ספרי מוסר · ראשונים

ספר הישר

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

ספר הישר

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/ספר-הישר/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 4
פרק א 6
פרק ב 12
פרק ג 22
פרק ד 26
פרק ה 29
פרק ו 39
פרק ז 51
פרק ח 57
פרק ט 59
פרק י 61
פרק יא 64
פרק יב 65
פרק יג 66
פרק יד 73
פרק טו 76
פרק טז 77
פרק יז 78
פרק יח 79

הקדמה

נודה לאלהינו ונברך יוצרנו, אשר בראנו, ולהועיל לנפשנו קראנו. טרם היותנו, גבר חסדו עלינו, כי מאפס המציאנו, ומאין ליש הוציאנו. ויאר פניו אלינו בתורות וחוקים ומשפטים צדיקים, והודיענו ביד עבדיו הנביאים, איזה הדרך ישכון אור, לשום מחשך עינינו לאור, ללכת בדרך תורתו הטובה, אשר עץ חיים היא למחזיקים בה, ויפח באפיו נשמה, היא הנפש החכמה, לתת לפתאים ערמה, לדעת הטוב ולדבקה בו, ולהתרחק מרע ולסור מנתיבתו, והזהירנו חוקיו ומשפטיו הנחמדים, על פי שנים עדים, על פי השכל, ראשונה, ועל פי הנביאים, אחרונה, כאשר אמר בשכל (ירמיה ט) "כי בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי". ואמר בנביא (הושע יב) "ודברתי על הנביאים ואנכי חזון הרביתי", לבעבור תהיה יראתו על פנינו ותורתו בין עינינו, אשר שתיהן תהיינה סיבה להשיג רצון האל וסולם לעלות אל המרכבה העליונה, ומפתח לשערי התקנה.

ועל כן חובה עלינו להודות לו על כל אשר גמלנו, והטובה אשר הנחילנו, ולשאול מאתו לעזרנו, לעשות הישר בעיניו ולהגיד גדולתו, ולהשיג תכלית השלימות בעשותנו מצוותו, כי על כן יצרנו לא לתקוה ולתועלת, כאשר אמר (איוב לה) "אם חטאת המתפעל בו ורבו פשעיך מה תעשה לו, אם צדקת מה תתן לו". ואולם בראנו לכבודו ולהראות תוקף גבורתו ואין ערכו, כאשר אמר (ישעיה מג) "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו". ולכן אתחנן לו להיות פעולתי לפניו רצויה, אולי יגמלני עליה כפי רצוני, לא לפי קוצר יכלתי ואוני, כי איך ישיג גדולת בוראו אנוש נבזה והלך, כי מה האדם שיבוא אחרי המלך.

ואני מתחיל בעזרת האל ואומר, כי ראיתי ספרים רבים ונכבדים בענין עבודת האל, כגון ספר חובות הלבבות לחסיד רבי בחיי בן בקודה, זכרונו לברכה, וספרים אחרים רבים ונכבדים, אך מקצת עניניהם עמוקים, ולא יתעסקו בהם אנשי דורנו כי אם מעט מזער, וכל לב מדעת נבער, כי התאוה מתגברת והשכל נחלש, והוא דרך חול ולא יקדש, ויצר לב האדם רע מנעוריו, ובספרים האלה לא ימסו אסוריו, ולא יירפאו מזוריו. כי כל יום ירדו למצער אנשי חסד האיתנים, וגמר חסיד ופסו אמונים, וכל איש רודף אחרי העושר והתאוה, ואחרי הכבוד והגאוה, ולבו בין שניהם כאיש שכור וכגבר עברו יין, נבהל להון איש רע עין, לא ישמע לקול מורים, ולא יאזין לתוכחות מוכיחים ומזהירים, וגם אני חוליתי כהם, אליהם נמשלתי כי קויתי בקראי ספרים הללו, אולי ייכנע לבבי הערל, והוא חזק מצור החלמיש וממקומו לא ימיש.

וכאשר ראיתי כאבי נעכר, ושכלי ביד הבלי נמכר, אמרתי ללבבי, הלא תבקש לך מנוח אשר ייטב לך, פקח עיניך וראה ואמץ את רעיונך, ואתה תאזור את מתניך, והכן לך

צידה, בטרם בוא הפקודה, כי אין לה' מעצור להשיב לך מגיד משנה, ולשום בפיך דבר ובלשונך מענה, ואל תבטח על אשר חיברו קדמוניך, אשר היו לפניך, רק על אשר יחברו רעיוניך, כי לא ידע נגע לברך זולתך, ועל כן לא ירפא בלתך מחץ מכתך, כאשר אמר המשורר, איכה ישובון הפתאים מחטא, אם לא יהא מהם לנפשם גוער.

לבי, לבי, שא נא עיניך לשמים והתבונן נוראותיהם, והמאורות וממשלותיהם, וההרים ומוסדותיהם, והארצות ויושביהם, ושים לכך לדעת מי בראם וסידרם בחכמה. ואחרי כן התבונן סוד בריאותיהם, מאין ולמה נבראו, והתבונן בחידושי העולם ומקריו, גם בחסדי הבורא וטובתו וחמלתו, והתבונן בחידושי העולם האבד הזה, הדומה לקיקיון שבין לילה היה ובין לילה אבד, ושים בין עיניך היותו חרדתו, ומעמד הדין ומבוכתו, ועונש משפטו ושואתו והיו הדברים האלה ערוכים לפניך, ואל יסורו מנגד עיניך, כי אז תתעורר נפשך לעמוד בין נתיב החכמה, תקוה ואימה, וימשיכוך לעבודת הבורא האהבה והיראה, ובשתיהן תשיג תכלית רצונך וחפצך, וכל אחת מהן מבור שאון תרצך, ואם תשקוד עליהן ייפתחו לך שערי התקוה והישע, ויצילוך ממעמקי הפשע, ויהיו לך למזכרת, אם תשכח יזכירוך, ואם תישן יעירוך, ואם תשגה יזהירוך. ובזה יהיה לך שכר טוב בעמלך, ולא יאבד גמולך. וכאשר יועילך החיבור הזה, יועיל לכל איש אשר צידו כצידך וחילו כחילך. ואם החכמים והחסידים לא יהיו צריכים אליו אולי אדם תועה מדרך השכל ימצאנו, וכאשר אל לבו ישיבנו, אולי משינת סכלתו יעירנו, ויהיה לך שכר טוב, כאשר אמר בחיר אלהים, דוד המלך, עליו השלום (תהלים נא) "אלמדה פושעים דרכיך וחטאים אליך ישובו".

ובראותי כי היא העצה הטובה ולאל קרובה, חשתי ולא התמהמהתי לבקש את אשר יועילני, מיד שאול יגאלני, וממעמקי שאול ימשני. ונערתי חצני, וחיברתי ענינים, אשר בם יוסיפו לקח המשכילים, ויבינו דעת הכסילים. וכל המתבונן בהם יכיר סודות עבודת האל ויעלה בהם למעלה העליונה, אשר שם נוה הנשמות הטהורות ויעבור על לבו כל אשר יש לו לפרוע לבעל חובו. ויזכור יום המר והנורא, אשר לא ימצא בו עזרה. ואולי בעת ישים אל לבו הענינים האלה יקנא במעלות החסידים, ותמשכהו הקנאה להידמות אליהם ולעשות כמעשיהם. ולא עזבתי ענין מכל הענינים, אשר בהם ייכנעו הלבבות, וירגזו שאנני המחשבות, מכל אשר ידעתי, ומפי החכמים שמעתי, אשר לא שמתי בספר הזה. וקראתי שמו ספר הישר, אשר דרך עבודתו לפני האל יישר, ועץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר.

והאל המגלה תעלומים, ומרנין לשון אלמים, יהיה עם פי בהטיפי, ויישיר רעיוני והגיוני, וישמור דרכי מחטוא בלשוני, וישים בפי דברי נכונה, וינחני במעגלי צדק ואמונה, ככתוב (תהילים כג) "נפשי ישובב ינחני במעגלי צדק למען שמו".
וחילקתי הספר הזה לשמונה עשר שערים.

פרק א

השער הראשון - סוד בריאת העולם.

מן הידוע, כי כל מבוקש יעיד על מבקשיו, וכל מעשה מעיד על תכונת עושהו, ועל כן ראוי לכל משכיל להתעסק במבחר העסקים, למען יהיה לאות על שכלו. ומזה ידענו, כי אין העסק הנבחר מכל העסקים והמעשה הנכבד מכל המעשים כי אם עבודת האל יתעלה, כי הוא יעיד על רוב שכל האדם ועל שלימותו. וכל חכמי העולם יאמינו וישכילו, כי השכל לא יוכל להשיג לבד משני דברים. האחד - הבורא והשני - הנברא, ואין עוד זולתם. וכן יאמינו, כי הבורא הקדמון, והנברא מחודש, וכי הבורא אין לו תחילה ולא תיכלה, ולכל נברא יש תחילה ותיכלה. וכן יאמינו, כי אין לבורא צורך לדבר בעבור כי כל נצרך הוא חסר לדבר שהוא צריך לו ובו יהיה שלם, והבורא שלם, על כן אין לו צורך לדבר. ואחרי אשר אין לו צורך לדבר, נלמד מזה כי הוא לא ברא עולמו לצורך, ואחרי אשר לא בראו לצורך, נוכל לדעת כי בראו נדבה לגמול טוב לזוכים לו, כאשר אמר (ישעיה מג) "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו". והראיה על זה מדרך הכתוב בבריאת העולם, כי במעשה בראשית הוא אומר על המאורות (בראשית א) "ויתן אותם אלהים ברקיע השמים להאיר על הארץ". ולא אמר "להאיר על השמים" ולא "לשמים", כי אם "על הארץ", אם כן נדע כי לא נבראו המאורות לתועלת הבורא ולא להאיר לשמים, כי אם להאיר לארץ ויושביה. ועוד נכיר, כי אילו יהיה הנברא לתועלת הבורא היה קדמון כמוהו, כי תועלתו לא נפרדה ממנו, רק היתה מצויה עמו תמיד. ואחרי אשר נדע כי העולם מחודש ואינו קדמון, נדע כי טרם היות העולם לא נצרך הבורא אליו, וכאשר לא נצרך אליו טרם היותו, כן לא נצרך אליו אחר היותו, רק כל כוונתו בבריאתו העולם היתה לתועלתנו.

ועוד נדע ונבין כי העולם לא בראו הבורא בעבור הרשעים והמכעיסים אותו, כי זה לא יחייב אותו השכל, ואולם בראו בעבור החסידים היודעים אלהותו והעובדים אותו כראוי, וכל כוונתו היתה לברוא החסידים, אך נבראו הרשעים מכח טבע הבריאה. וכאשר יש לפרי קליפה והמבחר הוא מה שבתוך הקליפה, כן החסידים הם פרי בריאת

העולם, והרשעים הם כמו הקליפות. וכאשר נראה כוונת הזורע להצמיח החיטה לבדה, אבל כח הצמח יוציא עם החיטה באשה, ועם השושנה מיני קוצים, כך כוונת הבורא לברוא החסידים, אבל כח הבריאה יוציא עם החסידים רשעים, כי אין דבר נברא שלא יהיה ממנו שלושה חלקים: חלק נבחר וברור, כמו הסולת, וחלק הרפש והפיגולים והמותרות כמו התבן או הפסולת, וחלק בינוני, וכן תמצא בבני האדם חלק נבחר וזך והם החסידים, שהם הסולת או מבחר הפרי וחלק גרוע ומאוס והם הרשעים, אשר הם כמו הפסולת או התבן. ועל כן נאמר, כי לא נברא העולם בעבור הרשעים, כי אם בעבור החסידים, כאשר האילן לא נטעהו בעליו ולא יגע בעבור הקליפה, אלא בעבור מבחר הפרי אשר יתן.

ועוד אנו רואים, השמים יתנועעו, וכל מתנועע יש לתנועתו תחילה ואחרי שיש תחילה לתנועתו, נדע כי יש לו התחלה וכי הוא נברא, כי התחלת תנועתו היא התחלתו. ואחרי שנדע כי יש לו תחילה, נדע כי קודם בריאתו לא היה לבורא צורך אליו, וכאשר לא נצרך אליו קודם בריאתו, כן לא נצרך אחרי בריאתו. כי הכח אשר היה לבורא קודם בריאתו, הוא שעמד אחרי בריאתו, לא חסר ולא הוסיף ולא התחלף, וכיון שכן, נדע כי כאשר לא נצרך אליו קודם בריאתו. כן לא נצרך אליו אחר בריאתו. ואם תאמר, כי הדבר אשר חייב הבורא לברוא העולם הוא צורך הבורא לעולם, נאמר, כי כח החיוב כופה את המחוייב לעשות הדבר, וידענו כי הבורא אין כח כופהו לעשות שום מעשה, אבל כחו חייב על הנבראים לצאת ליש מאין. ואם תאמר, למה חייב עליהם? כדי להכיר אלהותו, ולהראות כבוד גדולתו, ולשמוח במעשיו, כי כשיברא הבורא אדם חסיד ישמח בו. כאשר ישמח האב בהולידו בן משכיל וחכם, אשר יכיר כבוד אביו ויכבד לאביו כראוי, ישמח בו האב ויתפאר בו, ועל זה נאמר (תהילים קד) "ישמח ה' במעשיו".

ואחרי אשר התבאר כי לא נברא העולם לצורך. נאמר, כי נברא לסיבה גדולה, והיא עבודת הבורא יתברך, כי כאשר המלך לא ייקרא "מלך" עד אשר יהיה לו עם, כמו שנאמר (משלי יד) "ברב עם הדרת מלך". כמו כן שם הבורא לא נקרא "בורא" עד אשר יהיה לו נברא, ולא נקרא "אלהים" עד אשר יהיה לו עם, כמו שנאמר (ויקרא כו) "והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם". ואף על פי ששם האלהות לא יחסר בחסרון בני האדם ולא יוסיף בהם, אך בבריאת העולם היה ראוי להיקרא שם הבורא "אלהים". הדמיון, כי המכה יכול להכות, אבל לא ייקרא "מכה" עד אשר יהיה לו מוכה, ואם אין לו מוכה, בשביל זה לא יחסר כח המכה, אך במוכה יהיה ראוי להיקרא "מכה". וכן הבורא לא יחסר כחו בטרם נברא העולם, אך בבריאת העולם הוסיף שלימות שלו. וזו

היא הסיבה אשר למענה נברא העולם. אם כן נדע ונשכיל כי בריאת העולם היא שלימות שם האלהות.

וכאשר נדע כי כל אומן אשר יעשה מלאכה, אין כוונתו לעשות כי אם מבחר המלאכות אשר הוא יודע. וכפי גודל חכמתו יהיה תיקון מלאכתו, ובעבור כי נראה כי העולם נברא בתכלית התיקון, נדע כי בראו כמו כן בתכלית החכמה. וכאשר האומן הטוב אין כוונתו כי אם לעשות המלאכה נאה וטובה, כמו היוצר הטוב המשכיל, אשר כל כוונתו לעשות כלים נאים מאד, ואם יצא אחד מהם מכוער, או עקום או שאינו מתוקן ימאסנו ולא יחברנו אל הכלים הנאים, רק ישליכהו או ישברנו, כן הבורא יתברך לא היתה כוונתו לברוא בעולמו כי אם הטובים החסידים, וכשיימצאו הרשעים ימאסם האל כי אינם מתיקון מלאכת עולמו. וכאשר האומן החכם בעשותו מלאכה נאה יתפאר בה לכל רואיו, כן הבורא יתברך, יתפאר בחסידיו, כאשר אמר (ישעיה מד) "ובישראל יתפאר", ואומר (ישעיהו מ"ט:ג') "ישראל אשר בך יתפאר". ויתפאר בחסידיו, מפני שהם אות גדול על תיקון מלאכתו וראיה ברורה על יושר פעולותיו. והרשעים הפך מה שאמרנו, כי הם נותנים פגם בבריאתו, והם סיבה לחלל שם כבודו, ושיאמרו כל רואיהם, כי אין פעולת הבורא יתברך, נכונה, כמו שאמר (יחזקאל לו) "ויבוא אל הגוים אשר באו שם ויחללו את שם קדשי באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו".

ואם אמור יאמר העבד איך נמשיל פעולת האל לנבראים, ואיך נקח ראיה מן האומן על הבורא יתברך, והוא נפלא ונשגב. וכאשר לא נעריך אליו ערך ותמונה מתמונות בני אדם, כן לא נעריך אליו ענין מעניניהם ולא נמשיל פעולותיו לפעולותיהם נשיב על דבריו ונאמר, הרי מצאנו החסידים ישתדלו וייגעו בכל מאודם להידמות לבורא יתברך, במעשה היושר, כמו שנאמר (תהלים יא) "כי צדיק ה' צדקות אהב ישר יחזו פניו", ועל כן נדע כי כל מעשיו הם מעשה היושר, והם בבורא אמיתיים, ובנברא מקריים, ועל כן כל מעשה היושר אשר נמשיל אליו במעשה האדם הם בבני אדם מקריים, ובבורא אמיתיים, וכל מעשה היושר אשר בעולם הם מעשה הבורא ונקח ראיה ממעשיו הגלויים על הנסתרים הנעלמים, וכאשר יתנהג הבורא במעשה אחד במישור כן יתנהג בשאר המעשים. וכל מה שיתקן האדם ממעשיו, הוא מתדמה בהם לבורא, כי כשיהיה אדם ארך אפים ירצה להמשיל עצמו בזאת המידה לבורא, ואם יהיה גומל חסד או שופט בצדק, הוא ממשיל עצמו לפי יכלתו לבורא. וכן שאר המידות הטובות הראויות לבני אדם, וכפי קרבת האדם לבורא, יהיו מעשיו ישרים.

ועל כן נקח ראיה ממעשה בני אדם על מעשה הבורא ונאמר, כי אילו נמצא אומן חכם אשר יוכל לצייר כל צורה, ונשאלהו איך היה ראוי לעשות גוף האדם היה אומר לנו זאת ההרכבה והבניה אשר אנו רואים באדם לא פחות ולא יותר, כי היה אומר לנו, צריך שיהיה האדם בקומה זקופה, כדי להיות יתרון בינו ובין הבהמה. ועוד, כי הנשמה אשר בקרבו היא עליונה ואצולה מן השמים, ותמשכהו לפאת מקורה, ועל כן תעמידהו בקומה זקופה, והבהמה מפני אשר נפשה מן העפר, תמשכנה לארץ ותלך כפופה, ועוד היה אומר, כי הוא צריך אל הכבד לבשל המאכל ולהפכו לדם להשקות לגוף, ולהיות נמשכים מן הכבד גידים, ומשתרגים יהיו כמו תעלות הולכות בכל אבר מאברי הגוף להיות בהם מעבר הדם אל כל הגוף, והיה אומר, כי הוא צריך להיות לו ריאה מרחפת בכנפיה על הלב לבל יישרף ברוב עשן החמימות וידעך, והיה אומר, כי הוא צריך אל הלב להיות לו מקור החיים והרוח, להגיע ממנו אל כל האברים הרוח וכח החיים, והיה אומר, כי הוא צריך אל העינים, שיהיו לו כמו צופים לשמור אותו מכל היזק, ואזנים לשמוע הקול, ואף להריח, ופה לאכול ולטעום ולדבר, ושיצא ממנו עשן הריאה וייכנס לו אויר זך וטוב, והיה אומר, צריך להיות בפה שינים לטחון המאכל, מקצתן מחודדות לחתוך, ואחרות שטוחות לכתוש ולרכך בהן המאכל, והלשון לדבר ולהפוך המאכל, כי בהיותו שרוי, אז יהיה כתוש וטחון עד אשר דק, עד יקל על החיך לבלוע אותו, והיה אומר, כי היה צריך להיות הראש מעצם חזק ואמיץ ונבוב, כדי שיהיה למגן חזק על המוח אשר הוא מעין הנפש, ועוד מלבד עצם הראש, יאמר, כי היה צריך להיות שער על הראש, לבל ייכנס הקור בתוכו, כי עצם הראש לא יוכל לדחות מן המוח כי אם היזק גוף כמוהו, כמו הכאת אבן שנפלה על הראש, אבל היזק הקור והחום והדומה לו לא ימנעהו כי אם השער, ועל כן היה צריך לו לחמם אותו מן הקור ולהגן עליו מן החום, והיה אומר, כי היה צריך להיות לו עינים להורות לו הדרכים, והיה צריך לעפעפים להגן על העינים מכל נזק ואבק ורוח, וכל שכן בעת השינה, כי אילו לא היו לו עפעפים לא יוכל לישון, וגם אם יישן היה כל דבר מזיק להם, ויפול עליהם אבק, או ייכנסו שם רמשים או זבובים, והיה אומר, כי היה צריך להיות העינים במרום הגוף, כדי להשקיף על כל דבר ולשמור הגוף, כמו הצופה שצריך להיות עומד במרום העיר כן העינים ברום הגוף, והיה אומר, כי הוא צריך לידים לקחת ולתת ולעשות בהן העסקים והמלאכות. והיה אומר, כי אצבעות היד צריכות צפרנים, מפני רוב המלאכות והעסקים, אשר יתעסקו בהן בני אדם, וכל שכן האומנים, ולולא הצפרנים, היה מתאכל הבשר ברוב המלאכה, אך הצפרנים הן למגן ולמשען על הבשר לחזק אותו בל ימוט, והיה אומר, כי האדם צריך להיות לו ראש

קטן וגוף רחב, כי הבטן והחלצים והמתנים והיריכים הם כמו בנין המגדל אשר על פני כל הארץ, ועל כן צריך להיות רחב, וראש האדם דומה לתלפיות אשר בראש המגדל, ועל כן הוא דק ומיצר, והרגלים הן כמו העמודים עליו יעמוד הבנין. והיה אומר, כי היה צריך לפה להיות מבוא למאכל ומשתה. והיה אומר, כי צריך להיות בבטן אצטומכא, שתהיה כמו שק קטן לקבל המאכל והמשתה, ושיהיו לה שני פיות. אחד למעלה לקבל, ואחד למטה דוחה הרפשים והשמרים הנשארים, וכדומה לזה ענינים רבים בבריאת אברי הגוף אשר כל משכיל ידין, כי כן היה ראוי להיות, ואילו היה באדם יכולת לברוא אדם, אי אפשר לברוא אותו כי אם בענין זה.

ועוד נראה כי מעשה המשכן וסדר תיקונו הוא הולך על דרך השכל, ואילו אמר להם הבורא יתברך לעשות לו משכן, ולא פירש איך יעשוהו היו עושים אותו קרוב לתיקון זה, כי כאשר נדע, כשיהיה צריך לבנות ארמון למלך יעשו לו כל תיקונו כפי הראוי. ועל כן אנו רואים, כי המשכילים הם כפי כחם מתדמים לבורא במעשיו הישרים, ועל כן נקח ראיה ממעשה היושר אשר אנו עושים על מעשה הבורא כאשר נקח ראיה מקצת הדבר על כולו, וכאשר נקח ראיה מן העשן על האש, וכן הדבר הזה. ואפשר שתהיה בריאת העולם לסודות אחרים ולענינים אחרים לבד מאלה, אך זה הענין אשר נשיג בשכלנו הוא אחד מהם על כל פנים. ועל כן אנו רואים בבריאת הגוף כי הסברה אשר יסבור המשכיל בכל מעשיו היא אמיתית.

ואחרי אשר אנו רואים כי על דרך מלאכת בני האדם ואומנותו כן היא מלאכת בריאת האל, נוכל ללמוד מן הענין הזה כי עבודת הבורא יתברך, ויראתו היא נוהגת על דרך עבודת בני האדם למלכים ויראתם אותם. כי כאשר לא תושלם מלכות המלך עד אשר יהיו עבדיו אנשי אמת ויושר, וסרים אל משמעתו, ומכבדים אותו בכל מאודם, כן מלכות הבורא יתברך, תוסיף שלימות והידור בעבודת בני האדם ויראתם ממנו. ואף על פי שלא תחסר שלימותו לחסרון עבודתם, אך כשישלים העבד רצון אדוניו, יהיה העבד בתכלית השלימות בכחו ושכלו וכל ענייניו, ותהיה שלימותו לאות על שלימות אדוניו, אף על פי שאין חסרון עבודתו לאות על חסרון מעלת האדון. הנה לך ראיה ברורה, כי עבודת הבורא יתברך, ויראתו נוהגת על דרך עבודת בני האדם ועבודת העבד לאדוניו.

ואולם היתה כוונתנו להמשיל מלכותו למלכות המלכים, כדי להקריב מלכותו לשכלנו בדברים גשמיים, ועל כן באנו לבאר סודות מלכותו ועבודתו באלו הדמיונים, למען יתיישבו בלב הקורא, בדמיון אור הנר לאור החמה, כי בהעלותנו על מחשבותינו איש, אשר יהיה סגור במסגר תחת הארץ מיום היותו, ולא ראה אור כי אם אור הנר לבדו, והוא

איש שכל ובינה, ייאמר, כי בלי ספק יוכל מכחו ומשכלו לדעת מכחות הנר כל כחות החמה אף על פי שאין כח זה ככח זה, ולא עצם זה כעצם זה. וכן נלמוד מדמיונות הכחות השפלים כח התכונות העליונות, ומן הגשמיות נקח ראיה על האלהיות. וכן נאמר, כי נוכל בראיות ברורות מן הכתוב ומן השכל לבאר סוד בריאת העולם, וסוד הנפש, וסוד העונש והגמול, כדי שניתן טענה לטוען. אך הכל שמור בלי גדר נפרץ ולא גבול נהרס.

ואומר, כי סודות העולם העליון יוכל כל חכם לב וכל משכיל להבין אותם מדמיוני העולם הזה השפל, כי אנחנו מוצאים רוב עניני העולם הזה השפל דומים לעניני העולם העליון. כאשר נדע כי צורות העולם הזה מצויות בעיקר הנושא אותן, וכאשר אנו רואים כי צורות ענפי האילן ופרחיו וציציו מצויות בעיקרו תחת הארץ, ואף על פי שאינן נראות ולא נמצאות, כי אם בכח השכלי נדע כי הן בו מצויות. כי שורש אילן האגוזים לא יצמח בו תפוח ולא שקדים, מפני שאיננו נמצא בכח שרשו, רק מה שיימצא בכח שרשו הוא היוצא בענפיו, ולא תצא מהם כי אם צורת אגוזים, ואילו יהיו נמצאים בשורש התפוחים או השקדים, היו נראים בפריו כאשר עלו נראו בו צורות האגוזים, כי לא יצא בענפים אלא מה שיהיה נמצא בשורש כן נוכל להבין כי כל מה שבעולם הזה הוא בא מכח העולם העליון, כי העליון הוא כשורש, וזה כענפים. ועל כן נבין מסודות העולם השפל סודות העולם העליון.

ואני אומר, כי כאשר הם בני אדם על הארץ מתעסקים בדברים עליונים מהם, ולהתחבר למלאכים, ולעשות כמעשיהם, ולהידמות אליהם, והמלאכים כאשר הם מבקשים דברים עליונים יותר מהם ויתעסקו בדעת האלהים ובדעת עניני הכוכבים והגלגלים כן גדודי מעלה, והנשמות הטהורות, והגלגלים, והכוכבים תשוקתם וכל רצונם להתאחד בכח העליון מהם, והוא הבורא יתברך, וזאת היא עבודתם, כי כל תנועתם היא לקיים רצונו בהימשכם אליו ובתשוקתם עדיו. וכל זה יהיה מכח הנפש החכמה, כי כל שפע יפצור לשוב אל יסודו.

והדמיון על זה, כי כאשר נקח אבן מן הארץ ונשליכה למעלה בכח ידינו, תעלה בכח ההשלכה, ובהגיעה לתכלית עלותה בהכרח המשליך, תשוב לרדת בטבעה אל המקום אשר לוקחה משם, וכן המים, כשנזרקם למעלה יגיעו עד תכלית מה שיגיע כח הזורק, וככלות כח הזורק ישובו מיד, בטבעם למקומם למטה, וכן הרוח כשתכניסהו בנאד נפוח ותסתמהו, יהיה עצור בהכרח בעוד שיהיה סגור, וכאשר נפתח הנאד, ישוב מהרה וישוב ליסודו. וכן האש, כשתעלה שלהבת, אנו רואים השלהבת תפצור לעלות למעלה ליסודה, אך מפני שהיא קשורה בעץ הנשרף, לא תוכל לעלות לגמרי, וכאשר תיפרד

ממנו, תעלה אל מקומה. כמו כן הנשמה, כי נלקחה מהשמים, ונצמדה בגוף, ודמתה לשלהבת האש הקשורה בעץ, ולא תוכל להיפרד ממנו עד כלות כחות הגוף המחזיקים הנפש, ואז תוכל הנפש לשוב ליסודה ומקומה למעלה למעלה.

הנה נתבאר, כי העולם השפל כעליון, ומלאכת שוכני עולם השפל כמלאכת שוכני עולם העליון. ושתי הכיתות יפצרו להשיג המעלה העליונה מהן, ואין הפרש במלאכה, כי כל אחת משתיהן תבקש להתאחד בגבוהה ממנה. אך בעולם השפל היא המלאכה חלושה ושפלה, ובעולם העליון היא חזקה ועליונה, ואולם חולשת מלאכת השוכנים בעולם השפל באה מפני חברת הגויות לנשמות.

ואחרי אשר התבאר מדרך השכל כי לא ברא הבורא יתברך, עולמו לצורך כי אם לעבוד אותו, נבאר אותו מדרך הכתוב. וזה שהקדמתי ראיות השכל על ראיות הכתוב, מפני שהלב יקבל אותן מהרה יותר מראיות הכתוב ויתיישבו בנפש השומע בעבור האותות והמופתים הבאים עליהן. ועל כן אומר, כי בריאת העולם מצאנו הכתוב מעיד כי לא נברא לצורך כי אם לנדבה וחסד, כמו שאמר הכתוב (תהלים פט) "כי אמרתי עולם חסד יבנה", עוד מצאנו, כי כל טובה שיעשה הבורא יתברך, לברואיו לא יעשה לצורך ולא לחובה, כי אם למענו, כאשר אמר (ישעיה מו) "למעני למעני אעשה". ועוד אמר (הושע יד) "ארפא משובתם אוהבם נדבה", ואומר (דברים ד) "וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים". וכבר הורנו השכל קודם זה, כי הבורא יתברך, לא ברא עולמו לצורך כי אם לעבוד אותו. אם כן הנה נתבאר מדרך הכתוב והשכל סוד בריאת העולם.

פרק ב

השער השני - מפורש בו עמודי העבודה וסיבותיה.

אומר, כי אחרי אשר זכרנו קצת ענינים מסודות בריאת העולם, ונתבאר כי לא נברא כי אם לעבודת הבורא יתברך, נפרש עניני עבודת הבורא יתברך, ונאמר, כי עבודת האל יתעלה, לא תתקיים כי אם אחרי ידיעתו. והעבודה יש לה שלושה עמודים:

העמוד האחד - הלב הטוב והזך, כי בהיות האדם טוב עם בני אדם יהיה טוב עם אלהים ויהיה טוב עם אנשים, כאשר אמר הכתוב (שמואל א ב) "וטוב גם עם ה' וגם עם אנשים".

והעמוד השני הוא להאמין, כי כל נמצא זולתו הוא חסר.

והעמוד השלישי הוא להכיר, כי הבורא יתברך, שלם.

ובעת ייקבצו באדם שלושה כחות אלו, תימשך נפשו בטבעה לאהוב הבורא יתברך, וכעת אשר יאהבנו, אז תהיה עבודתו בתכלית השלימות, בעבור כי מן האהבה תהיה

היראה, וכל מי שיאהב האדם ייראנו, ואפשר שיירא אדם ממי שלא יאהבנו, ועל כן אומר, כי היראה בכלל האהבה ואין האהבה ככלל היראה. ומצאנו, כי עבודת אברהם אבינו, עליו השלום, היתה בתכלית השלימות. כי אמר בעדו (בראשית יח) "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה'". וזו עדות ברורה על רוב צדקתו. וגם הבורא יתברך, העיד עליו אחרי מותו, באמרו (בראשית כ"ו:ה') "עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר משמרתי מצותי חקותי ותורתי".

ומצאנו, כי עבודתו היתה מאהבה ולא מיראה, והיא העבודה העליונה, ולא שיבח אותו הבורא יתברך, ביראתו אותו ולא אמר "זרע אברהם הירא ממני" או "המפחד", רק אמר (ישעיה מא) "זרע אברהם אוהבי". וכבר אמרנו כי היראה נכללת באהבה. ודע, כי עבודת הבורא יתברך, מיראה איננה עבודת החסידים, אלא עבודת הרשעים או אומות העולם, כמו שאמר לרשעים (ירמיה ה) "האותי לא תיראו". ואומר על המצריים (שמות ט) "הירא את דבר ה'". מפני שלא היו עושים מצותו מאהבה, כי אם מיראה, אך לחסידים יאמר (דברים ו) "ואהבת את ה' אלהיך". (דברים יא) "לאהבה את ה' אלהיכם". ואמר באיוב (איוב א) "איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע". ולא אמר "אוהב אלהים". וכן אמר (תהלים לד) "יראו את ה' קדושיו", על הרשעים, כי הרשעים כשידבקו בעבודת האל ויתקדשו מטומאתם הם נקראים "קדושים", כאשר אמר (במדבר יא) "התקדשו למחר". אך החסידים, אשר לבם טהור מיום היותם, אומר עליהם (תהלים לא) "אהבו את ה' כל חסידיו אמונים נוצר ה'". ואמר על חנוך (בראשית ה) "ויתהלך חנוך את האלהים". ולא אמר "ויירא חנוך את האלהים". ואמר על נח (בראשית ו) "איש צדיק תמים היה בדורותיו". ועל כן אין עבודת היראה כעבודת האהבה.

והאהבה נבחנת בעשרה דברים מן האוהב:

האחד - להיותו אוהב תורת אלהיו.

השני - להיות נהנה בתענוג עבודת האל יותר מכל תענוג.

השלישי - למאוס מואסי הבורא ולאהוב אוהביו.

הרביעי - להיות אהבתו בטוב העולם חשובה כאין לצד עבודת הבורא יתברך.

החמישי - שיערבו לו כל יגיעה וחסרון ועינוי לנגד אהבת האל יתברך.

השישי - לבל יקדים עסק מעסקיו על עסקי האל יתברך.

השביעי - להודיע לבני אדם אהבתו באל יתברך, ולהתפאר בה.

השמיני - לבל ישמע לקול מסיתים ומדיחים בעבודת האל יתברך.

התשיעי - אם יתחדשו עליו מאורעות מטוב ועד רע, לבל יעזוב בשבילם עבודת האל יתברך.

העשירי - לבל תהיה עבודתו על מנת לקבל פרס, כי אז תהיה עבודתו תלויה בדבר.

ואלה העשר מידות כשיתקבצו באדם, נקרא אוהב האל יתברך, והוא חסיד בתכלית. ולא אמר הבורא יתברך, על אברהם אבינו, עליו השלום (ישעיה מא) "זרע אברהם אוהבי". אלא בעת שנראו בו כל המידות האלו, ואני מפרשם לך מן הכתובים:

המידה הראשונה - דע, כי אהבת אברהם אבינו, עליו השלום, היתה ללמד לכל באי עולם עבודת הבורא יתברך, ולקרוא בה תמיד, כאשר אמר (בראשית יג) "ויקרא שם אברם בשם ה'". ואמר במקום אחר (בראשית י"ב:ח') "ויבן שם מזבח לה' ויקרא בשם ה'". ואמר (בראשית כ"א:ל"ג) "ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה'". להודיעך, כי בכל מקום אשר היה הולך שם, היה קורא בשם ה' ומתעסק בעבודתו, ולא היה נמנע מפני פחד אומות העולם.

המידה השנית - כי החסיד הוא נהנה באהבת אלהיו יותר ממה שנהנה בכל תענוגי העולם, כי מן הידוע, שאין תענוג ושמחה לאדם כמו בבנים, כמו שנאמר (משלי כג) "ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך". והיה אברהם אבינו, עליו השלום, נהנה בעבודת האל יתברך, ונתגברה הנאתו בעבודת האל יתברך, על אהבת בניו, והרחיק ממנו את ישמעאל בנו מרוב אהבתו באל יתברך.

המידה השלישית - כי החסיד מואס לכל מואסי הבורא יתברך, ואוהב אוהביו. כי הבורא יתברך, אמר לאברהם (בראשית יב) "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך". והוא מאס במשפחתו ובית אביו מפני שמאס אותם האל יתברך, שנאמר (בראשית יב) "וילך אברם כאשר דבר אליו ה'".

המידה הרביעית - כי החסיד אהבתו בכל טובת העולם חשובה אליו כאין כנגד אהבת האל יתברך. והנה הבורא יתברך, אמר לאברהם אבינו, עליו השלום (בראשית כ"ב:ב') "קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק". ואמר "אשר אהבת" להראות לבני אדם, כי מה שהיה אוהב בתכלית האהבה מאס אותו והרחיקו מפני אהבת הבורא יתברך.

המידה החמישית - כי החסיד חושב כל יגיעה וטורח תענוג והנאה בעבודת האל יתברך. כי אברהם אבינו, עליו השלום, היה מעונה בדרכים, ומנוסה בכמה נסיונות, ולא קץ בהם, וקיבל הכל בסבר פנים יפות, כי מנערותו ניסהו הבורא יתברך, בדרכים, ואחר כן בלקיחת שרה פעמים, ואחר כן בברית מילה, ואחר כן ניסהו לגרש ישמעאל, ואחר כן לשחוט את יצחק, ואילו היתה עבודתו מיראה ולא מאהבה, לא היתה מתקיימת בכל

אלה הנסיונות, אך ברוב אהבתו באל יתברך, הכל היה ערב בעיניו, שנאמר (שיר השירים ח) "מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה".

המידה השישית - כי החסיד לא יקדים עסק מעסקיו עד ישלים מצוות הבורא יתברך. כי מצאנו כל דבר שציוה הבורא יתברך, {את אברהם} לא הקדים שום מעשה עד שהשלים מצות האל יתברך, כי הנה בברית מילה אמר (בראשית יז) "ויעל אלהים מעל אברהם". וכתיב (בראשית יז) "בעצם היום הזה נמול אברהם". ולא הקדים שום עסק עד השלים המצוה. ואמר בישמעאל (בראשית כ"א:י"ב) "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה כי ביצחק יקרא לך זרע". וכתיב אחריו (בראשית כ"א:י"ד) "וישכם אברהם בבקר ויקח לחם וחמת מים ויתן אל הגר שם על שכמה ואת הילד וישלחה". ולמדנו מזה, כי בחלום הלילה נאמר לו הדבר, ועל כן השכים בבקר, בטרם שיעשה שום מעשה, להשלים מצות האל יתברך.

המידה השביעית - כי החסיד יודיע לכל אדם אהבתו בבורא יתברך ודרכיו. כי כן אמרו רבותינו זכרונם לברכה, כי אברהם אבינו, עליו השלום, מנערותו היה מזהיר אנשי דורו ומודיע לכל אדם אהבתו באל יתברך, כי כאשר אמר הכתוב (בראשית יח) "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה'". רצונו לומר, יודיעם שיהיו אוהבים לאל כאהבתו, ולא אמר ואת "בניו" לבד, רק "את בניו ואת בני ביתו", כלומר כל הנלוים אליו ואשר יש לו רשות עליהם.

המידה השמינית - כי החסיד לא ידאג ללעג הלועגים ולחרפת המחרפים. אמרו, כי אברהם אבינו, עליו השלום, מנעוריו החל לדבוק בעבודת האל יתברך, והיו אנשי דורו מחרפים אותו, ולא היה משים לבו אליהם, עד שהוליכוהו לכבשן האש, והצילו הבורא יתברך, כמו שנאמר (בראשית ט"ו:ז') "אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים".

המידה התשיעית - כי החסיד, כשיתחדשו עליו מאורעות טובים או רעים, לא יבטל עבודתו. וכן עשה אברהם אבינו, עליו השלום, כי בכל אשר היה מתחדש עליו, הן טוב הן רע, היה נאמן לבבו, שנאמר (נחמיה ט) "ומצאת את לבבו נאמן לפניך".

המידה העשירית - כי החסיד אין אהבתו באל יתברך, תלויה בדבר או על מנת לקבל פרס. ובעבור שלא ביקש אברהם שכר מעבודתו, על כן אמר לו האל יתברך (בראשית טו) "שכרך הרבה מאד". כי כן מנהג האל יתברך, עם חסידיו, בעת יעבדוהו על מנת שלא לקבל פרס יכפול להם שכרם ויתן להם טובה כפולה, כאשר אמר לשלמה המלך, עליו השלום (מלכים א ג) "יען אשר שאלת את הדבר הזה ולא שאלת לך ימים רבים ולא שאלת לך אושר". וכתיב אחריו (מלכים א ג) "וגם אשר לא שאלת נתתי לך גם עושר וגם כבוד".

ואלה הם יסודות האהבה. וכל שיהיו בו עשר מידות הללו נקראת אהבתו אהבה גמורה, ועל אלה המידות נאמר (דברים ו) "ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך". ודע, כי כפי אהבת אדם באל יתעלה, כן תהיה אהבת האל יתעלה, בו. וכן שאלו לאחד מן החכמים ויאמרו לו, האדם עובד האלהים בכל מאודו, ומתי יתאווה האל יתעלה לראותו? אמר להם, בעת שישליך אחרי גוו העולם וכל חמדתו, ויקוץ בחייו ויתאווה למותו אז יתאווה השם, יתעלה, לו לראותו, כלומר כשאהב מאד הבורא אז יאהבנו הבורא מאד.

ואחרי אשר זכרתי עניני האהבה אזכיר כל עניני היראה. ונאמר, כי ההפרש אשר בין עבודת האהבה והיראה הוא גדול מאד, כי עבודת היראה תסור בסור היראה, ועבודת האהבה, אם תהיה לתקוה תסור בהשגת התקוה או באבוד התקוה, ואם איננה לתקוה ולא לתועלת תעמוד לנצח. כי הסיבה הגורמת לאהבת התקוה היא סיבה מקרית, ובסור הסיבה המקרית יסורו כל הדברים הנמשכים ממנה והבאים מכחה, אבל הסיבה, שהיא גורמת האהבה אשר איננה לתקוה, היא סיבה עקרית קיימת ולא תסור לנצח, ועל כן לא יסורו הדברים הבאים מכח האהבה הנמשכת.

ודע, כי בעבודת האוהב יש בה אלו עשר מידות אשר זכרנו, אך בעבודת היראה לא תמצא אחת מהן אלא אם תהיה יראתו באה מצד אהבה ומכחה. אבל אם תהיה יראתו ממושכת באהבה. ושתיהן שוות, יהיה בו מעט מזער מן המידות אשר זכרנו, כי האהבה תביאנו ביראת השם, ואם לא יהיו שוות ותכבד היראה ותחלש האהבה, לא יימצא בו דבר מכל מידות אשר זכרנו. ואם תתחזק היראה ותחלש האהבה מאד, עד אשר לא תיודע בו, יהיה בו הפך המידות אשר זכרנו. וזהו מאזני הצדק ומשקל היושר, אשר בו ייבחנו בני אדם, ועל כן אומרים, כי רוב החסידים, אשר נזכר בהם יראת הבורא יתברך, לפעמים הוא נאמר על היראה הממושכת באהבה, ולפעמים נאמר על תוקף היראה אשר תבוא מכח האהבה, וזאת היראה קיימת מפני שבאה מכח האהבה. אם כן העבודה הבאה מכח האהבה היא הנכונה, ואשר באה מיראה היא עבודה חסרה, לבד אם תהיה היראה מאהבה.

ואחרי אשר דיברנו על עניני האהבה והיראה שהם שערי עמודי העבודה, נזכיר ענין החכמה שהוא העמוד השלישי מעמודי העבודה. ונאמר, כי עמודי האהבה והיראה והחכמה הם שלושה כוחות משותפים ומתחברים זה בזה. ומשלשתן תקום העבודה השלימה, ולא מאחת מהן, ולא משתיהן, ואין בכל שתיהן אחת שתסתפק לעצמה שלא תצטרך לחברתה, אלא האהבה לבדה. כי אם תהיה עבודת האדם לבוראו מאהבה, אי

אפשר שלא תהיה היראה נצמדת עמה, ואף על פי שלא יתכוין האוהב ליראת הבורא יתברך, אי אפשר שתהא אהבה בלי יראה. אבל יש לך לדעת, כי החכמה היא עמוד גדול לעבודה, וכאשר תתחבר החכמה עם האהבה, יושלם בהם כל חפץ ותושג כל תבונה, ומבלי חכמה אין האהבה שלימה, כי הכסיל אשר הוא ריק מן החכמה, אף על פי שהוא אוהב לבוראו, לא ידע לעשות רצונו, ולא ידע דרכי השם, אלא יאסור המותר ויתיר האסור, ולא ידע ואשם, ותהיה אהבתו כענף בלא שורש וכבנין מאין יסוד, אבל אם היתה לו אהבה ויקנה חכמה, אז יכיר מקומות העבודה ומקום הראוי להוסיף ולגרוע ולידע סוד עבודת האל ואופניה ודרכיה, וכן כל מלאכה, אשר ירגיל בה האדם וידענה היטב, ואם יהיה כסיל לא יעשנה כמשפט, מפני שיזדמנו עתים אשר יתחדשו בעסקה ובמלאכה ההיא חידושים אשר לא למדם ולא ידעם בשעת לימודו, ואם יהיה חכם לא יזיק לו זה אחרי אשר למד העיקרים, כי מכח העיקרים יוציא שאר הענפים ויבין הענינים המתחדשים, ואם יהיה כסיל, לא ידע לסדר עניני המלאכה כשיבוא עליו שום חידוש. ועל כן נדע באמת, כי בשלושה אלה תהיה העבודה שלימה ונכונה, ואי אפשר שיתחברו האהבה והחכמה שלא תימצא היראה בתוכן ובכללן.

ועתה אחרי אשר התבאר, כי עמודי האהבה שלושה, ופירשנו כל אחד בדרך קצרה, נאמר, כי יסוד הספר וכוונתו היא עבודה אשר בה ישיג האדם רצון האל עד יטהר לבו מרשעתו וינקהו מטומאתו, ואז תדבק בלבבו עבודת האל כמו הבגד אשר תרצה לצבוע אותו, אם יהיה מטונף, לא ידבק בו הצבע עד אשר תרחצהו היטב ותסיר כל כתמיו, ואז ידבק בו הצבע, ועל זה אמר {ישעיהו} הנביא עליו השלום (ישעיה נה) "יעזב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וירחמהו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח". ואמר שמואל הנביא (שמואל א ז) "אם בכל לבבכם אתם שבים אל ה' הסירו את אלהי הנכר מתוככם".

ואחרי אשר התבאר כי כוונתנו בעבודת הבורא יתברך, כי בשבילה נברא העולם. נאמר, כי העבודה חובה עלינו לעשות מן הכתוב ומן השכל. מן הכתוב כי הבורא יתברך, לא ברא העולם אלא בשביל התורה, כמו שנאמר (ירמיה לג) "אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי". ואומר (משלי ג) "ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה". ואומר (משלי ח) "ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז". ונאמר, כי העבודה חובה עלינו, כי התורה לא נתנה הבורא לישראל בסיני כי אם לעבוד אותו, שנאמר (שמות כ) "כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו". ואומר (שמות ג':י"ב-י"ג) "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה". ואומר (דברים ו) "את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד". הקדים היראה לעבודה, ללמדך,

כי אם אין יראה אין עבודה, וכן אמר (דברים י׳:י״ב) "ועתה ישראל מה ה׳ אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה". ואחרי אשר נדע כי העולם לא נברא אלא בשביל התורה, נדע כי העולם לא נברא אלא בשביל העבודה, ובעוד אשר תעמוד העבודה והצדקה, יעמוד העולם עליהם, שנאמר (משלי י׳) "וצדיק יסוד עולם". ואחרי אשר התבאר כי העבודה אנו חייבים לעשותה מדרך הכתוב, נפרש אותה מדרך השכל. ונאמר, כי מן הידוע, כי מלך בשר ודם לא תיכון מלכותו כי אם בעבודת עבדיו, ואם לא יעבדוהו וייראוהו, אין לו ממשלה עליהם, ואין במה יוודע יתרונו עליהם. ואנו רואים, כי המלך יגמול עבדיו כפי עבודתם ויראתם אותו. ואם מלך בשר ודם צריך להיראות ממשלתו ויתרונו על עבדיו אשר הם ברואים כמותו ואפשר שיהיו טובים ממנו, על אחת כמה וכמה היא ראויה ממשלת הבורא יתברך, להיראות עלינו ביראתנו אותו. ובמה יוודע כי הוא בוראנו ואנחנו עבדיו, והוא קיים ואנחנו אובדים, כי אם בעשותנו רצונו ויראתנו מפניו, ובזה נכיר מה אנו מה חיינו.

ואחרי אשר נדע כי עבודת האל יתברך, היא חובה עלינו על פי הכתוב והשכל, נאמר, כי העבודה נחלקת לשני חלקים:

החלק הראשון - העבודה העליונה הגמורה, אשר היא בתכלית השלימות, כגון עבודת אנשי השם החסידים, אברהם, יצחק, ויעקב, ומשה, ואהרן, דוד, ושלמה, והנלוים אליהם, עליהם השלום.

והחלק השני - היא עבודה חסרה מזאת אשר זכרנו, כמו עבודת חסידי הדורות האלה, אשר לא יכלו לטהר את לבם כמו הראשונים, ועל כן לא יגיעו למעלה העליונה.

והנני זוכר מעלת מידות החסידים מעלה עליונה והמידות אנשי מעלה השפלה, למען יראה כל אדם מה שיש עליו לעשות, ואז יגיע אליה. דע, כי חסידי מעלה עליונה המה הגבורים אנשי השם, יראי אלהים, ואין בהם חטא ואשם, עושי רצון האל ושומרי מהלכיו, ומתאמצים ללכת בדרכיו. מיום הוולדם לא שגו, ולא זדו, ולא פשעו, ולא מרדו, וכאשר גדלו מכל אורח רע נבדלו, ובבואם בימים הכינו כל העולם מכון לשבתם עולמים, בשבתם ולכתם, בשכבם ובקומם, גם לילה גם יומם בתורת ה׳ יהגו ובעבודתו ישגו, ויצרם בעול שכלם אסור, בלי לאסור מותר ולהתיר אסור, לא יעשו רעה, ולא ילמדון זדון ורשעה, צנועים לאל ולבני אדם, כובשים יצרם בכל נפשם ובכל מאודם, נבזים בעיניהם ונכבדים בעיני אדוניהם, עמוד אש דתו תמיד עומד עליהם, וחכמתו תאיר פניהם, וארון ברית ה׳ נוסע לפניהם. לבם בבית אבל, מפני שידעו כי הכל הבל. לא יתחילו בענין מכל עניני העבודה ואחרי כן ימירוהו, וטוב ברע לא יחליפוהו. לא ישבו בסוד משחקים, ואין

שעשועיהם כי אם חוקים ומשפטים צדיקים, מתעסקים בצרכי עניים ופדיון שבויים. חברתם חכמה ותבונה, ודברתם נכונה, ואהבתם אמונה, רמיה לא תימצא בפיהם, ומתהילת אלהיהם לא יבלו שפתותיהם. יברחו מן השררה והמלוכה, ויתחברו לכל נפש נמוכה ונבוכה, הם השמחים בחלקם, ולא יבקשו כי אם לחם חוקם למלאות ספקם, יתאוו אכילתם בעבור חיותם, ולא יתאוו חיותם בעבור אכילתם ומשקם, לא יערבו להם מיני מעדנים, ולא יתאוו ללבוש בגדי שנים, יבחרו מהמלבושים מה שיכסו מערומיהם, ומן המזון מה שיקיימו בו חייהם, ומן הדיבור מה שהוא צריך אליהם, ומן המעשים מה שיביא תועלת אליהם וירחיק היזק מהם. יסירו הכעס מלבם, ויוציאו המשטמה מקרבם, לא ישיתו לב למגדפם ליטור וליקום, ולמקלליהם נפשם תדום, אין בלבם תוגה ולא יגון, ולא איד ולא עצבון, כי אין בעולם הזה דבר שיחמדוהו, ולכן לא ידאגו אם יחסרוהו, כי הם יבטחו על עושם, הם חסירי מזונות ועשירי לבבות, לא יחרידם בוא התלאות, ולא תבהילם חרדת התשואות, כבוא עליהם תוקף צרה, או יום חרון ועברה, לא יקצפו על דין אלהיהם, רק יצדיקו דינו על כל הבאים עליהם ולבם ליוצרם לאל רחמן ליוצר נאמן. לא ידעו להתעולל עלילות, ולא יבקשו להם גדולות, מלאכתם מלאכת ה' וחוקיהם תורת ה', ילמדו אותה וילמדוה לפושעים, ויזהירו נפשם ואחרי כן לרשעים, בימים יצומו בלילות יקומו, ועומדים לראש אשמורות לתת בלילה זמירות, יגהרו ארצה בתחנון ולחש, ולוחכים עפר כנחש, עורגים בקול שועה ויורידו כנחל דמעה, מכירים חטאתם ומתוודים עוונותם. גומלים צדקות, מואסים בבצע מעשקות, מכבדים את ה' מהונם ונותנים מעשר מכל קנינם, לא יאכלו פתם לבדם, רק יפתחו לאביון ידם, ילוו המתים לקבורתם לראות שמה מה אחריתם, חידותם דברי אלהים, ושעשועיהם לאחוז מעלת גבוהים, עבודתם בלב שלם ובנפש חפצה, ונפשם מדמי חונף רחוצה, לא יתנהגו רק בענוה, אשר תרחיק הגאוה, לבם זך ובר, ורעיונם טהור ונבר, לא יבעטו אם יעשירו, והאל מנגד עיניהם לא יסירו תפילתם ערב ובקר וצהרים לאלהיהם, אולי יעזרם ליישר מעלליהם, ולשמור אותם מחטוא בחייהם, ולהוציאם מן העולם הזה בשלום לנוה השלום, ואחר יציאתם מו העולם ינוחו ויעמדו בגורלם, זאת נחלת עבדי ה' וזאת העבודה השלימה אשר בחר ה'.

אבל העבודה החסרה אשר איננה שלימה כל אנשיה מתרפים, ובעבודתה נרפים פוסחים על שתי הסעיפים, החזיקו בתשובה ולא עזבו המשובה, לא תימלט עבודתם, ואם היא כזהב, מסיג, השגגות ובדילי העוונות, לבם קשור בהבלי העולם הזה מנערותם, ועל כן לא יוכלו להיפרד מהם בעת עבודתם, גבר עליהם היצר ויהי למסך בינם ובין

היוצר, צדקתם חלושה ועבודתם אנושה, כי תחזק פעם תחלש פעמים, ירצו לעלות למעלת גבוהים ולא יוכלו, ויפצרו להינשא וישפלו, כי העולם אשר נתן בלבם עצרם ועם שוכני מטה הסגירם, הפליאו בעבודתם להראות לבני אדם צדקתם, למען אשר יצא שמם בדורם, השתדלו בגלויות ונתרשלו בנסתרות, בחרו מן העבודה הקלה ונלאו לסבול הכבדה, התגאו בצדקתם על זולתם ותמעט בעיניהם צדקת בלתם, נזהרו בכל מצוה אשר אין בה יגיעת נפש או אבידת הון, והעלימו עיניהם מן החמורות אשר בהן יגיעה והיזק ממון. והישרים אשר לא נאמנו לאל לבותיהם לא נמלטו ממכשולות המשוגות, ולא הגיעו לגרם המעלות והמדרגות, כי לבותם קצרים וצרים מהכיל סודות העבודות ומהשכיל המידות החמודות, וכפי מה שיכילו לבותם כן היא עבודתם. ועל כן הוצרכו להיות להם ספר, הנותן אמרי שפר, כגון ספר "חובות הלבבות" וזולתו, ספר כולל עבודת האל יתברך, והיה להם למשיב נפש ולמורה צדק, יזכירם אם ישכחו, ויזהירם אם ישגו, וילמדם מה שיקצרו, ויורם מה שלא ידעו.

ועל כן אמרנו, כי עבודת האל יתברך, יש לה שני עמודים, והם היראה והאהבה. ולשני העמודים האלה יסוד, והוא השכל. והשכל הוא פרי הנפש החכמה. כי בעת יולד האדם ויצא לאויר העולם, תדמה נפש בתוך גופו כמו הזרע הזרוע תחת הארץ אשר לא נודע כחו, אך ישקהו בעליו בכל יום וישמרהו מחורב ומקרח, עד אשר יתחיל לצמוח וישלח ענפים ויונקות, ואחרי כן יוצא פרח ויצץ ציץ, ובסוף יגמול פריו, וכן הנפש, בתחילת היותה בגוף לא נודע כחה ולא נראו פעולותיה, והיא כמו הזרע הנסתר תחת הארץ, ובכל אשר תלך הלוך וגדל ייראו כחותיה ויוסיפו בכל יום מעט, עד שיגיע האדם לזמן הבחרות, ואז תדמה הנפש לאילן אשר יוצא פרח ויצץ ציץ, ובעת יוסיף ימים ישלים שכל האדם ותדמה הנפש לפרח ולציץ אשר גמל פריו. ופרי הנפש הוא השכל. ואולם לא כל עץ עושה פרי טוב, ולא כל נפש יש לה שכל טוב. אך כפי טוב האדמה וטוב השורש וטוב השמירה יהיה טוב הפרי, וכן כפי טוב יסודות הגוף אשר הוא האדמה, וכפי טוב יסוד הנפש אשר הוא השורש, וכפי טוב המוסר אשר הוא השמירה, כן יהיה טוב השכל. ובעבור זה אמרנו, כי השכל הוא יסוד ליראה ולאהבה, ושתי אלה הן עמודי העבודה, וכפי טוב השכל כן יהיה טוב האהבה והיראה ושלימותן, ובו תהיה העבודה נכונה.

והנני מפרש לך מידות השכל והדעות ובמה יוודע השכל. ונאמר, כי אדם אשר מעשיו בקו המישור, ולא יעבור בהם התיכונה, ולא יקצר מעשיו מהגיע אליה, הוא בעל שכל טוב, ודמיון זה כגון הדיבור, אם יוסיף אדם בדיבורו על הראוי נקרא שוטה, והוא חוטא, כמו שנאמר (משלי י) "ברוב דברים לא יחדל פשע". ואם ימעט דבריו מן הראוי נקרא

אויל, כאשר אמר (משלי כד) "ראמות לאויל חכמות בשער יפתח פיהו". ואם יהיו דברי פיו כראוי, וכל דבריו במשפט ובמישור, נקרא משכיל, כאשר אמר (משלי טז) "משכיל על דבר ימצא טוב". ואמר הכתוב (משלי טו) "שמחה לאיש במענה פיו ודבר בעתו מה טוב". ועל זה אמר שלמה המלך, עליו השלום (קהלת ז) "אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם, אל תרשע הרבה ואל תהי סכל למה תמות בלא עתך". ורצה בשני אלה להודיענו המישור בכל מעשה ובכל מאמר. וכן בעבודת הבורא יתברך. ותבין מזה, כי המעשים והדיבורים אשר הם בקו המישור, בכל מעשה ובכל מאמר, הם טובים בעיני ה' והם הנקראים עבודת ה'. וזאת המידה לא תושלם כי אם בדעת ובהשכל, כאשר אמר הנביא (ירמיה ג) "ונתתי לכם רועים כלבי ורעו אתכם דעה והשכיל". וכפי הדעת והשכל שיהיה לאדם, כן יהיו מעשיו במישור, ויהיה טוב עם ה' ועם אנשים, כאשר אמר שלמה המלך, עליו השלום (משלי יב) "לפי שכלו יהולל איש". ואם לא יהיה לו שכל, לא יעבוד את אלהיו כראוי, מפני ארבעה דברים המעכבים את העבודה ומשחיתים אותה:

האחד - מפני שלא ידע המישור,

והשני - שלא ידע בין טוב לרע,

והשלישי - מפני שלא יפחד מאלהיו,

והרביעי - מפני שלא יאמין כי יש שכר לפעולתו.

והמידות האלה ארבעתן יחסרו לחסרון השכל, ולא יתקבצו כי אם בדעת ובהשכל. ואם לא יהיה לאדם דעת והשכל, לא יכיר אלהיו ולא יעבדנו, כאשר אמר הכתוב (ירמיה ט) "כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי". רצונו לומר, כל מי שיהיה לו שכל, מיד יכיר וידע אותי, כי בדעת יכיר אדם את בוראו ואז יעבדנו. וכן פירש במקומות רבים, בשכל הוא אומר (דברים כט) "למען תשכילו את כל אשר תעשון". ובדעת הוא אומר (דברים ד׳:ל״ה) "אתה הראת לדעת".

ואחרי אשר התבאר כי העבודה תהיה בשלשה דברים: ביראה, בחכמה, ובאהבה, שלשתן ניתנו מרועה אחד, והוא השכל, כי השכל כולל שלשתן וכולל כחות אחרים, כי מן הידוע, כי השכל כולל החכמה, וכולל האהבה, וכולל שיאהב המשכיל בכל דבר ודבר המישור לבל יוסיף באחד מהם על הראוי או יגרע מהראוי ונלמד מזה, כי לפי שלימות שכל האדם תהיה עבודתו שלימה, וכפי מה שיחסר משלימות עבודתו יחסר משכל בעליה ומדעתו. ואם תהיה העבודה שלימה, אין ספק כי דעת בעליה ושכלו שלימים, כי הכתוב אומר בחטאים (ירמיה י) "נבער כל אדם מדעת". ואמר (ישעיהו מ״ד:י״ח-י״ט) "לא ידעו ולא יבינו כי טח מראות עיניהם מהשכיל לבותם, ולא ישיב אל

לבו ולא דעת ולא תבונה". רצונו לומר, כי העבודה תהיה מכח החכמה, כאשר אמר (תהילים קיא) "ראשית חכמה יראת ה'". וזה לך האות, כי עבודת האל יתברך, תכלית השכל והחכמה, ועוזבי האל יתברך, הם אוילים, ואם יאמר אומר: הנה אנחנו רואים רשעים שיש מהם חכמים ומשכילים בכל חכמה, ואיך תאמר כי הם אוילים וחסרי לב. נאמר לו, כי כל חכם אשר בעת תבוא עליו צרה עושה דבר ממה שלא עשה קודם לכן ויכיר כי בדבר ההוא תהיה לו עזרה וישועה זה לאות על סכלותו.

ואנחנו רואים הרשעים בעת חליים, או בהיותם בצער, או בהיותם נוטים למות, ישובו בעל כרחם לבורא יתברך, ויתחננו אליו, ויכירו כי לא יבואו להם ריוח והצלה כי אם מאתו, ואחרי שלא עשו כן בהיותם בשלוה ולא הכירו כי המעשה ההוא טוב, אין ספק כי הם כסילים וזה לאות על קוצר דעתם, אשר לא יכירו הבורא יתברך, כי אם במבחן התלאות כפתאים והסכלים, ואין יתרון להם משאר האוילים בדעת הבורא יתברך.

פרק ג

השער השלישי - באמונה ובענינים בסודות הבורא יתברך.

דע, כי האמונה תהיה מן השכל, והשכל הוא שם כללי, מחובר מן האהבה והיראה והחכמה, כי שלושת אלה כשיתחברו ויתערבו יקום מהם השכל, ומן השכל תקום האמונה. ואפשר שתתחבר האמונה מן השתים לבדן, מן האהבה והיראה, אך תהיה חסרה האמונה ההיא. ואפשר שיהיה רוע החכמה משחית מחוסר האמונה, כגון חכמת האפיקורסין והמינים והפילוסופים, אשר אינם מאמינים בתורה הקדושה וזה הוא מפני רוע חכמתם. וכאשר יתקבץ בחכמה הרעה לב רע ומידות גרועות, תאבד האמונה עד תכליתה, כי לא תחסר האהבה מפני הלב הרע בלבד, אלא מפני לימוד חכמות רעות, ויתחדשו בלב ענינים רעים אשר ישחיתו מוצא האהבה, וישוב מקורה מקור משחת ומעין נרפש. וכאשר יתקבץ חסרון האהבה עם החכמה הרעה, תאבד כל האמונה, ועל כן אומר, כי העבודה תבוא מכח האמונה, והאמונה תבוא מכח השלוש, והן: החכמה, והאהבה, והיראה, שלוש אלה ילוו עליהן כחות רבים, כגון הייחוד, והבטחון, והענוה, והמוסר, והדומה להם, ולא באנו עתה לפרש אותם כי אם שלוש אלה שהן העיקר, ואלה השלוש יבואו מכח השכל, כאשר הקדמנו. ועל כן אנחנו באים עתה לפרש דרך קצרה ענין השכל, ואחרי כן נפרש כל עניני האהבה, וכל עניני היראה, וכל עניני החכמה, ומכולם יתבאר לך סוד האמונה. וכאשר יושלם לנו פירושם, נוכל ללמוד מהם פירושי יסודות העבודה, ובהשלימנו כל זה, נפרש שער העבודה וכל תנאיה:

ועתה נתחיל בעזרת השם, ונאמר, כי כל דבר מושג בשכל או באחד מן ההרגשים יש לו שני כחות: אחד - פנימי נעלם, ושני - חיצון וגלוי, כגון ארבעה היסודות, כי יש בכל אחד מהם שני כחות: כח שומר אותו מלשלוט עליו ההפסד ומבדיל בינו לבין זולתו, כגון כח המחמם האש, והאש היא הצורה הגלויה לעינינו, וכן יש למים ולעפר ולאויר, כי האויר אף על פי שהוא דק מאד, יש בו כח נעלם אשר בו יוכל לנוע, ואנחנו לא נשיג אותו, רק נשיג כח החיצון, והוא מה שנרגיש בפנינו ובגופינו כשתעבור הרוח עלינו, וכאשר אלו היסודות והמתכות יש להם כח פנימי וכח חיצון, כן נאמר, כי יש לצומח כח אשר בו יהיה הגידול והתוספת, והכח ההוא שומר הצומח מלהיפסד ומבדיל בינו ובין זולתו, וגוף הצומח הוא הכח החיצון. אם כן יש להם שני כחות: אחד גלוי, ואחד נעלם. וכן החיות והבהמות יש להן כח, אשר בו תהיה התנועה וההרגשה והחמימות היסודית, ויש להן כח חיצון גס והוא גופיותן. אם כן יש להן שני כחות זה למעלה מזה: האחד - כח היסודות, אשר מהם נברא גופן, והוא העליון אשר על כח הצומח הגס. וכן בני אדם יש להם כח פנימי דק, והוא הנפש החכמה, והיא נעלמת יותר מכח החי, והכח הגס הוא הגוף, וכן יש לגלגל כח פנימי נעלם, והוא הנפש הכללית אשר היא עליונה מן הנפש החכמה, והכח הגס הוא גוף הגלגל. וכן יש באישים העליונים כח פנימי עליון ודק יותר מכח הגלגל, וכח חיצון והיא צורה הנראית לבני אדם, כגון צורת החיות והאופנים. ואילו ישיג שכלנו למעלה מזה, היינו מתארים אותו באלו הכחות, אבל אחרי אשר הבורא יתברך, הוא עליון ונשגב מהשגת שכלנו, נדע כי איננו ממי שיש לו כח פנימי וחיצון כשאר המושגות. וזה הדבר היה בעבור כל השכל הוא בנפש והוא מתחבר עם הגוף, אם כן הם שני כחות: אחד פנימי נעלם, ואחד חיצון.

כאשר אנו רואים, כי כל דבר ישיג את מינו, כאשר ישיג האדם אל החכמה, ולא יוכל הסוס והבהמה להשיג אל החכמה כי איננה ממינם, וכאשר יתחבר האדם לאדם והבהמה לבהמה מבלי מונע, וכאשר ישמע השומע לכוונת המדבר מפני שהוא מינו, וכאשר תשיג היד כח כל חם, או לח, או קר, או יבש, מפני שהוא ממינה, כי היא חמה וקרה ולחה ויבשה בשווה, אבל היד לא תשיג לחכמה ולענוה, ולא לאהבה, ולא ליראה, ואיננה יודעת מה הן, מפני שאינן ממינה, ומפני שלא תדמה היד לאחד מאלו הכחות בענין מן הענינים כי אם בבריאה, כי היד ברואה, והחכמה והענוה תבא מן האדם אשר הוא נברא, ועל כן נאמר, כי הענוה ברואה, בעבור שתבוא מכח הנבראים, וכפי ההפרש והיתרון אשר יש בין אלו הכחות המושכלים על הגופות המורגשות השפלות, כן היתרון והמעלות אשר בין כחות הנאצלים מן הבורא ובין השכל העליון הפועל. ואולם אמרנו

"בין כחות הבורא", ולא אמרנו "בין הבורא", מפני השותפות אשר בין כחות הבורא והשכל הפועל, כי כחות הבורא נאצלים ממנו, והוא מכלל כחותיו. אך בין עצם הבורא יתברך, ובין השכל תכלית המרחק, ואין ביניהם חיבור ולא הצטרפות כלל, ולא דמיון בשום ענין, כי הבורא מאציל, והשכל נאצל, וכאשר היה בנו כח השכל אשר השגנו בו למושכלות, ובין זה הכח אשר בנו ובין כח ההרגש מרחק גדול אשר אין יותר ממנו. כי אילו תהיה בנו יכולת לקנות כח שיהיה מרחקו למעלה מן השכל כפי המרחק אשר בין כח השכל ובין כח ההרגש, היינו משיגים מה שלא נשיג מעצם הבורא, ואילו תושג אחדותו, לא היתה לנו אחדות. וביטול השגתנו לדעתו הוא לאות על כי דעתו אמיתית, וביטול השגתנו היותו הוא לאות על כי היותו אמיתית. והדמיון על זה, כי יד האדם אילו היתה יכולה לאסוף כל מימי הים, לא יהיה זה לאות על רוחב היד, כי אם על מיעוט מימי הים. והסוס והחמור אילו היו משיגים למה שישיגו בני אדם בחכמתם, לא יהיה זה לאות על חכמת הסוס והחמור, אלא על סכלות בני האדם. וכן רוחב השחקים, אם נאמר כי גרגיר חרדל הוא כולל אותם בתוכו ומקיף עליהם, לא יהיה זה לאות על רוחב גרגיר החרדל, אלא על קטנות השחקים. ובכל זאת אין זה דמיון שלם, כי בין הגרגיר והשחקים שותפות, כי הם נבראים והוא נברא, ואין שותפות בין שכלנו ובין הבורא. וכאשר אמרנו בבירור, כי הבורא אינו רחוק ולא קרוב ולא גבוה ולא שפל, כי אם תחייב לו אחד מאלה, כבר חייבת לו מקום וחייבת לו השגת מציאותו, כי בהיות לו מקום יהיה נמצא, וידענו כי אינו נמצא כי אם לעצמו, ולא לזולתו, וזה ההפרש שבין הבורא יתברך, ובין הנברא, כי הנברא נמצא לעצמו ולזולתו וחכם לעצמו ולזולתו.

ודע באמת, כי אין דבר אשר צריך להחביר לבורא יתברך, לא כח, ולא חיים, ולא חכמה, ולא מציאות, ולא אחדות, כי הוא נעלם מכל אלו הכוחות, ואין צריך לספר עליו דבר מהם, אך הכריחנו לספר אותו בהם שני דברים: האחד מפני שבא בכתוב (משלי ג), "ה' בחכמה יסד ארץ". וכדומה לו, והשני כי אנחנו צריכים לספר אותו במציאות, כדי לבטל ממנו כל הדברים אשר ילוו למי שאין לו מציאות, כי מי שאין לו מציאות, הוא אין ונעדר, ואין לו כח, ולא יבוא ממנו פועל טוב או רע, ועל כן אנו חייבים לומר שהוא נמצא. וכן נאמר שהוא אחד, כדי להרחיק ממנו כל הדברים הנלוים למי שהוא יותר מאחד, כגון הריבוי, והחילוק, וההצטרפות, והחסרון, והתוספת, וכדומה לו. וכן כל שם אשר נקרא אותו, כי לא נקראהו מפני שהוא ראוי לו, רק להרחיק ממנו כל הדברים הנלוים להפך השם ההוא, ועתה בין והבין.

ואחרי אשר נדע כי מציאותו האמיתית היא ביטול השגת מציאותו, נדע כי אינו לא רחוק ולא קרוב כלל, ואחרי אשר אינו לא רחוק ולא קרוב, יתחייב מדברינו באמרנו "לא רחוק כלל" שהוא בתכלית הקורבה, ובאמרנו "לא קרוב כלל" כי הוא בתכלית הרוחק. וזה היתרון שיש לבורא יתברך, על הנברא אינו כיתרון שיש למכה על המוכה. כי היתרון שיש בין המכה והמוכה אינו כי אם בהכאה בלבד, וישתתף עמו בענינים רבים, כי ישתתפו בבריאה, ובכח, ובצורה, ובמידות רבות, ובמעשים רבים, ואחרי אשר השתתפו במעשים רבים, אין יתרון אמיתי לפועל על הפעול, כי היתרון האמיתי הוא כשלא ישתתף אחד מהם עם השני בשום דבר, או יהיה ראוי לו היתרון האמיתי. וזה יתרון האמיתי הוא יתרון הבורא יתברך, על הנברא, רצוני לומר, שיהיה לא רחוק ולא קרוב, כי מדרך ביטול השגת מציאותו צריך לומר "לא קרוב", ומדרך השגחתו בנבראים והנהגתו אותם צריך לומר "לא רחוק". אם כן הוא רחוק עד סוף תכלית כל מרחק והוא קרוב עד לפני תכלית כל קורבה, ועל כן יש לנו לדעת, כי הוא קרוב אלינו ורואה אותנו, ויודע ענינינו, ומנהיג אותנו, ואין תנועה מתנועותינו כי אם על פיו וברשותו. ועל כן צריך כל אדם להאמין כי הבורא יתברך, תמיד לפניו, וקרוב אליו, וסופר כל צעדיו, ומדקדק מוצא שפתיו וכל תנועותיו ומחשבותיו, ואין לנו לחקור על הקצה האחר, ולומר כי הוא רחוק מאד ואינו משגיח בנו, מפני שלא נשיג מציאותו, ולא שנשים זה הדבר לאות על תכלית רחקו ממנו, אבל יש לבני אדם לחשוב, כי כאשר קרב אליהם הבורא בשעת בריאתם ליש מאין, ויתן להם חיים ושכל וחכמה, ויטריפם לחם חוקם, כן הוא תמיד קרוב אליהם בתכלית הקורבה.

אולם אמרתי "אין לחקור על הקצה האחר ולומר כי הוא רחוק", מפני כי שני הדרכים שווים, ואחד הוא שתאמר "לא קרוב" או "לא רחוק", כי בשניהם תצדק, ואחר אשר בשניהם תצדק, בחר לך משניהם הצריך אליך אשר תצדק בו. ועל כן צריך שתאמר, כי הוא קרוב אליך, ומשגיח בך, ושומר אותך, וסופר כל ענינך, ועל כן תאמר, כי אינו רחוק מפני הענינים האלה הצריכים לזה. ואחרי אשר התבאר שהוא לא רחוק ולא קרוב, יהיה כאילו אמרנו "רחוק וקרוב", ועל כן נאמר, כי הוא קרוב אל המעשים הטובים כי ידבקו אליו, ורוצה בהם מדרך קרבתו בנו, אך מדרך רחקו אין לו רצון ולא קורבה לדבר. ואל תרחיק מה שאנו אומרים, כי הוא קרוב ורחוק ביחד ורוצה ואינו רוצה, כי מה שאתה מרחיק לא תרחיקהו אלא בעבור שבגוף נברא לא יתחברו אלה ההפכים, כי המרחק והקורבה אשר בבורא אינם כהפכים אשר בבריות, כי אלה ההפכים הם בבריות, אך בכח הבורא אינם כן, ואין לך לסבור מן הנברא ענין הבורא. וכאשר אין ראוי לומר, אחרי

אשר כל פועל יעיד עליו פועלו, כן לא נאמר שהעולם יורה על הבורא יתברך, כדרך הוראת הפעול על הפועל, אלא על הפך מענין ההוא, וכאשר כח הפועל הנמצא בפעול יעיד על מציאות הפועל וכחו ופעולתו והתחברותו אל הפעול ומשלו בו, כן נאמר, כי כח הבורא לא יימצא בנברא כמציאות כח הפועל בפעול אלא על ענין נעלם מזה, ולא יימצא בו כח הפועל ופעולתו והתחברותו אל הפעול אלא על דרך אחרת רחוקה ועמוקה מזאת.

פרק ד

השער הרביעי - העבודה על דרך קצרה.

דע, כי אופני העבודה ששה דברים, וכל אחד מהם כולל ענינים רבים, וכל מי שיוכל להכריח את עצמו, ולהרגיל את יצרו, ולשקוד עליהם זמן קצוב שקידה גמורה, תיכנס בלבו אהבת הבורא יתברך, וידבק בעבודתו. ואלה פקודיהם:

הראשון - שיתחבר אדם לאנשים שיעירוהו לעבודה, כגון החכמים, והחסידים, והעניים, והחולים, והשרויים בצרות.

והשני - לרחוק מהפך כל אלה הנזכרים, והם אנשי התענוג, והעשירים, והרשעים, והכסילים, ונעדרי השכל, והנשים, והאפיקורסים, כי חברת כל אלו ישחיתו האמונה ולא תתקיים עמהם עבודה.

והשלישי - לשום עליו לחוק ללמוד בכל יום מדברי רבותינו, זכרונם לברכה, כפי יכלתו, כי הם יאירו פניו ויפתחו לו שערי התקוה, וכן לקרוא בתורת ה' בכל יום, שנאמר (יהושע א) "והגית בו יומם ולילה". ולהסתכל תמיד בחיבורי הצדיקים, כגון חיבור החסיד רבי בחיי בן בקודה, זכרונו לברכה, ולזולתו מן הספרים והחיבורים אשר יזכירוהו ומשנתו יעירוהו, או שיהיה לו ספר כולל עניני העבודה ויסתכל בו בכל יום.

והרביעי - לרחוק מהסתכל בחכמות החיצוניות, לבד מה שידע ויאמין כי תתחזק בו אמונתו, וצריך שילמד ממנו כמשפט, ואל יעמיק בו, כי אם יעמיק האמונה מנגד עיניו ירחיק, ובחשבו כי ידו באמת תחזיק ימצא הבל וריק.

החמישי - להעביר בכל עת על לבו תמיד גמול הצדיקים, ועונש הרשעים, וחרדת המות, ומאורעות העולם, ומכשוליו, ומומיו, וחרפותיו, וקורותיו.

והשישי - לדעת כל אופני העבודה, וחוקיה, ותכונת כל ענין מעניניה, ועניני תפילתו, ועניני תחנוניו, ותעניתו, ועסקיו, והתבוננותו בסודות העולם. וזה החלק השישי הוא נחלק על הנפש ועל הגוף, קצתו יבוא מכחות הנפש, וקצתו יבוא מכחות הגוף, ותחילה נזכיר כחות הנפש, ואחר כן כחות הגוף.

ואומר, כי מכחות הנפש היא האמונה. וצריך אדם להשתמש באמונה כפי מה שאני זוכר, צריך להאמין אמונה שלימה בייחוד האל יתעלה, ובמציאותו, ובאלהותו, ובקדמותו, ובחכמתו, וביכלתו. ולהאמין בתורה, ובכל הכתוב בה, ובכל ענייניה אשר לא יקבלם השכל, ואל ישים העין עליהם, כי אם על קוצר שכלו מלבוא עד תכונתם. וצריך להאמין בנביאים ובנביאותם, ולהאמין בחכמים ובכל דבריהם, וביום הדין, וחשבונו, וענשו, וגמולו, ובתחיית המתים, ובגאולה. ולא יאמין בחכמות הרשעים והאפיקורסים, וחכמת הגוים ותעתועיהם ותורתם.

ומכחות הנפש - האהבה. וצריך להשתמש בה כפי הראוי, צריך לאהוב האל יתעלה, אהבה גדולה גמורה, לא לתקוה ולא לתועלת, וצריך לאהוב התורה, ולאהוב בכל יגיעה בהשגת רצונו, ולאהוב החכמים וכל דבריהם, ולאהוב כל אוהבי הבורא יתברך, ולאהוב העניים והגרים, ושלא לאהוב אויבי השם יתברך, ושלא לאהוב המעשים הרעים ותענוגי העולם, כי אם במשפט ובמישור, ושלא יאהב כל החכמות והמעשים הרעים המשחיתים את עבודת האל יתעלה, והמרחיקים מעבודתו יתברך.

ומכחות הנפש - הבטחון. צריך להשתמש בו כראוי, וזהו פירושו, צריך לבטוח באל ובדרכיו ובנחמותיו, ולבטוח כי יש שכר לפעולתו וכי יש תקוה לאחריתו, ואל יבטח בבלעדי האל יתברך, ולא בעשרו, ולא בחייו, ולא בכחו ובצדקתו, ולא בדברים המסיתים אותו.

ומכחות הנפש - הרצון. צריך להשתמש בו כראוי, וצריך לקבל עליו ברצון כל הבא עליו מאלהיו, ואל יקוץ בתוכחתו, ושיקבל עליו ברצון מוסר הוריו ומוסר רבותיו, ולשום כל רצונו רצון אלהיו.

ומכחות הנפש - הענוה. צריך להשתמש בה כראוי, שיהיה עניו עם כל אדם, ושפל, וצנוע בלכתו ושבתו ודבריו ותפילתו, ולהתחבר לעניים, ואל תיקר נפשו בעיניו.

ומכחות הנפש - הבושת. צריך להתבייש מחטאיו, וצריך להתבייש מאלהיו, ולשאת עיניו אליו, בזכרו טינוף מעשיו, ומזימותיו, ותועבותיו, ושיהיה בעיניו שפל מאד ונכנע ומתבייש.

ומכחות הנפש - הקנאה. צריך שיקנא בחסידים, ויותר מהם בבעלי תשובה, ויותר מהם בצעירים ממנו לימים השוקדים בעבודת האל יתעלה. וצריך לקנא בעניים, אשר אין להם מחית רגע, ועם כל חסרונם ודלותם לא יתרשלו מעבודת האל יתברך. וצריך לקנא באומות העולם ועובדי ההבל, המענים נפשותם בכל מיני עינוי, הנסגרים במסגר, והולכים באפסי ארץ מהלך חודש לחורב ביום ולקרח בלילה ויוציאו ממונם בהבל וריק

והנה מה שיעשו הפתאים והשוטים עובדי האבן, על אחת כמה וכמה מה יש לעשות העובד לאדון העולם והלא יצטרך לקנאות בהם ולעשות כפלי כפלים כפי יכלתו.

ומכחות הנפש - המחשבה. צריך להשתמש בה כראוי, ולחשוב מה היה ראשיתו, ומה יהיה אחריתו, ולחשוב בגדולת הבורא יתברך, ובנפלאותיו, וביצירת שמים וארץ, ולחשוב ביצירת גופו, ולדקדק כל החסדים אשר גמלו האל יתברך, מיום היותו, ולחשוב כי העולם אבד והכל הבל, ולחשוב במעמד הדין.

ומכחות הנפש - היראה. צריך שייראמאלהיו, ומחרון אפו, ומהוריו ורבותיו, שנאמר (דברים ו) "את ה' אלהיך תירא". וממקדש השם ושייראמתהפוכות הזמן, ומן התלאות הבאות על האדם, ושייראמיום המות, ושייראמעוונותיו, ושייראשמא לא יזכה לראות פני אלהיו.

ומכחות הנפש - אומץ הלב. צריך להיות אמיץ לב בעבודת האל יתברך, ואל ישמע למסיתים ולא למכריחים אותו לעזוב עבודת האל יתברך, ושימסור נפשו למות, ולא יפחד מן המות בעבור עבודת האל יתברך.

ומכחות הנפש - הרחמנות. צריך לרחם על העניים, והמרודים, והחולים, והכסילים אשר אין להם מורא, ושירחם על אנשי ביתו, ועבדיו, ועל נפשו, ויצילנה מרדת שחת.

ומכחות הנפש - האכזריות. צריך שיהיה אכזרי וקשה למסיתים ומדיחים, ושלא יחמול על הרשעים, שנאמר (דברים יג) "ולא תחמול ולא תכסה עליו".

ומכחות הנפש - הנדבה. צריך להתנדב בעבודתו, בהונו, ובכחו, ובגופו, ובנפשו לאל, ולהתנדב לעניים בהונו, ולמרודים בעצתו.

ומכחות הנפש - החכמה. צריך ללמוד דברי תורה ודברי חכמים, ואל יתעסק בחכמות רעות המבטלות העבודה, ולדעת סוד הבורא יתברך, וסוד המצוות, וסוד העבודה, ודברי החכמים.

ואחרי אשר זכרנו כוחות הנפש, וסוד העבודה, ודברי החכמים, איך הוא לכונן אותם וליישרם, נזכיר מעשי הגוף. ואומר, כי:

מאברי הגוף הן האזנים, צריך להשתמש בהן כאשר אומר, צריך לשמוע קול רבותיו והוריו, ולהאזין לדברי תורה ולדברי החכמים הקדושים, ולשמוע שוועת המרודים, ולאטום אזנו משמוע נבלה וליצנות, ומשמוע לכל מי שיסיתנו וידיחנו.

ומאברי הגוף, העינים, צריך להשתמש בהן כראוי, צריך להיות עוצם עיניו מראות ברע, ומראות עבירה, ואל יישן כל הלילה, וצריך שיהיו עיניו סגורות בשעת התפילה, וישים

טוטפות בין עיניו, וישא עיניו לשמים, ויבין כל יצירות האל יתברך, ויתבונן תמיד בתורת השם יתברך.

ומאברי הגוף הפה, צריך להישמר מהשבועות, והאלות, ודברי נבלות, ומלחרף, ומלגדף, ומלספר מום אדם, ומלקרוא חכמות רעות, ומלאכול ולשתות דבר איסור, ושיתענה ברוב ימיו, ויהיו דברי פיו כמישור, וילמד לכסילים, ויוכיח לרשעים. וינחם אבלים, ויתן עצה לנבהלים.

ומאברי הגוף הידים, צריך להשתמש בהן בעסקיו כראוי, צריך להיזהר מאונאה, וגנבה, ועושק, וגזל, ומלהזיק אדם, ומעשות מלאכה רמיה או מעשה מטונף, ושלא יגע בטומאה, ולפתוח יד לעניים, ולהיזהר מעשות מלאכות אסורות.

ומאברי הגוף הרגלים, צריך להשתמש בהן במישור, צריך להתהלך בדרכי האלהים, וללכת לצרכי מצוה, ולצרכי עניים, ולבקר חולים, וללוות מתים, וללכת לבית התפילה ערב ובקר וצהרים, ולברוח מאנשי רשע ומאשה רעה.

ומאברי האדם הגוף בכללו, צריך להשתמש בו כראוי, ויהיו כל עסקיו טהורים, ושלא יענג גופו יותר מדאי, רק הכל במשפט.

פרק ה

השער החמישי - בעמודי העבודה. והם חמישה, ואלו הם, השכל, והאהבה, והיראה, והחכמה, והאמונה.

דע, כי השכל הרבו לדבר עליו הפילוסופים, ולחלק אותו, ולהודיע ההפרש אשר בין השכל, והמשכיל, והמושכל. כי יש מהם אומרים, כי הכל אחד. ויש אומרים, כי אינו אחד אלא שלושה, וזה אין לנו תועלת בו ולא היזק, אך התועלת אשר יש לנו להבין וללמוד, שנדע שהשכל הוא פרי הנפש, כאשר התפוח פרי האילן, והתפוח צריך לעבודה רבה מבעליו, לשמור האילן, ולחפור, ולעדור, ולהשקותו בכל עת, ולנקותו מן הצמחים הרעים, וכפי טוב השמירה יהיה טוב הפרי, כן צריך האדם להרגיל נפשו במידות טובות, ובחכמה, ובמוסר, ובנסיונות החידושים, ובקורות העולם. וכשירגיל נפשו בכל אלה, אז יושלם שכלה אשר בכח ויצא אל הפועל. וכאשר יצא השכל אל הפועל מן הכח באלה הדברים אז ייקרא האדם שלם, כמו האומן בהיותו בקי ויהיו לו כלים נאים, אז תושלם אומנותו, ואז יוכל להשיג כל חפציו, וישיג כבוד מן השרים, ותועלת מבני אדם, וכן המשכיל, כשיהיה לו שכל שלם, אז ישיג כבוד מאלהיו וימצא חן בעיניו ובעיני בני אדם. כי בהיות השכל שלם, גורם לאדם שיהיה עובד לאלהיו, ואוהב אותו, וירא ממנו,

כי יראת האל, יתעלה, ואהבתו ועבודתו מכח השכל יצאו שלשתן, כאשר יצאו הנחלים, אף על פי שהם רבים, ממקום אחד. ועל כן, כל אהבה ויראה וחכמה אשר תהיה מבלי שכל, אין לה שורש ולא יסוד.

והנני מבאר לך שלשתן היטב. כי כאשר תתבונן בהפרש אשר בין אהבת חסר דעת ובין אהבת בעל שכל, יתבאר לך כי אהבת השוטה אינה אהבה, אלא מחשבה עוברת, והמשכיל ישכיל למי יאהב ואיך יאהב. וכן בשומך לבך להפרש אשר בין יראת השוטה לאדוניו ויראת המשכיל, תכיר כי יראת השוטה היא שגעון, ויראת המשכיל מפני שמכיר ערך אדוניו, ואימתו, וכחו, וכי חובה עליו לעבוד אותו, ולירא אותו, מפני אשר הוא ברשותו וייטיב לו. וכן כאשר תשית לבך להפרש אשר בין חכמת השוטה לחכמת המשכיל, תדע כי חכמת השוטה הוללות ואין לה פרי, וחכמת המשכיל שכל ומוסר ויש לה פרי, והוא רצון האל, יתעלה, וידע מה יצטרך לעשות בחכמתו ושכלו. אבל השוטה, כשירצה בחכמתו לדעת מה יצטרך לעשות, תגבר עליו ההוללות ותאבד מחשבתו, כמי שיש לו עין חולה וחלושה, שירצה להביט לאור החמה, ותחשך עינו, וילך בחושך, ולא יראה מה שהוא צריך לראות. ומי שעינו בריאה, יוכל להסתכל באור, ולראות כל עסקיו, ולדעת איך יעשם ואיך יישמר בהם. אם כן הנה התיישב בדעתך, כי השכל הוא יסוד לשלושה עמודי האמונה, שהם: היראה, והאהבה, והחכמה.

ועתה אנו צריכים לפרש כל אחד מאלה השלושה ונתחיל {לפרש} מהם האהבה, ונאמר, כי ענין האהבה הוא כח מחביר בין האוהב ובין האהוב. ודע, כי האהבה נחלקת לשלושה חלקים: האחד - אהבה שתהיה לתועלת ותקוה, והשני - אהבת חברה ורעות, והשלישי - אהבת המידות הטובות אשר באהוב, וזאת היא האהבה הנכונה והאמיתית, ועוד יש כח בה, כי לא תתחלף ולא תשתנה לעד, בעבור כי האהבה נשואה וקשורה במידות האהוב, ואי אפשר לה להשתנות, אלא אם ישתנו מידות האהוב הנושאות אותה. ואין כוונתנו לזכור המידות אשר ישתנו, כי אם המידות הקיימות, והן מידות הבורא יתברך. כי כאשר יאהב אדם לאיש אחד בעבור שכלו, וחכמתו, ומוסרו, וענוותנותו, ושאר מידותיו הטובות תהיה זאת האהבה הנכונה, ולא תשתנה לעולם, מפני שלא תשתנה הסיבה הגורמת לאהבת האוהב. ועל כן אומר, כי זאת היא האהבה הנכונה התמימה, כשיאהב אדם לאלהיו בעבור גבורתו, ובעבור כי הוא בורא הכל, ובעבור כי הוא חנון, ורחום, ארך אפים, ושאר המידות הטובות. לא תמוש לעולם זאת האהבה, כי לא ימושו מידות הבורא, יתעלה, ולא ישתנו לעולם. ומכל שלושת חלקי האהבה אשר זכרנו לא

יתקיים כי אם זה החלק, והוא עמוד העבודה, והשנים האחרים לא יתקיימו, כי אין בהם עיקר בכל אוהב ואהוב.

דע, כי האהבה תתחבר משני חלקים: האחד - ממידות האוהב, והשני - ממידות האהוב, וכפי טעם מידות האוהב, יהיה תוקף אהבתו במידות הטובות אשר באוהבו. ועתה אפרש מידות האוהב, ואומר, כי מידות האוהב הן השכל הטוב והנפש הזכה הצחה. וכשיהיה באוהב קצת מאלו המידות, יהיה נמשך לאהוב לכל איש אשר נמצא בו כמידות האלה. בעבור כי כל מין יסור אל מינו וירחק מהפכו. ובעבור זה יימשך כל איש בעל שכל טוב ונפש נקיה לאהבת האל, בעבור כי הבורא הן בו המידות הישרות והטובות, הכלליות האמיתיות, ועל כן, כשיימשך האדם לעבודתו, היא לאות כי יש בו ממידות הבורא יתברך, ועל כן יימשך אחריו כאשר יימשך המשכיל לחברת המשכילים, וכל חכם לחברת החכמים, וכל כסיל לחברת הכסילים, והנער לחברת הנערים, והזקן לחברת הזקנים, וכל איש לחברת חבירו, ועוף השמים למינו, ועל כן, כשתראה אדם מתרחק מעבודת האל, יתעלה, דע, כי אין בו ממידות האל כלום אלא הפכן, ועל כן ירחק מהן. כי אילו יהיה בו שכל, או קדושה, או תמימות, או יושר, נדע כי אלו המידות הן מידות הבורא יתברך, וכשיהיה לאדם מהן שמץ דבר, ימשכהו לבו לאלהיו, כאשר תמשוך הנפש החכמה גוף האדם למעלה והעמידה אותו בקומה זקופה, מפני שהיא נמשכת למקום השכל אשר היא ממנו, וכאשר תימשך נפש הבהמה לארץ, עד אשר כפפה אותה והלכה בקומה כפופה, מפני נפשה אשר היא מן העפר והיא נמשכת לשרשה.

ועל כן נדע, כי השכל הטוב אשר באדם הוא יעירהו לבקש תוספת על מידותיו, והנפש הזכה, אשר היא לו כראי מוצק, מגלה לו מה שנעלם מסודות אלהיו, כי בהיות הנפש לטושה וזכה, יראה האדם ממנה אל הבורא יתברך, ואחדותו, ומציאותו, ושאר כוחותיו המושגים בשכל, כאשר יראה האדם בראי מוצק מה שנעלם ממנו. ואם לא תהיה הנפש זכה וצחה, לא יוכל לראות התעלומות מבלעדה. כי הגוף אפל, וגם לא יוכל הרואה לראות מה שיהיה לאחריו, אם לא יהיה הראי זך ודק שיעבור בו הראות. ועל כן, בהיות הנפש זכה, יעבור בה ראות השכל, ותראה מה שלאחריה, ואין אחרי הנפש כי אם הבורא יתברך.

ועל כן אמרתי, כי בהיות לאדם שתי אלה המידות, והן: שכל טוב ונפש זכה, תתעורר מן האדם אהבה גמורה לבורא יתברך.

וכאשר האהבה הגמורה באל, יתעלה, תצמח מן האהבה ההיא היראה, כי אנו רואים כל מי שיאהב לאדם אחד בעבור מידות טובות שיש בו, תהיה האהבה עול על צוארו,

ותכניעהו לבקש רצון האהוב, ולא ימצא מנוחה רק בעת יגיעתו בעסק האהוב, ותמתק לחכו היגיעה יותר מהמנוחה. ובעת יעשה האוהב לאהוב דבר אשר ייטב בעיניו, אז תיקר נפש האוהב בעיניו, מפני אשר יכול למצוא חן בעיני אהובו לעשות דבר אשר ייטב בעיניו, ואם יזדמן לו דבר חטא, או שגגה, או יעשה דבר אשר לא ייטב לאהובו, יהיה האוהב משתומם, ונכלם, ויתגנב, כאשר יתגנב העם הנכלמים. וזה הדבר מכח האהבה, אשר היא כעול ברזל עליו, להכניע האוהב לאהוב, כאשר אמר הכתוב (שיר השירים ח) "כי עזה כמות אהבה". ואחרי אשר האוהב תכניעהו האהבה לאהובו לבא בכפל רצונו, יש לנו לפרש, מדוע יש באהבה הכח הזה. ונאמר, כי אהבת האוהב לאהובו תהיה בשביל המידות הטובות אשר באהוב, ונפש האוהב גם כן יש לה קצת מידות טובות. ועל כן, זה המעט אשר יש באוהב ממידות טובות ימשכהו הרבה, כאשר ימשוך כל מין אל מינו, והוא לאות על בעל נפש נדיבה, שהוא נמשך לכל דבר נכבד וזאת היא האהבה. אבל ההכנעה אשר באוהב להשלים רצון האהוב הוא, מפני שיכיר האוהב יתרון האהוב עליו, כאשר יכיר התלמיד יתרון רבו, והעבד יתרון אדוניו, ועל כן ייכנע לאהובו בהכירו יתרונו עליו. וזה הדבר יראת האוהב לאהוב, כאשר ייירא העבד מאדוניו, והתלמיד מרבו מפני היתרון אשר לו עליו, ועוד שיקוה ללמוד תמיד ממידות הרב, ומחכמתו, וממוסרו ואלה המידות יכריחו שיהיה האוהב ירא מאהובו, אם כן הנה נתבאר, כי מן האהבה תצא היראה. וכאשר נאמר כי האהבה והאוהב אפשר שיהיו מבני אדם מצויים, כן נוכל על הדרך הזאת לדעת, כי על הענין הזה היא אהבת אדם לבורא, ואם יאמר אומר, אין להמשיל אהבת הנברא לאהבת הבורא יתברך, נאמר, כי אנחנו ברואים, והאהבה אשר ירגיל האדם בבורא, אף על פי שיש הפרש בין האהוב הנברא ובין האהוב הבורא, אין הפרש בין הכח האוהב לבורא ובין כח האוהב הנברא, כי הוא אחד, ועל כן לא יבקש ממנו הבורא יתברך, כי אם יכלתנו, ויהיה חשוב בעיניו כאילו אהבנוהו כפי הראוי לו. וצא וראה הצדקה שאנו נותנים לבורא יתברך, כי לא נוכל לעשות לכבודו אלא כפי מה שנוכל לעזור איש לאחיו ואיש לרעהו, והבורא יקבל אותו כאילו עשינו לפי הראוי לו.

ואחרי אשר ביארנו כי האהבה היא סיבת היראה, ושתיהן עמודי האמונה, נפרש ענין החכמה, ונאמר, כי החכמה היא צריכה להיותה באוהב, כי כל אוהב, אם לא תהיה לו חכמה, לא יכיר מידות האהוב אשר זכרנו, ולא יכיר שכלו וחכמתו ושאר מידותיו החמודות, וכאשר לא ידע מידותיו כן לא ידע לאהוב אותו, כי כח הסכלות המבטלת לדעת מידות חמודות האהוב, היא תבטל אהבת האוהב כאשר אמרנו, כי הכסיל אין אהבתו אהבה, ואם כן הנה נודע, כי לא תושלם אהבה כי אם בחכמה ודעת, וכפי

מה שיחסר לו מן הדעת השלימה, יהיה חסרון אהבתו באהובו, אשר מידותיו חמודות ושלימות. אבל אהבת האוהב למי שיש לו מעט מן המידות החמודות תספיק לו קצת מן האהבה וקצת חכמה, ולא תיקרא זאת אהבה שלמה, ולא אוהב שלם, ולא אהוב שלם. ואין דברינו על החסר, כי אם על השלם והתמים.

ואחרי אשר נודע כי שלוש אלה הן נקשרות זו עם זו, ולא נשלמה אחת מהן בלתי האחרות, וכי יסוד שלשתן, רוצה לומר האהבה והיראה והחכמה, היא עבודת הבורא יתברך, באמונה בלי חונף על כן נצטרך לומר, כי יסוד עבודת הבורא יתעלה, הוא האמונה, אף על פי שהעבודה והאמונה מוצאן מן השלוש אשר זכרנו, ולא תימצא העבודה כי אם באמונה, וכן לא תימצא האמונה כי אם בעבודה, וכל אחת מהן דבקה בחברתה.

והנה אגלה לך סוד גדול בעבודת האל, יתעלה, ואומר, כי יש לה שלוש מעלות: האחת - שפלה, והשניה - למעלה ממנה, והשלישית - למעלה ממנה עליונה. והמעלה השפלה היא הלימוד, והבינה, ונסיונות העולם, ואורך הימים. והנה אלה ארבעה עמודים, אשר בם יקנה אדם השכל, והיא המעלה השפלה, ומן המעלה הזאת יעלה האדם למעלת האהבה והיראה והחכמה והן כשלושה עמודים. ובעבור כי הענפים רבים והעיקר ימעט עד אשר יגיע לאחד, וכל אשר ירחקו הענפים מן האילן ירבו, וכל אשר יקרבו ימעטו, כן הברואים, כל אשר ירחקו מן הבורא יתברך ירבו מיניהם ועניניהם, וכל אשר יקרבו ימעטו, עד שיגיעו לאחד. על כן יהיו עמודי המעלה השפלה, ארבעה עמודים.

השניה אשר עליה שלושה. ואלה השלושה כשיתנהג האדם בהם כראוי, יעלה בהם אל המעלה השלישית, והיא האמונה והעבודה, והן שני עמודים. ומאלה השנים יעלה אדם להידבק בתכונה העליונה אשר היא אחת, והיא השגת רצון האל, יתעלה, ולהידבק בו. ושים לבך וראה, איך יתחיל האדם לעלות ממעלות רבות אל מעלות מועטות, עד אשר יגיע אל האחד ושם יעמוד, כי אין אחרי האחד המושכל דבר.

ואחרי אשר הגענו עד התכלית, אשר היא כוונת עובד האוהב, נאמר עתה מה תהיה תועלת הבאה מכל זה. ונאמר, כי התועלת הכללית הבאה מעבודת הבורא יתברך, ואהבתו, הוא שיאהב הבורא לאדם העובד אותו, כאשר אמר (ישעיה מג) "מאשר יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך". וכתיב (דברים ז) "ואהבך וברכך והרבך". עתה יש לנו לחקור על אהבת הבורא יתברך, לאדם, היאך היא ומה היא. ונאמר, כי הכסילים והפתאים לא תספיק להם בשכר עבודתם לאל אהבתו אותם, עד אשר יתן להם אותות וראיות כי ישיגו טובה גדולה והנאה רבה, ואם תאמר להם כי לא יינתן להם דבר אחר לבד מאהבת האל

בהם, לא יספיק להם, ויחשבו אהבתו כאהבת בני אדם, אשר אם לא תהיה עם האהבה תועלת אחרת או הנאה, לא תספיק לאדם אהבתם. והנני מפרש לך, כי אין תועלת גדולה כאהבת הבורא לאדם, ובאהבת האל בו לא יצטרך לגמול אחר, ואין לו לבקש ולשאול, אם תתקיים נפשו אחרי מותו ואם לאו, כי באהבת הבורא נכלל כל הגמול הטוב, בידוע שיש לו להאמין, כי כשימות אדם במעשים טובים ומתנהג בחסידות, כי הבורא יתברך, יאהבנו, ומאחר אשר יאהבנו זהו הגמול שאין למעלה ממנו, כי אחר אשר יאהבנו, אין ספק שיתן לו גמול טוב על מעשיו, ואין לנו לחקור איך יהיה גמול הטוב. אבל יש באדם תאוה גדולה וסכלות, לא יספיק להם הכבוד הגדול הזה, ויחקרו אם יהיה לנפשותם קיום אחרי היפרדה מן הגוף או אם תאבד, כאילו נודעו להם דרכי העולם הבא, וכי כל הראויים לעולם הבא אנו יודעים על איזה דרך יהיה גמולם וזה אי אפשר לדעתו. רק אם נהיה מלאכים ונתהלך בין חיות הקודש, אז היינו יודעים דרך גמול הנפשות וחיי העולם הבא, היאך הם, אך על משכיל מלה כוללת לדעת, כי יש גמול לעולם הבא על כל מעשה, וכי יש על הרשעים עונש, ועל היושר שכר, אך אין לנו לחקור על דרך העונש והשכר איך הוא, ואם יפצר אדם לחקור מה יהיה אחרי המות, יוכל להבין ולהאמין כי יש גמול אחרי המות מעשרים מופתים.

האחד - מחנוך ואליהו, אשר לקחם הבורא יתברך, וידענו באמת כי לא יתקיים גוף בלא מזונו, ואחרי אשר יחסר המזון נדע, כי נמס גופם, וניתך באויר העליון, ונשארה נפשותם, והם כמלאכים. ואם כן נדע, כי נפשות הצדיקים יהיו כנפשות האלה.

השני - ממשה רבינו, עליו השלום, אשר הוא מבחר ברואי הבורא, נדע, כי מעלתו היתה נכבדת בחייו וכן במותו. ואם מעלתו נכבדת במותו, נדע, כי נשמתו יש לה יתרון על כל הנשמות ואינה אובדת. כי כאשר בחייו עלה לשמים, והראהו הבורא יתברך, סודותיו, כאשר אמר (במדבר יב) "בכל ביתי נאמן הוא". כן יכריחנו השכל להאמין כי לא אבדה נפשו במותו, כי אם אבדה לא יהיה לו יתרון על זולתו. ואחרי אשר דיבר השם עמו, נדע, כי כח דברו עמו ישאיר לו יתרון אחרי היפרדה מן הגוף, במה שיוודע ההפרש אשר בינה ובין נפשות שאר הברואים, אשר לא דיבר האל עמם, אם כן זהו גמולה הטוב, וכאשר עלתה נפשו במותו לישיבה עליונה ולא אבדה, כן תעלוזנה נפשות הצדיקים, איש איש כפי עבודתו וצדקתו.

השלישי - כי אנו רואים הנפש תשיג הרחוק והקרוב ואשר בסוף העולם, כאשר תשיג עד {מה} שיהיה לפניה ולאחריה. ואחרי אשר משגת הדברים הרחוקים, נכיר כי היא מחופפת עליהם וכולם נכללים בתוכה, ועל כן תשיגם, ואנו רואים נפש החכם כי תשיג

כל הגלגלים ומרחביהם ותכונתם, ואחרי אשר היא משגת אותם, נדע כי היא מחופפת עליהם וכולם נכללים בתוכה. ואם כן הדבר, נדע כי היא עליונה מהם ואם היא עליונה מהם, נדע, כי מקומה למעלה מהם. ועל כן בעת המות תשוב למקום ההוא אשר היתה משוטטת שם בהיותה בגוף.

הרביעי - אנו רואים הבהמות בקומה כפופה והאדם בקומה זקופה. ומזה נבין, כי נפש הבהמה היא מן העפר והיא נמשכת אל יסודה, ועל כן היא כופפה גויות הבהמה לארץ, ונפש האדם נמשכת למעלה, ועל כן תעמידהו בקומה זקופה. ונדע מזה, כי תפצור לעלות ליסודה, אך לא תוכל, מפני שהיא קשורה בגוף. אם כן נאמר, כי בעת שתוכל ליפרד מן הגוף תעלה למעלה.

החמישי - הגוף מחובר מארבעה יסודות: אש, ומים, ורוח, ועפר, והתלכדו כולם, ועמדו יחד בעוד החיות בגוף, אך במותו, ישוב כל חלק אל יסודו. העפר לעפר, והרוח לרוח, והאש לאש, והמים למים, והנשמה למקום הנשמות. כי הנשמה אצולה ולקוחה מכחות עליונים, כי הבורא יתברך, חיברה מארבעה יסודות. מכח מציאותו, וחיותו, וחכמתו, ואחדותו, ומכל ארבעה האלה נתחברה הנפש. וכאשר תיפרד מן הגוף, יקרה לה מה שיקרה לגוף, ישובו ארבעה יסודותיה איש אל מקומו. תשוב המציאות ליסודה, והחיים ליסודם, והחכמה ליסודה, ויסוד כל אלה הארבעה הוא במקום העליון למעלה מהגלגלים, ועל כן תשוב שם. ולא נאמר, כי ייפרדו ארבעה כחותיה בעלותה שם, אך המקום אחד, ואלה הארבעה יסודות הם אחדים בלי נפרדים, כי העצם הנושא אותם הוא אחד.

השישי - כי הגוף כמו הפתילה אשר תקדח אש מהאבן להדליק אותה, ונקשרה בו הנשמה כמו הנר בפתילה. וכאשר יכבה אור הנר, יעלה למעלה האש ויעוף ליסודו, ותישאר הפתילה ביסודה אשר ממנו לוקחה. ואם תאמר, מה היתה הנשמה קודם היותה בגוף. נשאלך, מה היה הנר קודם שידבק בפתילה. ותהיה התשובה, כי שלהבת הנר באבן או בברזל עומדת בכח, ולא יצאה לידי מעשה עד אשר קדחת אותה בידך, ויצאה ונקשרה בפתילה, והיתה הפתילה כמו הגוף והשמן כמו המזון. ונדע, כי אחרי אשר כבתה שלהבת הנר, תשוב ליסודה לגלגל האש, כי גלגל האש היה סיבה ונתן כח באבנים או בברזל, ועל כן יצאה האש מהם.

השביעי - העולם נברא בעבור עבודת האל, יתעלה, ולא יוכל הגוף לעבוד הבורא יתברך, כי אין בו כח להבין ולדעת ולהכיר, ואילו לא תהיה הנפש מן השמים לא ידעה אותו ולא הכירתהו, כמי שלא ראה את המלך, ולא נלמד במעמד משרתיו, ולא יהיה מן העבדים

הניצבים עליו, ולא יתאווה אליו, ולא יכסוף לחברתו, ולא יכירהו, ואחרי שהנפש תבין גדולת הבורא יתברך, נדע, כי מן השמים היא אצולה, ועל כן תתפצר לשוב למעלה.

השמיני - כי נפש הנביא לא תזכה למעלת הנבואה, עד אשר תהיה זכה ועליונה מאד, נמשכת בכל כח לדברים עליונים, ועל כן היא קרובה אל הבורא יתברך, ואין בינה ובין הנבואה מסך אל הבורא יתברך, לרוב גבהות מחשבותיה. ואחרי אשר כל כך היא גבוהה נפש הנביא, ובעודנה בגוף תוכל להגביה ולהתחבר עם האישים העליונים, נדע, כי כפלים תעלה בהיפרדה מן הגוף, כי הגוף יעצרנה לעלות בכל יכלתה, כאשר העוף אשר קוצצו כנפיו לא יוכל לעוף בכל יכלתו, עד אשר יצמחו כנפיו. והכח המחביר בינם בעודנה בגוף, הכח ההוא יחביר ביניהם אחר היפרדה, ויהיה עליה יותר נקל. וכמו כן נפשות החסידים והחכמים ורבותינו, זכרונם לברכה, אמרו (בבא בתרא יב.) "חכם עדיף מנביא".

התשיעי - כי כל עיגול יעמוד על נקודתו האמצעית, והיא עמוד העיגול. על כן נמשל גלגל השכל המסובב על כל העולם ועל כל הגלגלים כמו גלגל עיגול, ונקודתו האמצעית העולם, ונקודת העולם בני אדם, ונקודת בני אדם הנשמות אשר בם, כי הן עמוד העולם, ועליהן יעמוד, כי בעבורן נברא. ונראה, כי כל נקודה שלא תאבד לא יאבד עיגולה, וכשתאבד הנקודה יאבד העיגול, כי היא יסודו ועיקרו, והיא עמוד והעיגול נשען עליה. ואחר שאי אפשר שיאבד גלגל השכל, נדע, כי לא תאבד נקודתו, והן הנשמות, וזה אות אמת על קיום הנשמות.

העשירי - דע, כי הבורא יתברך, קיים, וכל העובדים אותו והיגעים למצוא רצונו, אם לא ימצאו אי אפשר שייגעו לריק, בעבור כי הבורא יתברך, לא נתכוין בבריאת עולמו כי אם לעבודתו. ואם אין להם גמול בעולם הזה, אי אפשר שלא יהיה להם גמול אחרי המות, ואם אין להם גמול אחרי המות, יש דבר שמעכב גמולם. ואנו יודעים, כי אין לבורא. יתברך, דבר מעכבו, כי לא ברא עולמו כי אם לעבודתו, ואלה אשר עבדו אותו, לא היה להם שכר גמולם ולא הנאה, ועל כן נדע ונאמין, כי גמולם אחרי המות.

האחד עשר - מצאנו הכתוב אומר (דברים ל) "ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך". ואמר (דברים ה) "למען תחיון". ואמר (דברים ל) "וחיית ורבית". ואמר (דברים ה) "למען יאריכון ימיך". ואנו רואים כי הרשעים כמו כן יחיו כמו הצדיקים, ויותר מהם ינעמו בטובו.

השנים עשר - אנחנו מוצאים כמה קהילות נהרגו על ייחוד השם ונשרפו ואבדו עולמן וכל טובן על ייחוד השם. ואנו רואים, אם איש יענה נפשו על אהבת המלך בשר ודם או

יסכן עצמו למות, כי המלך יגמלהו גמול טוב, וכל שכן הבורא, שלא יגמול גמול טוב למי שימסור עצמו למות עליו ושלא יתן לו שכר טוב זה שקר שאי אפשר להיות.

השלושה עשר - החכמה והדעת לא תאבדנה, אך הן קיימות לנצח, ואם תאבדנה מן היודע הנברא, לא תאבדנה מן היודע הבורא יתברך. והדעה היא כח עליון קיים, לא ישלוט בה הפסד, כי היא כמו גלגל מסובב על הכל, ולא ישיגנה הפסד. ולא יגע אליה. ואחרי אשר לא תאבד, נאמר, כי כל דבר נשמר, בעוד שהוא שמור, לא יאבד, והנפש שומרת עצמה בדעה שהיא יודעת עצמה וכוללת אותה, ועל כן לא תאבד, כי היא יודעת והיא ידועה והיא הדעה, כאשר השכל והמשכיל והמושכל כח אחד. ואחרי אשר התבאר כי הנפש היא הדעת לא תאבד, כי הדעת לא תאבד.

הארבעה עשר - המלאכים הם כחות, ואין להם גוף ולא צורה, אבל ראויים ללבוש בצורתם מעטה צורה. יש מהם אשר ייראה על צורת אריה, ואחר על צורת חיה ואופן, ויש מהם על צורת אדם, והיא היקרה בעיניהם, כי זאת הצורה אשר כה נראה מלאך הכבוד, כאשר אמר (יחזקאל א) "ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם". ועל כן אמר (בראשית א) "נעשה אדם בצלמינו כדמותינו". כלומר בצורה הנכבדת אצלנו, אשר היא מבחר כל הצורות למלאכים המתראים לבני אדם. ומזה נלמוד, כי צורת האדם היא העליונה, כי היא צורת הדעת והחכמה. ועל כן כל נפש, אשר צורתה צורת אדם, יש בה כח ימשכנה אל מעלת המלאכים, אם לא יזדמן מונע ממעשים רעים.

החמשה עשר - אומר הכתוב (בראשית ב) "וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה". והנה זכר לך בריאת הגוף מן העפר, ולא זכר בנפש בריאה, אבל אמר "ויפח באפיו נשמת חיים. ונבין ממלת "ויפח" כי לקחה ממנו, ולא בראה רק אצל חלק מחלקי כבודו, ונתן אותו באדם, כאשר אצל מן הרוח אשר על משה רבינו, עליו השלום, ונתן על שבעים איש הזקנים, ובזה נדע, כי הנפש היא מן השמים, והגוף מן הארץ, שם תעלה בצאתה אם תהיה זכה. וכן אמר שלמה המלך, עליו השלום (קהלת יב) "והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה". ומלת "תשוב" היא מעידה, כי תשוב אל המקום אשר באה משם והיתה שם קודם זה, כאשר ישוב העפר אל יסודו אשר היה משם.

הששה עשר - כח הדעת יהיה מהשכל, ומשניהם יבוא הדיבור, וכח המדבר הוא אלהי. וכשנפרדה הנפש מהגוף בכח הדיבור אשר בה תגיע אל המעלה העליונה.

השבעה עשר - נפשות הן שלוש. עליונות, ושפלות ואמצעיות. העליונות נשמות המלאכים, והשפלות נפשות הבהמות, והאמצעיות נפשות בני האדם. ובידוע, כי כשיתחברו שני הפכים יתחבר מהם כח שלישי, אשר איננו אחד משני הפכים אבל הוא

עשוי מהם. כגון, אם תערבב מידה מדבש עם מידה מלענה, יהיה לו טעם שלישי, לא מר ולא מתוק, ואם תגבר מעט המרירות יהיה נוטה אל הלענה, ואם תגבר המתיקות יהיה נוטה אל הדבש. וכן כל אמצעי, כשיגבר עליו אחד משני הפכים, יהיה נוטה אליו. והאדם מחובר משני הפכים, מנפש מרומית וגויה דוממת, ויתחבר מהם כח שלישי, ואם יגברו עליו כחות הגוף יהיה נוטה למטה, ואם יגברו עליו כחות הנפש יהיה נוטה למעלה עליונה, וזה לך האות על קיום נפש החסיד בעלותה למעלה. אף על פי כי נפש האדם בינונית בין נפשות המלאכים ובין נפשות הבהמות, ואם תעשה כמעשה הבהמות תהיה כנפש הבהמות, וגמולה כגמולה, ואם תעשה כמעשה המלאכים תהיה כהם, וידענו כי המלאכים לא ימותו וכן הנפש אשר היא כהם לא תמות. ועל זה אמר דוד המלך, עליו השלום (תהלים מט) "נמשל כבהמות נדמו". ואחר כן אמר כי לא תמות נפשו, באמרו (תהלים מט) "אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול". ואין כוונתו על מיתת גופו, כי הנה הוא אומר "כי יקחני סלה" ורוצה לומר, בעת יוציאני מן העולם הזה יפדה נפשי מן המות, ואל תמות כמות נפש הרשע.

השמונה עשר - אנו רואים, כי הנפש יש לה דעת ללמוד כל אשר בעולם, ויש לה דעת אחרת עליונה מזו אשר כה תדע עצמה ותדע ידיעתה, וזו היא דעת הדעת. ובדעת הזאת קרובה אל הבורא יתברך, כי האדם בשעת לידתו הוא כבהמה, וכאשר יקנה דעת, תהיה לו מעלה על הבהמה, ואם יפליג בדעת ובחכמה, ירחק מרחק גדול מן הבהמה ותעלה נפשו למעלה עליונה, מפני שהיא חושבת בדברים עליונים, ועל כן היא עליונה מאד. ואם תתעסק לחשוב בעניני הבורא יתברך, תוסיף מעלה, ואם תהיה יודעת עצמה, תכפול מעלתה כמה פעמים, כי בדעתה עצמה ידעה הדעות כולן, כי כל הדעות נכללות בתוך הנפש. ועל כן כשתעלה תקרב מאד לאל, ותרחק מן המות, כי המות לא ישלוט אלא על הגויות הקרובות אליו, אבל על הכחות הרחוקים ממנו אין לו שלטון עליהם. ועוד, כי נפש האדם בשכלה וחכמתה תכיר יוצרה, ואחרי אשר תתחבר אליו והיא עודנה בגוף כן נדע, כי תתחבר אליו אחרי יציאתה מן הגוף בלי ספק.

התשעה עשר - דע, כי פעולות האדם נחלקות לשני חלקים: חלק בהמי והוא המאכל, והמשתה, והבעילה, והתנועות, וחלק מלאכי והוא השכל, והחכמה, והיושר, והדיבור. אם כן נראה, כי זה החלק הוא ברשות הנפש, ואם תרצה להיות מן המלאכים תוכל, ואם תימשך למעשה הבהמות תהיה כהן. אם כן נדע, כי הנפש החסידה לא תמות.

פרק ו

השער השישי - בפירוש הדברים המסייעים על עבודת האל, יתעלה, והמעכבים אותה.

דע, כי כל מי שיתעסק בעבודת האל, יתעלה, צריך שידע כי העבודה היא כמו הרפואה, כי כחות העבירות אשר בנפשות כמו החליים בגוף, ותיקון המעשים הרעים הוא כמו הרפואה אשר תתקן מזג הגוף ותסיר הליחות הרעות עד אשר יהיה בריא. והרפואה היא משני דברים: מהרכבת רפואה מדברים מועילים, וממנוע את החולה מדברים המוסיפים בחליו, וכן תיקון המעשים הרעים הוא להסיר הרעים ולעשות הטובים. ועל כן נזכור עתה הענינים העוזרים על העבודה, ומנין הדברים המבטלים העבודה ותיקון כל אחד.

דע, כי עבודת הבורא יתברך, יש ענינים רבים מבטלים אותה, והם: התאוה. והכעס, והחנופה, והעזות, והעצלות, ומאורעות העולם, וחברת מתי רשעים, ורוע האמונה, ולעג הלועגים, והחכמות הרעות, והקנאה, והפתיות, ולקוץ בעבודה מפני שלא יראה שכרה, והכילות, ושלא יאמין ביום הדין. והנני מפרש כל אחד מאלה הענינים, ואומר בתחילה:

התאוה - היא ראש ושורש לכל המעשים הרעים, וכשיתן אדם רשות לתאוותו, לא יישאר מעשה מן המעשים הרעים אשר לא יעשה אותם. והתאוה היא מצויה בעשרה דברים: במאכל, ובמשתה, בנשים, בעושר, ובשררה, ובעסקים, ובמלבוש, ובמרכב, ובתענוגי הגוף ובשאר מיניהם, ועל כן צריך אדם לכבוש אותה ולרפא זה החלי, כי כל חלי לא יתרפא אלא ברפואה אשר היא כנגדו, כאדם שיש לו קדחת חמה יתרפא ברפואות קרות, ואם הוא חלי קר יתרפא ברפואות חמות, ועם הרפואות צריך לישמר מכל דבר מוסיף על חליו. וכן אנו צריכים לדעת התאוה וכחה וכל ענייניה, ונעשה לה רפואה היפך ממנה. ואני אומר, כי כח התאוה תקום מכל אחד מעשרה דברים אשר זכרנו. ונאמר, כי הפך תאוות המאכל והמשתה הוא ברוב התעניות ולהמעיט רוב האכילה והשתיה, והפך תאוות הנשים חברת מתי יושר והחכמים, והפך תאוות העושר להתחבר לעניים ולמרודים, והפך השררה להתחבר לשפלים ונמוכים, והפך רוב העסקים לחשוב במות אשר ישבית ויכלה כל העסקים וכל המעשים, והפך תאוות המלבוש שק ואפר ותחת תאוות המרכבה ללכת רגלי תמיד ולהכניע לבו, והפך תאוות העידון להרחיק המעדנים. וכל הרוצה לרפא חלי התאוה, ירגיל נפשו באלה הדברים, ואם תהיה התאוה חזקה עליו, יעביר על לבו כי במותו יעזוב הכל, וטוב שיעזבנו ברצון נפשו כדי להשיג רצון האל, יתעלה, משיעזבנו בעל כרחו וימצא חרון האל, יתעלה. ואם יתחיל להתעסק בזה ויראה כי התאוה תתקפהו, צריך להרגיל נפשו בכל אחד מעט מעט, ויוסיף בכל יום

ובכל שבוע, וכאשר יקוץ בהם אל יתייאש, וידע כי אחרי אשר יעמוד על רשעתו ימים, אז יכיר הרעות אשר עשה, כי הכעיס אלהיו מהתחילו דבר ולא הוציאו לאור. ועל כן, בהעביר כל זה על לבו, מיד יחזור ויינחם מרעתו.

ואם ירצה להרגיל נפשו, אל יכביד עליה בתחילה, אך ישים עליה עול המצוות מעט מעט, כפי אשר תוכל לסבול ולא תבול. וזה המעט אשר יחזיק בו, יישבע לבל יניחנו, ואל ירף ממנו כפי חצי שעה, ואחרי אשר ידע כי ישקוד עליה ולא יחסיר ממנה, אפשר שיוסיף בה. וכאשר ירצה אדם לעשות דברים העוזרים אותו על עבודת הבורא יתברך, צריך שיזכור יום המות ודין אלהיו וענשו, וצריך שיזכור חיי העולם הבא, ומנוחת הצדיקים ונועם גמולו עמם אם ישמור חוק אלהיו.

וצריך שיקנא ברשעים החוזרים בתשובה, בראותו כי הוא משכיל מכולם, ויזכו למעלה גדולה, והוא לא יזכה, וצריך לחשוב, כי בעת הצרות והתלאות אז ייכנע לבבו הערל וישוב לאלהיו בעל כרחו, ועל כן טוב לו לשוב בעודנו במרחב. ואל ידמה לרשעים הפתאים, כי צריך לדעת כי ההפרש אשר בין הרשע הפותה והרשע המשכיל, כי הרשע הפותה לא יעשה תשובתו אלא בעת רעתו, והרשע המשכיל יקדים מעשים טובים בטרם תבוא אליו הרעה, כדי שיהיו לו למנוס ולעזרה בעתות בצרה. ואין כוונתי באמרי "משכיל" לחכמים ומבינים בכל חכמה רעה ובכל עסקים רעים ובדרך ארץ, רק המשכיל הוא מי שיראה האחרונות ויכירן בטרם בואן, וידע סוף העולם, ויחשוב באחריתו.

והמידה השנית - הכעס. היא מן המידות הרעות אשר ישחיתו העבודה כי כל מי שיש לו כעס לא תתיישב העבודה בלבו, בשעת כעסו לא ישים אל לבו לכל מה שיעשה, רק ירבה שבועות, ויחלל שם שמים ויהרוג לרעהו, ויזיק לחבירו, ואפשר בעלות חרון אפו ילך ויעבוד עבודה זרה או יהרוג נפשו, ועל כן לא יבטח האדם בעבודתו, אם לא יוכל לכבוש כעסו. ורפואת הכעס היא, שנדע מה הם הכחות אשר יעוררו הכעס ונהפוך אותם. ונאמר, כי סיבת הכעס תהיה ממיעוט יישוב הדעת. ומסכלות הכועס ומחסרון חברת החכמים והמשכילים אשר יורוהו לכבוש כעסו, ומרוב התחברותו אל הכסילים והרשעים, ומפני אשר לא יכיר כמה מידה מגונה יש בכעס ולא יכיר כמה מידות טובות יש בסבל ואורך אף, כי כל מאריך אפו לעולם לא יתחרט ולא יצטרך לעשות דבר אשר כל שומעו יחסרהו, רק כל מעשיו הם בשובה ונחת, כאשר אמר (משלי טז) "טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר".

ודע, כי החכמים החסידים בתחילת תנאי עבודתם יקחו לנפשם זה התנאי לכבוש כעסם, ולא יכעסו ולא ישטמו, אך לבם רחב לקבל מעשה אדם אם טוב ואם רע, ואם

יזיק להם אדם נבזה, תיקר נפשם מלחלל כבודם עמו ולהשיב לו גמולו, ואם יזיק להם אדם נכבד, יסבלו דבריו ויתאפקו. ועל כן ברצות עובד אלהים להסיר כעס מלבו, הוא צריך להרגיל נפשו בהכנעת קושי לבו, ויישבע לבל יכעס, וישים בין עיניו זכרון מעלתו, וכי הוא עפר ואפר, ואז ייכנע לבבו. ואם יזיק לו אדם, ירחיקהו במענה רך, או ישים הדמי רסן לפיו, ויחשוב כי לא ייקרא המשכיל "משכיל", אם לא יהיה מושל ברוחו. וכשיביא נפשו במסורת ברית ושבועה לבל יכעס ימים מספר, יהיה לו כמו רפואה מרה כלענה, אשר ידע כי תמנענו ממחלה קשה ועזה ונשבע לאכול תמיד ממנה. וכשיעשה זה הדבר אפילו שני חדשים, ויראה כל מיני הכעס אשר עברו עליו, וסבל הכל בסבר פנים יפות, יכיר בעצמו כי הוא גבור ומשכיל.

המידה השלישית - החנופה. זאת היא מן המידות הרעות אשר לא תתקיים בה עבודת האל, יתעלה, כי כל איש חנף יוסיף בעבודתו לעיני בני עמו, ובהיותו לבדו יחליפנה או יגרע ממנה, כאילו עבודתו לבני אדם ולא לבורא. וזה ייקרא "משתף", כי יחביר בעבודתו בין בני אדם ובין הבורא עבודתו לשניהם. ועל כן ציוה הכתוב והזהיר (דברים א) "לא תגורו מפני איש". ורפואת המידה הזאת לחשוב בלבו, כי כל היגיעה תהיה לריק, ואין לו מיגיעתו שכר כי אם חרון הבורא. כי הבורא יכיר, כי עבודתו היא להראות לבני אדם ואין לבורא חלק בה, ועל כן תפילתו תהיה לחטאה, ועוד, כי כל חנף הוא כסיל, בעבור שיעלה על לבו, כי כאשר יוכל לרמות לבני אדם כן ירמה האל וזה יהיה מסכלות גמורה, ועל כן צריך לדעת, כי טוב הוא שיגלה רשעו בגלוי, משיעלימהו מבני אדם כדי לרמותם ולמען יקראוהו "חסיד", ואם המידה הזאת תהיה בעובד אלהים, צריך להרגיל נפשו בהפכה. וישים על נפשו נדר לבל יוסיף על עבודתו לעיני בני אדם אלא מה שידע כי לא יחסיר ממנו בסתר, ואם יוכל לתקן זו המידה, אז ידע כי ישיג רצון האל.

המידה הרביעית - העזות. דע, כי מידת העזות תבטל רוב העבודה, כמו שאמר הנביא (ירמיהו ו׳:ט״ו) "גם בוש לא יבושו גם הכלים לא ידעו". ומי שלא ייכלם מבני אדם ממעשיו, לא תדבק בו העבודה, כי הכתוב אומר (שמואל א ב) "וטוב גם עם ה' וגם עם אנשים". וכל מי שיהיה עניו לבורא, יהיה עניו לכל אדם. אם כן נאמר, שכל מעיז פניו לבני אדם מעיז פניו לבורא. ועל כן צריך אדם להכניע יצרו במידה הזאת ולזכור הרעה שיש בה. ושיקנא בענוים כראותו אותם וכשמעו תהילתם מלשון כל איש. וכאשר ירצה להסיר זאת המידה, ירגיל להכניע נפשו ולהתבייש מכל בני אדם, וילך בקומה כפופה ועיניו לארץ, ויזכור כי העזות תשחית כל עבודתו.

המידה החמישית - העצלות. היא מידה רעה תבטל העבודה, כי כל אדם עצל לא ישלים עסק מעסקיו, ועל כן לא תושלם עבודת העצל, כי יתעצל להשלים תנאיה. ודע, כי העצלה תבוא מן הסכלות, ומחולשת הלב, וממיעוט הדעת, מפני שלא ידע מה התועלת הבאה אליו מעבודת האל, יתעלה, וממיעוט קנאתו בזריזים המתעסקים בעבודה. ועל כן צריך כל משכיל להיזהר ממנה ולבקש תחבולות להסיר אותה, ויקנא בחבריו היגעים יום ולילה בעבודת האל, יתעלה, כי כל מי שלא יהיה זריז, לא ישיג תועלת, וכל מתרפה במלאכתו ישחיתנה, כאשר אמר (משלי יח) "גם מתרפה במלאכתו אח הוא לבעל משחית".

המידה השישית - הקורות והתלאות הבאות על בני אדם. כגון חידושים רעים או טובים, או שיהיה במצור, או יעלה למעלה גדולה, או ירויח הון, או שיקחוהו בשבי, או יאבד לו ממון, או יחלה הוא או אחד מבני ביתו, או יהיה גולה מארצו, או חבוש בבית הסוהר, או ימות אחד מאוהביו. כל אלה החידושים ורבים כהם יטרידו לב בני אדם מעבודת האל, וישכיחוהו אותה, ויסירוה מלבו. אך בעת הזאת ידע וייבחן שכל כל משכיל, החזק הוא הרפה כי אם יהיה חזק ואמונתו קיימת, לא יוכלו כל החידושים לחסר מעבודתו. כאשר לא יוכלו הרוחות החזקות לעקור ההר הגדול ולהמישו ממקומו, כן השכל החזק והאמונה העיקרית לא ימישום כל אלה המאורעות. וצריך האדם ליזהר בעת הזאת, וידע כי על זה התנאי בא בברית עם אלהיו, ואחרי אשר התנה על נפשו לעבוד אותו, צריך להשלים נדרו ולקיים אסרו, וצריך לו להכין לב חזק ואמיץ לקבל המאורעות, ויחשוב בהם בטרם בואם, וימתינם בכל יום ובכל שעה ובכל חודש, ויאמר בלבו, אם לא יבואו היום המאורעות יבואו למחר, ואם לא יבואו למחר יבואו לאחר מחר. וכשיעשה זה, ויהיו עיניו ולבו בהם כשיבואו המאורעות, לא יטרידוהו ולא ישכיחוהו העבודה, כי ימצאוהו מזומן לקבל אותם. וזה מעשה הצדיק, כי יחשוב וידע, כי העולם נוה התלאות, ועל כן עיניו ולבו בהם בכל רגע, ועל כן לא יטרידוהו כשיבואו ולא יחרידוהו. אך יחרידו למי שהוא בטוח בעולם, ויאמר כי לא תבוא עליו צרה וכי שלותו תעמוד עליו, ועל כן, כשיבוא עליו הפך מאשר חשב, יחריד, ותאבד דעתו, ואמונתו, ועבודתו. וצריך למשכיל לשמור נפשו תמיד, ואל יבטח בטובת העולם רגע, רק ידע כי התלאות מזומנות לבוא, ובזה יצליח ותתקיים עבודתו.

המידה השביעית - חברת מתי רשע. דע, כי זאת המידה תשחית כל העבודה, ואף על פי שיהיה העובד שלם בכל מידותיו, אם יתחבר לאנשי רשע תשחית עבודתו, ואלה פירושם. אם יתחבר למלכים, ימשכוהו לגאות ולבקש שררה, ואם יתחבר

לנערים, ימשכוהו לתענוגים, ואם יתחבר לנשים ימשכוהו למעשה זימה, ואם יתחבר לאפיקורסים ישחיתו אמונתו, ואם יתחבר לכסילים יאבד חכמתו ושכלו וישכח חוק אלהיו ויימשך אחר מעשיהם, ואם יתחבר לעושי אונאה וגזל תמשכהו נפשו אליהם לאט ולא ידע כי בנפשו הוא, ואם יתחבר לשוטים ישתטה עמהם, ואם יתחבר לגרועים ונבזים ילמד מעשים בזויים. ועל כן צריך לרחוק תמיד מכל אלה החברים ולדעת כי כפי רחקו מהם כן תהיה קרבתו אל הבורא יתברך, וכפי קרבתו אליהם כן ירחק מהבורא יתברך. ואם לא ידע איך ייפרד מהם, כי גבר עליו היצר, יתחבר להפכם, ואז יכיר מומם, ובהכירו מומם, אז יוכל להתרחק מהם. כי אם יתחבר למלכים ולא יוכל להיפרד מהם, יתחבר לעניים ולמרודים, ואז ימאס הגאות וגובה הלב, ואז אפשר להתרחק מהם בלאט. וכשירצה לרחוק מחברת הנערים ולא יוכל להיפרד מהם, יתחבר לזקנים, ואז ישמע דבריהם ושכלם וחידותם, ויכיר הכבוד אשר ישיג בחברת הזקנים והישישים, וההפרש אשר ישיג בחברת הזקנים בין חברתם וחברת הנערים, ואם יתחבר לנשים ולא יוכל להיפרד מהן, יתחבר לאנשי יישוב ושכל, ואז יכיר החמודות אשר בם, אשר הם הפך מעניני הנשים. ואם יתחבר לאפיקורסים והשחיתו אמונתו, יתחבר לתמימים החסידים המופלגים בחכמה והם יורוהו באותות ובמופתים על ביטול דעת האפיקורסים, ואם יתחבר לכסילים ולא יוכל להיפרד מהם, יתחבר למשכילים. ואם יתחבר לעושי אונאה וגזל ולא יוכל להיפרד מהם, יתחבר לאנשי אמונה, ואז יראה איך הם נזהרים, ואם יתחבר לגרועים ולא יוכל להיפרד מהם יתחבר לנכבדים ויקרים וילמד מעשיהם.

והמידה השמינית - רוע האמונה. מי שאין בו אמונה, מה מאד קשה למצוא לו רפואה ולמכתו תעלה, אם האלהים ביראתו לא יריחהו ויהפוך לו לב אחר, ויסיר לב האבן מבשרו, ויפקדהו בפקודת רחמים, כי אין סיבה לתיקונו. ואם ישימו לפניו כל עניני המוסר והתוכחות, הכל הוא לו לאין, ויחשבהו ללעג, והוא כמו החולי אשר אין לו רפואה, וככלי חרס הנשבר אשר אין לו תקנה, ועל כן צריך אדם לשמור אמונתו.

והמידה התשיעית - לעג הלועגים וחרפת המחרפים. אין לאדם ליכנס לעבודת האל, עד ישית עליו לבל ישית לבו ללעג הלועגים עליו וחרפתם. ואם יאמרו עליו כי הוא חנף וגונב דעת הבריות, אין לו לשים לבו לדבריהם, ויחשוב, כי לו ישימו כל בני אדם לבם ללעג הלועגים וחרפת המחרפים, לא היה אדם עושה שום טובה ולא מצוה ולא חסד, כי לא יימלט אדם מלשון הפריצים, כאשר אמר (תהלים עג) "שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ". וכמה לועגים, אשר לעגם מקנאה וגידופים, מפני שיכירו היתרון ולא ישיגוהו, ובעבור זה חרפוהו. ועל כן צריך אדם שיחזיק בעבודת האל, יתעלה, לידע,

כי לא יחרפוהו כי אם שני אנשים, או כסיל או משכיל, ואם יהיה כסיל אין ראוי לחוש לדבריו, ואם הוא משכיל המשכיל לא יחרף אדם על עסק נכון אלא אם תהיה קנאה, מפני שאין בו המידה ההיא.

המידה העשירית - החכמות. יש חכמות משחיתות האמונה, כגון חכמות החיצוניות, וחכמות האפיקורסים. וחכמת הפילוסופיא. כל אלה אין צריך לעובד אלהים לשקוד עליהן, רק ירחק מהן בכל כחו, כי בטרם שישיג מהן תועלת, יאבד אמונתו, וידמה למי שאבד חפץ בשביל אחר ולא השיג השני. וכמה חכמים בעיניהם חשבו כי עלו למרום החכמה, חושבים כי עלו ועמדו בסוד גדול ויעלימוהו מזולתם ולא ידעו כי רחקו מן האמונה, ולא יכירו הדבר, כמו הבריא, אשר הרגיל במאכלים רעים לאהבתו בתענוגים, ונשחת בנין אבריו והרכבת גופו, ונשתנו פניו והוא לא ירגיש, ויחשוב עצמו בריא והוא קרוב למות. וכאשר יתחבר לאפיקורוס, תשחת אמונתו מעט מעט והוא לא ירגיש, כן המתעסק בחכמת הפילוסופיא תרחיקהו מעט מעט והוא לא ידע, אך כוונת הפילוסופיא ותכונתה היא לדעת ייחוד השם וכשידענו אז יעבדנו, אבל חכמת הפילוסופיא היא כמו הים הגדול, וידמה הרוצה להתעסק בה כמי שירצה לבוא בתוך הים, כשיאמרו לו במצולתו יש פנינים ואבנים יקרות, ורבים יהרגו נפשם על הדבר הזה, כי ישחו בתוך המים, וישוטטו לבקש ולא ימצאו. וחכמת הפילוסופיא יש לה בתחילתה דברים והקדמות משבשים האמונה, ולא יבטח כל הנכנס בה שלא תאבד אמונתו, אם לא יהיה לו מלמד בקי וחסיד שיורהו וישמרהו מן המקומות אשר תחלש אמונתו, ואז יימלט האדם ממכשולות הפילוסופיא וישיג התועלת אשר הוא מבקש. אבל כשיקרא לבדו ספרי הפילוסופיא, או יקראם עם רב חכם ושאינו חסיד גמור, אין ספק כי תשחת אמונתו, ויפסיד יותר ממה שירויח. וזה הכלל הוא עמוד לכל ירא ה', ועל כן צריך ליזהר בו.

והמידה האחת עשרה - הקנאה. כשיראה העובד אנשים רבים פחותים ממנו מתעסקים בעסקי העולם והשיגו כבוד, יקנא בהם וישוב לבקש מעלתם, ויאמר בנפשו הנה אלה השיגו לזה הכבוד מפני שביקשוהו ואני אילו אבקשהו אמצאהו. וצריך למשכיל להישמר מזאת המידה.

והמידה השתים עשרה - הפתיות. כי עובד אלהים, בראותו אנשים עובדי האל כי עזבו עבודתם ושבו לעסקי העולם והלכו אחרי תאוותיהם, ואמר הנה פלוני עזב עבודתו אעשה כן גם אני וזוהי תכלית הפתיות.

והמידה השלוש עשרה - כי יקוץ אדם כשלא יראה שכר עבודתו. יש אנשים מתעסקים בעבודה, וכאשר יבוא עליהם צער, יבטחו על צדקתם ועל תפילתם, וכאשר יראו כי לא תועיל יקוצו בה. כל שכן, אם יראה דרך רשעים צלחה והוא עומד בצער, אז יתקצף, וזה יתרון בין המשכיל והכסיל, כי הכסיל יעשה הדבר הזה, אך המשכיל לא יעשה, וישכיל כי עבודתו כאין וצדקתו כאפס. ומי יתן שיהיה בה די להינצל מעונש אלהיו, ואל יבקש עליה בעולם הזה.

והמידה הארבע עשרה - הכילות, או הדומה לה מרוע הנפש וחסרון זכותה. ואולם זכרנו זאת המידה ממידות רוע הנפש בין שאר מידותיה, מפני שנראה, כי כשתהיה הנפש נדיבה, נכללות בה רוב המידות הטובות. אם כן נהפוך זאת המידה, ונאמר אם יהיה אדם כילי, אין זאת המידה הרעה בו לבדה, רק אחרות מלבד אלה, וזאת עלתה על כולנה. ועל כן אומר, כי המידה הזאת תשחית העבודה. כי כל מי שיהיה כילי, לא יעשה צדקה בעתה, ולא יעזור אביון כי אם בעל כרחו, וכל מצוה אשר יכיר בה תועלת יעשנה במשפט, ואם יכיר בה אפילו הפסד מעט מהונו, יקל בה, ויביא ראיות עליה עד שיתירנה, ויעשה בה חרטה ופשרה. כגון אם יקנה כבש. וישחטהו ונמצא טרפה, ויוכל להביא הלכות וראיות להכשיר אותו יעשה, וכן אם ייכנס עליו שבת, ויזדמן לו עסק, שאם לא יעשנו יאבד לו ממון, יביא ראיות כי הוא מותר לעשותו, וישם ראיתו (ויקרא יח) "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם". וכל זה יבא מכח הכילות. ועל כן אי אפשר לכילי להיות עובד אלהים בשביל רוע לבבו ועינו, אשר בשביל פרוטה יתיר כל איסור. וכל שכן בינו לבין עצמו, כי לא ישמור לא איסור ולא היתר כלל בדבר תועלת. ועל כן צריך לעובד אלהים לבל יילכד במוקש הכילות, כי ירמה אלהיו בחלק שפתיו, ויראה לו תכלית החסידות, וכשיזדמן לו שום תועלת או ריוח על מנת שיתיר איסור או יאסור מותר יעשה, וכן כשיזדמן לו איבוד ממון לא יניח עצה ותחבולה אשר לא יעשה כדי להציל הונו, והכסיל ההוא לא ימלט נפשו. ועל כן צריך לכילי להסיר עצתו מן המידה הזו, ואל ימכור עבודת אלהיו בעבור מחיר נבזה וגרוע, כי כל מי שישמור מצות אלהיו, לא ישית לבו לאיבוד ממון עליה, וכן לא ישמח בתועלת שתבוא בחילול המצוה וזה הנקרא ירא ה'.

אמר המחבר: אחר אשר ביארנו עיקרי העבודה ועמודיה והענינים המשחיתים אותה, צריך לבאר כל ענין מעניני העבודה, ונזכור בתחילה שמות, ואחר כן נפרש אותם כפי יכלתנו.

האחד - בהרגל אדם נפשו למצוות ולעבודת האל יתברך, ולבאר כל סודות ההרגל ופירוש דרכי התפילה איך הם, וסדר ענינו ופרישתו איך יהיה.
השני - לעשות אדם תשובה על חטא נעוריו.
השלישי - ללמוד תלמוד תורה ודברי רבותינו, זכרונם לברכה, ודברי אלהים.
הרביעי - להיזהר כפי כחו מדברים המשחיתים העבודה.
החמישי - לקרוא כל נוראות הבורא ונפלאותיו אשר עשה עם חסידיו, כגון נפלאות מצרים, והים, והמדבר, ומעשה מגלת אסתר, וזולתם, ולקרוא כמו כן דברי נוראותיו ועוזו ואפו על עוזביו, כגון אשר קרה לקרח ולעדתו.
השישי - להישמר בתפילתו לבל ישגה וישכח, וענין תפילתו איך תהיה.
השביעי - בענין תעניתו איך תהיה.
השמיני - להסתיר עניני עבודתו מבני אדם ולהעלימם כפי יכלתו.
התשיעי - לשום להרגל עבודתו זמן, ואז יוכל לשקוד עליה.
העשירי - לחלק שעות היום והלילה ולסדרן.
האחד עשר - לסדר ענין סחורותיו ועסקיו ואומנותיו.
השנים עשר - להתעסק בצרכי עניים ולהחזיק בידי מרודים.
השלושה עשר - לבקר תמיד בית הקברות, כי אז ייכנע לבבו הערל, ולעמוד על חולים בשעת מיתתם, ואז יכיר כי הכל הבל.
הארבעה עשר - לסדר מאכליו ומשקיו ותענוגיו ומרכבתו כמשפט.
החמישה עשר - להתחנן בכל תפילה מתפילותיו להצילו מיצר הרע עד יום מותו.
השישה עשר - אם יהיו לו בנים, איך ירגילם ואיך ילמדם מנעורותם.
השבעה עשר - לקחת אשה אם הוא פנוי.
השמונה עשר - לשום כוונתו בעבודתו לאהבת האל, ואהבת האל תושלם בארבעה דברים: להתחבר עם החסידים והחכמים, ולרחוק מחברת הרשעים והכסילים, ולהתעסק בדברי רבותינו, זכרונם לברכה, ובכל ספר מן הספרים הקדושים, ולרחוק מחכמות חיצוניות. וכשירגיל אדם באלה הארבעה, עליו נאמר (תהלים טו) "עושה אלה לא ימוט לעולם".
האחד - בהרגל העבודה ודרכיה. דע, כי כל הרוצה לעבוד את אלהיו עבודה גמורה בלב שלם, לא ישיגנה כי אם ברוב השקידה, באורך הימים, ברוב ההרגל ושלא יקוץ בה, ודע, כי עובד אלהים ימצא טורח גדול בתחילת עבודתו וטעם גדול באחרית עבודתו. וכן כל מעשה אשר יעשה אדם, ימצא יגיעה בראשונה, ותסור כבדות היגיעה באחרונה. ועל כן, הרוצה לקבל עליו עול העבודה, צריך לחשוב בכל הנאותיה ולהסתכל בהן תמיד.

וירגיל עצמו בראשונה לעשות המעשים הקלים ואל יטריח על עצמו, אבל כל אשר ילך יוסיף, כאשר אמר (ישעיה כח) "והיה להם דבר ה' צו לצו צו לצו קו לקו קו לקו זעיר שם זעיר שם". ובראותו כי יוסיף יותר מאשר יוכל לסבול, יקל מעט ממנו, לבל תקוץ הנפש בו פתאום, ואחרי אשר יקל ממנו ויעברו עליו ימים, ישוב לקדמותו.

והנני זוכר לך דמיון בהרגל דרכי העבודה לבל תכבד עליו, כגון אדם הרוצה לענות נפשו בצומות ואין מנהגו לסבול תעניות, על כן צריך בראשונה להתענות יום אחד בחודש ויתחיל בימי הקור, כי הימים קצרים, וגופו חזק, ולא יזיק לו החום, ויעמוד על זה המנהג ימים, ואחרי כן יוסיף מעט, ותהיה תעניתו בימי החום לא בימי הקיץ, ואחר כן יוסיף מעט להתענות בימי הקיץ. ואם יצטרך להתענות יום בכל שבוע, ידע כי היגיעה שיסבול תהיה בפעם הראשונה ושניה, וקצת היגיעה תישאר בשלישית וברביעית, ומעט מזער ממנה תישאר בחמישית ובשישית, וכשיתחיל להיכנס בשביעית לא ייגע בה שום יגיעה כלל. ובראותו כי יקוץ וייגע בתעניתו או בענין עבודתו, יעביר על לבו כל הטובות והתועלות אשר יש לו מן העבודה ההיא וההיזק אשר ירחיק מעצמו בה, וידע כי הצום יכניע הלב. וצריך לכל הרוצה ללמוד ההרגל שידע, כי כל עובד עבודה, ומתעסק בשום מעשה או ייגע עצמו בדברים כבדים, צריך בראשונה לחשוב בטובה הבאה עליו בעשותו אותה וברעה הבאה עליו אם לא יעשנה, וכפי גודל הטובה הבאה עליו, כן תהיה רוב תאוותו לעשותה, כי אם ידע כי תבוא אליו הנאה גדולה ממנה, תקל בעיניו היגיעה אשר ימצא בה, כגון שכר עובד אדמה אם יתנו לו מחיר גדול, בשביל שמחתו במחיר הרב אשר ימצא ממנה לא יקוץ בה ולא ימאסנה, אך תנעם לו יגיעתו.

ואולם יש אנשים אומרים, כי לא תערב היגיעה והעבודה לעובד אלא אחרי אורך ימים בעבודתו, ואז יכיר הטוב והרע, וידע כי יש לו גמול עליו, ואז יוכל לשקוד על עבודתו ולא יקוץ בה. אך בהתחלת דבקו בעבודה יקוץ בה וימאסנה פעמים רבות ויזנחנה. ועל כן אשיב עליהם ואומר, כי לא ידבק אדם בעבודה אלא בארבעה דברים. אחרי דעתו גמולו ממנה, ואחרי עמדו בה שנים רבות, ואחרי קנותו שכל טוב, ואחרי דעתו סוד התאוה והפכה בכל המעשים, כי כל מתחיל לעשות שום מעשה, אם יהיה לו במעשה ההוא שום הנאה, תיכנס בלבו התאוה, כי כן כל מעשה שיש בו שום הנאה תיכנס בלבו האהבה ראשונה, ואחר כן תסור ותיכנס בלבו השנאה, ולקץ ימים תסור, וכן יתחלפו תמיד. יסור האחד ויבוא השני. אך אם תהיה הנאת העובד בעבודתו גדולה, ויש לו שכל, תעמוד האהבה ימים רבים, והשנאה ימים מספר, ואם לא יהיה לו שכל טוב ואין לו בעבודתו הנאה גדולה, או תבוא עליו ממנה הנאה מצד אחד ומהומה מצד אחר,

תעמוד האהבה ימים מועטים, והשנאה תאריך ימים. וכאשר יתחלפו פעמים רבות, אם יתחדשו לאדם חידושים טובים בעבודתו אז תוסיף האהבה ותגדל, ואם יתחדשו דברים רעים תוסיף השנאה, ואם לא תתחדש בעבודה דבר, יהיו שתיהן שוות עד שיבוא השכל ויכריע ביניהן, כי אם יהיה השכל טוב תתחזק התאוה בשביל ההנאות הבאות ממנה. ואם תחלש האהבה תחזק השנאה ותלך הלוך וגדל ותתמעט האהבה בכל יום.

ואחרי אשר גלינו סוד האהבה והשנאה, נאמר, כי צריך לבעל העבודה להכיר בתחילת עבודתו כי האהבה והשנאה נלחמות שתיהן. פעם תגבר האחת ופעם תגבר השניה. ועל כן אין צריך בתחילת עבודתו להיות חושש אם יקוץ בה, כי זה משפט האהבה בתחילתה, כי תגיע לתכלית ידועה ותחדל, ואמר כן תשוב ותתחזק ותתחדש כנשר. ואחר כן אם תחלש האהבה ותכבד השנאה, אל יהי נואש מן העבודה, רק ידע כי לקץ ימים תחלוף. אלא אם האדם נבער מדעת ולא יכיר ההנאות שיש בעבודת הבורא, אז יאריכו ימי השנאה וימעטו ימי האהבה, וכל אשר תלך תתחזק השנאה. ועל כן צריך למשכיל בתחילת עבודתו להרגיל נפשו בלאט לבל יקוץ בעבודה, כי בהיכנס האהבה בלב לעשות דבר מצוה צריך למהר לעשותה, ובראותו כי תמעט האהבה ותתחיל השנאה, יש אנשים חכמי לבב יטריחו על נפשם ולא יניחוה להקל מעליהם עד אשר תסור השנאה, ויש אנשי סכל לא יוכלו לשבור שנאתם, ויקוצו במעשה ההוא ויניחוהו עד אשר יאבד מרשותם, ואילו יחזיקו במקצתו ולא יניחו הכל, לא יאבד מהם. ועל כן צריך המשכיל, בראותו כי תיכנס השנאה בלבו ויקוץ בעבודה, לבל יניח כל המעשה, ואל יאמר, אניח הכל עתה, ואחרי כן אחזור אליו. כי אם יניח הכל יאבד מידו, ואם יחזיק ממנו במקצתו לא יאבד. כגון מי שנגזר אבר מאבריו, אם נגזר כל האבר מן הגוף, אין לו תקנה ואין לו רפואה, ואם נשאר האבר מעורה בגוף, יש לו תקנה ויחזור לקדמותו כשירפאהו. וכן יש לבעל העבודה לעשות בכל עניני עבודתו, כגון הצומות, שאם יתחיל להתענות ימים מספר ואחר כן יקוץ בהם, אל ימנע עצמו מן הכל, רק יעשנה יום אחד בשבוע, או אפילו יום אחד בחודש. וכן אם יתחיל להתפלל ויקוץ בתפילה, יתפלל ימים בשבוע או פעם אחת ביום. ואם יתחיל ללמוד ויקוץ בה, יקרא מעט בכל שבוע. ודע, כי לא יקוץ אדם בשום מעשה רק בהתחלתו, וכשיאריך בו ימים ושנים, יהיה לו הכל מנהג ותדבק בו נפשו, ואף על פי שיש בו טורח גדול, כי כן נראה, כל המרגיל עצמו לאכול דבר שלא אכל מימיו, או דבר אשר ימאסנו, או דבר מר, אם יתנהג בו ימים אז לא יכבד עליו, ויהיה לו כמנהג וידבק בנפשו.

על כן אומר, כי המרגיל נפשו בעבודה, אל יתחיל בענינים קשים כי אם בענינים קלים, ואם לא יוכל לעשותם, אף על פי שהם קלים, יעשה קצתם, וכל אשר ילך יוסיף עליהם, ובראותו כי תקוץ נפשו, ימעט מהם ויעשה קצתם, ואל יניח הכל, כמו שפירשתי. והענינים הקלים הם, כגון התפילה, ושאילת שלום, ולעזור לעניים כפי יכלתו, ולבקר חולים, וללוות מתים. אך הענינים הכבדים, כגון להתענות בצומות, ולהימנע מכל תאוה כשתזדמן לו, ולהישמר מן האונאה, והגזל, והשבועה, והכעס, והקנאה, ולאסור מותר, ולהתיר אסור יש לאדם לחנך נפשו ולהרגילה, כאשר ירגיל האב לבנו ללמד אותו דרך ארץ, כי הוא צריך בראשונה ללמד לו העסקים הקלים אשר אין בהם טורח ולא יגיעה, וכל אשר ילך יוסיף עליהם, ואז לא יקוץ בהם הבן. אך אם בתחילה ילמדהו העסקים הכבדים, יקוץ בהם, ויהיה לו סיבה למאוס הכל ולא ישוב אליו, ועל כן אין דבר אשר יוכל המשכיל לכבוש בו יצרו, כמו שיזכור לנפש הטובות וההנאות שיש בעבודת האל והרעות הבאות למי שלא יעשנה. ואם תאמר, כי יש אנשים אשר לא ישמעו ולא ייכנעו מדעתם בשמעם המידות האל ותוכחותיהם. דע, כי האנשים ההם אין לאל חלק בהם ולא בתפילתם, וראוי להעלים עינו מהם ומן תפילתם, ועליהם נאמר (יחזקאל ב) "אם ישמעו ואם יחדלו".

וכבר זכרתי לך, בכל עת נלחם היצר עם השכל, ועל כן בכל עסק מעסקי האדם, אם תעלה מלחמה בין שניהם ואם תראה האדם הולך בעסקיו בדרך מישור, דע, כי השכל גבר על היצר והכניעהו. על כן אנו צריכין וחייבין בכל עסק לעזור לשכל במלחמתו, כי השכל והיצר הם שני גבורים נלחמים, אך היצר מפני אכזריותו וקושי טבעו, ומפני נעימות השכל ודקות טבעו, היצר תקיף מן השכל. ולפעמים יהיו שוים בכח, ואם יעזור האדם לאחד מהם, יהיה חלש ונדף. ועל כן אנו צריכין לעזור לשכל אחרי אשר שניהם שוים, ועל זה נאמר (דברים ל) "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב" הוא השכל, "ואת המות ואת הרע" הוא היצר הרע, והודיענו, כי כח זה ככח זה, ועל כן ציונו לעזור לשכל, כאשר אמר (דברים ל) "ובחרת בחיים". ועל כן אמרו רבותינו, זכרונם לברכה (ברכות לג) "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים", מפני שמלחמות השכל והיצר שוות, ונתן הבורא יתברך, רשות לאדם להימשך אחר מי שירצה משניהם. אבל אם ימצא האדם חן בעיני הבורא, כשירצה להימשך אחרי היצר ולעזור אותו, יזדמנו לו מונעים, או מעכבים, או דברים מטרידים, ולא יניחנו הבורא לעזור ליצר, והבורא יעשה כזה לאדם בעבור חסדי אבותיו, או בעבור אשר יכיר לבו כי הוא נאמן, או בעבור כי יכיר כי באחרונה יהיה חסיד גמור ויהיה מן הזוכים לראות פני הבורא ומן הקרובים

אליו, וכשיכיר הבורא מה שעתיד להיות, ירצה שיהיה נקי בעת שישוב מדרכו הרעה ויהיה קדוש. ועל כן אנו אומרים בתפילה "השיבנו אבינו לתורתך", כי נתפלל לבל יזדמן לנו שטן מעכב אותנו. ואשר אין להם חן בעיני האל לעשות טוב, יניחם הבורא ללכת בשרירות לבם, ועל זה נאמר (מלכים א יח) "ואתה הסיבות את לבם אחורנית". ועל כן כשירצה אחד מהם לשוב מרשעתו, ויכיר הבורא כי לא ישוב בלב שלם, יזדמנו לו הדברים המונעים והמטרידים אותו, כמו שאמר (ישעיה א) "כי תבאו לראות פני מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי". וזהו פירוש "הסיבות את לבם", כי הרשעים בעשותם עבירה, לא יזדמן להם מונע, כדי שתצא רשעתם שבלב לידי מעשה, כאשר אמר (יחזקאל יד) "למען תפוש את בית ישראל בלבם". ועל כן אמר הנביא, עליו השלום (ישעיה סג) "למה תתענו ה' מדרכיך". וכן הוא אומר אל נא תתענו, פן יזדמנו לנו מאורעות יעכבו אותנו מעבוד אותך.

וצריך לבעל העבודה בחשבו לעשות מצוה ויוציאנה לאור מהרה, יש לו להכיר, כי מצא חן בעיני אלהיו, וכי הבורא אוהב אותו, וכשירצה לעשות עבירה ויזדמנו לו דברים מטרידים ולא תושלם לו, ידע כי מצא חן בעיני אלהיו, כמו שאמר דוד, עליו השלום (שמואל א כה) "חי ה' אלהי ישראל אשר מנעני מהרע אותך". ויש לנמלט מן העבירה להכיר, כי הבורא בחר בעבודתו ובתפילתו, ועל כן ישמרהו מהתעסק במעשים מטונפים, כדי שיהא נקי וקדוש לעבוד אלהיו. ובעבור זה צריך כל אדם לעזור לשכל, ובדבר הזה יגבר השכל על היצר. ויש לאדם, בעשותו עבירה ויתגבר עליו היצר עד עשותו חפצו, הוא חייב להינחם אחר עשייתה, וידאג וישתומם. ואם יעשה כן, יהיה לאות עליו כי ייטיב מעשיו ברוב הימים. וכשיתעצב אדם באחת משלושת עתים, יש תקוה לאחריתו להיטיב מעשיו: האחת - טרם עשותו העבירה, והשניה - בעוד עשותו העבירה, והשלישית - אחרי עשותו אותה. ואשר יינחם טרם עשותו אותה הוא טוב מכולם, ואשר יינחם אחרי עשותו אותה הוא רע מכולם, וזה ידמה למי שיינחם ויעשה תשובה בשעת מיתתו, ולא זכר אלהיו בעת בריאותו ובבטחו בשלוותו, ועל כן אין בה תועלת.

השם יצילנו משאון היצר, ויישיר דרכינו, ויעזרנו להטיב מעשינו בזה ובבא. וכן יהי רצון.

פרק ז

השער השביעי - בעניני התשובה וכל הדברים התלויים בה והנלוים אליה מסדר התפילה ועניני הפרישות.

דע בני, כי כאשר חלי הגוף בא מהשתנות ממסך התערובות, אם בתוספת אם בגרעון, או בשינוי כחם והתוספת היא כגון שירבה הדם בגוף ותעורר חליים קשים, או שתרבה המרה האדומה או השחורה ותעורר חליים משונים, או שתרבה הליחה הלבנה ותעורר כמו כן חליים, וכאשר התוספת תעורר חליים, כן החסרון יעורר חליים אחרים הפך הראשונים. גם כל אחת מאלה התערובות, כשתעמוד בקו המישור, וישנה בהן שינוי רע, יעורר חליים, כגון הדם כשיהיה שרוף וישתנה להיות שחור, וגם אף על פי שלא יחסר ולא יוסיף, יעורר חליים, וכן כל אחד כשיוסיף על הקו, בין בכמותו בין באיכותו, יעורר חליים. על כן צריך לגוף, בעת יעוררו עליו חליים כאחת מאלו שלושת הסיבות, או במקרה אחר זולתן, כגון הכאה, או שרפת אש, או ביגיעת הגוף, וכדומה לו, ראוי למהר לרפאות המחלה בטרם יגדל ויוסיף החולי. וכפי תוספת כחו יחלש כח הגוף, ויתקבץ על האדם היזק ויאבד. לפיכך אמרנו, שצריך לכל משכיל, כשירגיש חולי בגופו, למהר לרפאותו. וכאשר אמרנו, כי חליים יתעוררו בגוף, כן יש לנפש משינוי הכחות, או משינוי האיכות, או משניהם כאחד, או ממקרה אחר. וחלי הגוף הוא חילוף מנהגו, כשיחלשו פעולותיו הטבעיות או ישתנו, בזה יוודע החולי, וכל עוד היות פעולות הגוף הטבעיות הולכות לתומן, ונוהגות על מנהגן, ולא ייבטל דבר מהן ולא ישתנה, נאמר, כי לא ייקרא האדם חולה, והנה לך האות במה שנבדיל בין החולי והבריאות. ועל כן נאמר, כי יש לנפש עצמה כמו כן חליים רעים, יבואו מהסיבות, והם ההרגשים, וכל אחד מהם יחליאנה, בין שיוסיף הדבר המחליא באיכותו בין שיחסר ויוודע חלי הנשמה בשעה שישתנו פעולותיה הנפשיות או תתבטל אחת מהן, ועל כן צריך לרפא אותה ולהראות הדרך אשר בה יוכל לתקן עניניה.

ונאמר, בידוע כי כל דבר פועל לא יהיה פעול, כי אם לזולתו, כי לא ייתכן להיות אבר מאברי הגוף מכה ומוכה, ולא הפה אוכל ונאכל, ולא העין רואה ונראית, ולא היד בונה ונבנית, ולא הנר דולק ומדליק, אבל הפועל זולתי הפעול, ואי אפשר להיות הפועל והפעול דבר אחד זולתי הנשמה לבדה, כי היא יודעת כל הדברים הידועים ויודעת עצמה, אם כן היא יודעת עצמה וידועה לעצמה.

דע, כי בעלי הפועל הם שלושה: הנברא הוא ידוע ואינו יודע, פעול ואינו פועל והבורא יודע ואינו ידוע מבראיו, והשלישי הנשמה, אשר היא בינונית בין הבורא ובין הנברא,

וקבלה מכח הבורא להיות יודעת, ומכח הנברא להיות ידועה, והכח, אשר בו היא יודעת, יעיד כי לא תמות כלל, מפני שהיא פועלת הכל ואין לה פועל. ועל כן לא פעל בה המות פעולתו. והכח, אשר בו היא ידועה, יעיד כי תמות, מפני שהיא פעולה לדבר אחר. ועל כן נאמר, כי יש בה שני כחות: כח יודע וכח ידוע, כשיגבר אחד אין כח לשני, כי הוא הפכו. ועל כן נאמר, כי כח הידוע הוא הסכלות, בעבור כי הידועים הם המתכות והצמחים והנבראים ולא תהיה ידיעת הנפש אלא בדבר שסכלה קודם זה. ועל כן נשגב הבורא מלשלוט בו הכח היודע, כי אילו יהיה יודע יהיה הוא ידוע. ואחרי אשר הנפש יש בה אלה הכחות, נאמר, כי אם יגבר בה כח היודע לדעת דרכי האל יתברך, ועניניו, והדברים הטובים בעיניו, לא שתהיה הנפש יודעת אותו, רק דרכיו, ומידותיו, והמעשה הטוב בעיניו. ותחביר אליהם להיות יודעת קצת מעניני ברואיו ומסודות בריאתם זאת הנפש לא תמות כלל. אך אם יחלש זה הכח תהיה בה איולת. ובידוע, כי זאת הנפש תמות כאשר תמות נפש הבהמה. ועל כן לא נאמר, כי נפש החכם, כשיהיה רשע, היא נקראת נפש יודעת, כי אין כוונתנו לחכמות הזרות, כי אם אל החכמות הישרות, אשר ילמד אדם מהן דרכי האל. לזה ייקרא חכם, וזאת תחיה ולא תמות נפשו כלל.

ועוד אומר, אחרי אשר התבאר כי הנפש היא פועלת בעצמה ובזולתה, כי כאשר היא יודעת זולתה תדע נפשה, וכל מה שתפעל בזולתה, אם לדעת זולתה או להודיע דעת לזולתה, כי תוכל לפעול לעצמה לדעת עצמה ולהודיענה הדעת והנה יצא מדברינו, כי המשכיל, כמו שילמד לאחרים יוכל ללמד לנפשו, ולא יצטרך לזולתו, כי הנפש היא המייסדת והמיוסדת. ובשביל שיש באדם הכח הזה שהוא יכול להזהיר נפשו, נתחייב לקבל עונש על הרע ושכר על הטוב, מפני שיש לו כח להזהיר עצמו, ואין צריך לזולתו, כי הבהמות לא יוכלו להזהיר לזולתן ולא להזהיר עצמן, וכן התינוקות, וחסרי הדעת, והחרש, והאלם, על כן אין להם עונש, כי לא יוכלו להזהיר עצמם, ואין להם שכר, מפני שלא יעשו בכוונה מעשה ממעשי היושר. ובעבור שיש באדם כח להזהיר נפשות, נאמר, כי זה הכח הוא השומר אותו וכשישגה השומר אותו עד אשר יאבד השמור, ייענש השומר, וכן כשתשגה הנפש היודעת ולא תשמור את עצמה עד שתאבד, נאמר, כי תאבד בעוונה, ומלבד זה העונש על אשר לא שמרה נפשה, וזה מבואר כאשר אמר (יחזקאל לג) "והצופה כי יראה את החרב באה ולא תקע בשופר והעם לא נזהר ותבוא חרב ותקח מהם נפש הוא בעוונו נלקח ודמו מיד הצופה אדרוש". ואחרי אשר הנפש תהיה השומרת והשמורה, אם תאבד תאבד בעוונה, ועוד מפני שהיא שומרת תיענש, וזהו ביאור גדול על העונש והגמול בעולם הבא. ודע, כי כח השמור לא יהיה לחסרי השכל, כמו שאמרנו,

אלא למי שיש לו שכל, כי הבורא לא יתחבר כי אם לאנשי השכל, כאשר אמר (עמוס ג) "רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה". ועל כן, אחרי אשר יתחבר אליהם יקריבם אליו, ועל כן יענוש אותם ולא יענוש הרשעים הרחוקים ממנו, כאשר אמר (ויקרא י) "בקרובי אקדש".

ואחרי אשר ביארנו זה העיקר הגדול, נאמר, כי המעשים הרעים דומים לחליים, כמו שזכרנו, כי בעת ישתנו התערובות, אם באיכותן אם בכמותן, ישתנה עמהן הדם אשר הוא קיום הגוף ומעמידו. ובהיות הדם צלול וטוב יפרח הגוף ויאיר ויהיו מעשיו במישור, וכשישתנה ירד ויחלש, כי האברים, מפני שאין הדם צלול, במה יתחזקו, על כן הם חלושים ודלים, כי התערובות הרעות יתערבו בדם, והדם ההוא ישקה כל הגוף, וירד הגוף מפני רוע הדם, וישתנו פעולותיו. ועל כן אומר, כי הנפש תחלה כמו הגוף. וחלי הנפש יבוא מחמש סיבות: ממראה העינים, ושמע האזנים, ומלאכת הלשון והשפתים, ועסקי הידים, ותנועת הרגלים. ומלבד אלה החמש הגלויות, יש סיבה אחרת פנימית מתערבת בנפש, והיא המחשבה, וממנה תתעורר התאוה, אשר היא יסוד כל העבירות. אך המחשבה היא מן הנפש, ואילו לא יהיה לנפש גוף ולא היתה מחשבתה עכורה ורעה, אלא זכה כנפשות המלאכים, ואולם מפני חברתה לגוף היתה המחשבה גסה ועבה, והיתה מעורבת פעם מכחות עליונים ופעם מענינים תחתיים. והדמיון לזה, כאילו אחד מהמלאכים הונח באדמה, ונברא לו גוף, והיה כאחד ממנו. וצריך לנו לחשוב, כי יש שני כחות נלחמים זה עם זה, אחד נמשך למעלה למעשים עליונים, ואחד נמשך לענינים תחתונים. כשני שותפין, אחר חכם ואחד כסיל, כשישתתפו בעצם אחד ויעשה כל אחד מהם עסקו בעסק ההוא תיראה עסק הכסיל משונה וגרוע, ועסק החכם נחמד כליל יופי. ואם יתעסקו בעסק אחד, אשר לא ייחלק, ולא יוכל כל אחד לעשות מעשהו לבדו כי אם בחברת שותפו תיראה המלאכה ההיא מעורבת בין טוב ובין רע, אבל אם יהיה לאחר מהשותפין כח ויתרון על השני, תיראה פעולתו יותר מפעולת חבירו, אם יגבר הכסיל ייראה הגריעות והחסרון ורוע התיקון גובר במלאכה ההיא, ואם יחזק החכם ייראה במלאכה ההיא התיקון והישר והיופי גובר.

על כן אומר, כי כפי כח הנפש או חולשתה תיראה מכחה המחשבה, ואם תהיה המחשבה נוטה לדברים עליונים, יהיו הפעולות הבאות מכחה נוטות לחסידות וליושר, ויהיו פעולות ההרגשים החמישה, אשר זכרנו, נמשכות ליושר ולחסידות. ואלה חמישה הרגשים הם כמו תעלות הגידין, אשר בתוכן ילך הדם להשקות כל אברי הגוף, וכן אלה הרגשים הם תעלות, ילכו בהן כחות המחשבה להשקות את הנפש. ועל זה אמר

(במדבר טו) "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עינכם". וכן אמרו רבותינו, זכרונם לברכה (ירושלמי ברכות פ"א ה"ה) "ליבא ועינא תרין סרסורין דחטאה". וכשיתערבו המעשים הרעים בנפש, ישחיתו פעולותיה עד אשר יסורו ממנהגם, כאשר ישחיתו התערובות מעשה הגוף, כן ישחיתו המחשבות הרעות מעשה הנפש. ומעשה הנפש הוא הדעה, והשכל, והדיבור, והענוה, והיראה, והתקוה, ושאר כחותיה הטובים, וכשתתערב בה התאוה הרעה תשחיתם כולם כאשר ישחיתו התערובות מעשה הגוף, כן תשחית תערובת התאוה מעשה הנשמה, ועל כן אנו צריכין לרפאות זה החולי על דרך רפואת הגוף, ונאמר, כאשר החולי הבא מתערובות צריך בתחילתו רפואות משלשלות מטהרות את הנגע מבפנים, ואז תועיל הרפואה מבחוץ, כי אם תתן לו רפואה, או משיחה, או תחבושת, והנגע עומד בעיניו, לא תועיל הרפואה רק להתחבר התערובות, ותוסיף על ההיזק, כמו שכתוב (שמות א) "ונוסף גם הוא על שונאינו". ועוד, מה תוכל הרפואה לעשות מבחוץ והאורב יושב לו בחדרו. וכפי אשר תתקן, הוא יקלקל, ויאבד הגוף בין מלחמת שניהם, ועל כן צריך לטהר הגוף, וכשיהיה נקי אז תועיל הרפואה, כמו היריעה המטונפת, אם תרצה לצבוע אותה, לא ידבק בה הצבע מפני הטינופים, עד ירחיצוה היטב ותהיה נקיה, וכפי שתהיה נקיה תקבל הצבע היטב. וכן הנפש, כשנדיח ממנה חלאי המחשבה הרעה והתאוה הנגעלת, אז ידבק בה כח התשובה, כמו הבגד הרחוץ, ועל זה אמר שלמה המלך, עליו השלום (קהלת ט) "בכל עת יהיו בגדיך לבנים". רומז לנקיות הלב, כלומר תהיה כונתך בכל עת שיהיה לבך בר, ואז תוכל לקבל המעשים הטובים, וכן אמר בתשובה (ישעיה נה) "יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וירחמהו".

ואומר, כי כשיחלה הגוף, נקח רפואה שתהיה כנגד חלי הגוף, וכפי ריחוק החולי מקו המישור לצד אחר יהיה חוזק הרפואה לצד אחר, כגון אם באה על הגוף חמימות מעט, נתן לו רפואה קרה מעט, ואם תהיה חמימות רבה, תהיה קרירות הרפואה בתכלית החיזוק, כי לא תשוב החמימות לקו המישור כי אם בקרירות שתקרר אותה כפי רחקה מקו המישור כן רפואת הנפש, אשר תפליג באהבת ממון, ירגיל האדם נפשו בצדקות ולהסיר התאוה והבצע, וזה יהיה בשמחתו בחלקו, ושיזכור כי הכל יאבד, ושיחשוב כי המות יבואהו פתאום. ויתחבר לחולים ויתבונן במתים, ויעמוד בבית הקברות, ויכיר כי מחר יהיה כאחד מהם, וכן רפואת הנפש מאהבת נשים, למאוס אותן מיאוס כפי אהבתו, ולזכור את מומן ומידותיהן הרעות, וכי הן רשת לאדם, ובשבילן ישכח עבודת אלהים.

וכן רפואת הנפש מן הגאוה תהיה בהצנע לכת. ואם חליה ברשע וחונף, תהיה רפואתה באמונה וצדק, ובעשותו רפואה לאחת מאלה המידות או זולתן, ירגיל הנפש על הרפואה ימים רבים, כי הרפואה לא תסיר החולי ברגע אחד, כי אם בימים רבים, כשיתמיד אותה ויחדשנה בכל יום וככה רפואת חלי הנפש. והנה לך דמיון לרפא הגאוה. ירגיל נפשו בשפלות הלב, ובהצנע לכת, ושאלת שלום לכל אדם, ובשבועה לבל ידבר בגאוה, ואל יתגאה על עבדיו ולא על שפלים ממנו, ואם שמע חרפתו ממנו ידום, ואם יזיקוהו יקבל וייכנע לאל, כי בכל זה תיכנע הגאוה ותסור, אך לא יום אחד ולא יומים, כי אם ימים רבים, וידור נדר לשקוד על זה זמן קצוב, כמו שזכרנו. ואם יתגבר עליו היצר יום אחד, יתענה, ויתן צדקה, ויתודה חטאו, ויוסיף על הזמן, כדי שיהיה לו למשמרת בפעם שניה וייזהר פן ישלוט בו היצר. ובזה ישקוד על המצוה עד שתשוב לו למנהג, כאשר אמר החכם מנעורי הייתי עז פנים ולא נכלמתי מעשות כל רע, עד אשר קנאתי בחברי והרגלתי נפשי בענוה, ולא היתה מלבי כי אם בהכרח ובשבועה, וכאשר שקדתי עליה ימים, וראיתי נעימותיה, חשקתי בה, ודבקה נפשי אחריה, ויצא שמי באנשי דורי, כי הייתי בתכלית הענוה.

וכן אומר, כי התאוה היא מן החליים הרעים הממיתים נפש האדם, ועל כן אנו צריכים לזכור כל הדברים אשר בהם תוכל התאוה להתבטל, ואלה הם: כשיהיה רגיל ברוב אכילה ושתייה, ובחברת הנשים, גם ברוב העושר והכבוד, גם ברוב השלוה וההשקט וברוב הפתיות וחסרון השכל, וברוב התענוגים, וחסרון חברת החכמים והחסידים, גם בחברת אנשי בליעל ואנשי רשע, לפיכך תהיה הרפואה להמעיט אדם מן ההרגל בדברים האלה. ויהיה מאכלו ושתייתו כמשפט ולא לשובע, ולא יאכל מאכלים חמים בתבלין, כי בזה תחלש תאות המשגל וימעיט מחברת הנשים, ומלשחוק עמהן, ומלקרוא ספרי החשק, ויזכור כל מום שיש בהן, ובזה תחלש תאוותו, וכשירגיל בזה, תחלש תאות המשגל, וימעיט מחברת העשירים והשרים, ובזה תחלש תאות העושר והשררה. וימעיט מעסקיו וסחורותיו, וכשירגיל בזה, תחלש תאוותו מן העולם ומעסקי תבל. וימעיט מללבוש בגדים נאים, ומלבוא לבית המשתה, ולטייל בגנים, ובזה תחלש תאוותו מהתענונים. וימעיט לאכול מינים רבים ממיני המטעמים והיין, וכשירגיל תחלש תאות האכילה. וימעיט מחברת אנשי רשע, וכשירגיל בזה, תחלש תאוותו במעשיהם ובחברתם. וכפי שצריך להמעיט מן הדברים המגדילים התאוה, כן צריך להרבות בדברים המחלישים את התאוה וזה פירושם. אם תהיה תאוותו חזקה באהבת נשים, יכול לאכול רפואות קרות ויבשות, ואז תמעיט תאוותו בנשים.

ויתענה ימים בשבוע, וביום תעניתו יאכל פת במים בלבד, ובזה תחלש מאד תאות האוכל. וירגיל ללכת לבתי המתים, וישב שם עד שעה גדולה לבדו, ובזה תחלש מאד תאות העולם. וירגיל להתחבר תמיד לעניים ולמרודים ולחולים, ובזה תחלש מאד תאות העושר והכבוד. וירגיל תמיד לקרוא דברי אלהים ומראותיו ונפלאותיו, ויתבונן באשר יקרא, ויכיר מן הכתוב גבורות אלהיו וענשו ותעצומו ומשפטיו ובזה תחלש אכזריות לבו וקשי ערפו ויפחד מאלהיו.

וירגיל לקרוא דברי רבותינו זכרונם לברכה, ללמוד דבריהם וחכמתם וסודותם, ויכיר וידע המצוה, ובזה יסיר פתיות לבו וסכלותו ויפקחו עיניו. וירגיל להרבות תפילות ותחנונים בכל יום ובחצי הלילה, ובזה יקל מרשעו וזדונו. וירגיל להעביר על לבו כל ההנאות הבאות לו בסור התאוה הרעה, וירגיל להעביר על לבו תמיד הרעות והמהומות, אשר ימצאוהו כשירדוף אחר התאוה. וכאשר ירפא האדם על דרך הזאת חלי התאוה, כן על דרך זאת ירפא חלי הכעס. והענין הזה שירגיל אדם נפשו בכל ענינים הממעטים את הכעס, ואלה שמות קצתם, כי האדם יגדל כעסו כשישתבש ענין מענינו, או יבוא לו היזק ממקום הטוב, או יאוש ממקום התקוה, או ייאמרו דברים הפך רצונו, או ישוב נכלם מאדם בשאלתו, או כשירצה לתקן מעשה וישחת לו או שיהיה כסיל או פתי כי אנו רואים החכם ימעט כעסו ויכול לכבוש כעסו, וכן כשיתחבר לאנשי רשע ופריצים, ככה נאמר כי ימעט הכעס ברוב החכמה והשכל, וחברת מתי מוסר ולהמעיט מהרבות המאכלים, ולקרוא הדברים אשר יפחד בהם מאלהיו, ויחשוב כי העולם כאין וכל עשרו וכל טובו, ועל כן לא יכעס כשיאבד חפצו או ישתבשו עסקיו. וכשיתנהג אדם באלה הדברים תמיד, ימעט כעסו, וזו היא רפואת הנשמה.

ודע, כי מלאכת רפואת הנשמה נחלקת לשני חלקים: חלק המחשבה וחלק המעשה. וצריך לרפא תחילה חלק המחשבה ואחר כן חלק המעשה, כי כן חליי הגוף נחלקים לשני חלקים: חלק החליים הפנימיים, אשר בתוך הגוף, וחלק החליים הגלויים. כמו כן לנפש חליים נעלמים, כגון הקנאה, והמשטמה, והמרמה, והחונף, והכעס, והתאוה, והחליים הגלויים: הגנבה, והרכילות, ולדבר נבלה, והזנות, והרצחנות, ומקח שוחד. ועל כן האדם צריך לבטל בתחילה הכחות אשר גרמו אלה השני חלקים, ואחר כן לבטל חלק המחשבה, ואחר כן חלק המעשה, ולהרגיל הנפש ימים רבים בזה וכשירגיל הנפש ימים רבים בזה, צריך שישקול נפשו לדעת אם הוא צדיק או רשע, וישים נפשו כמו לשון המשקל בין שתי הכפות, ואם יראה אותה, כי נחלשה מאד מן העבירות הקדמוניות ואינו נכסף להן כבתחילה, והוא נכסף למעשים הטובים אשר החל ללמוד יאמין וידע כי מצא

בעיני אלהיו חן, ועלה זכרונו לטוב, ונכלל לכת החסידים. ואם יראה, כי עוד התאוה החזקה לא נחלשה, ונכסף אליה עוד, והמעשים הטובים לא יכסוף אליהם ידע כי לא מצא חן בעיני אלהיו, ועוד לא נפתחו לו שערי תשובה, ועל כן ישתדל ויוסיף עבודתו.

פרק ח

השער השמיני - מעניני דעת הבורא יתברך.

כל הרוצה לעבוד הבורא יתברך צריך לדעת מה הוא, ואז ידע לעבדו. וכל הרוצה לדעת אמיתת הבורא, יחשוב בלבו הכחות, אשר בהם יהיה נודע כל דבר נברא, ובהפך הדברים ההם יודע כי יש בורא על כל. ואומר, כי הכחות אשר בו נודע לכל דבר, הוא מגדרו ומכמותו ומן איכותו ומתבניתו. וגדר כל דבר הוא הגבול המסובב על מוגבלו ומוגבלו עליו, כאמרך, כל מדבר אדם, וכל אדם מדבר, וכאמרך, כל מספר זוג הוא נחלק בשוה, וכל נחלק בשוה הוא מספר זוג, וכאמרך, כל אוכל חי, וכל חי אוכל. והאיכות היא כאמרך, איכות זאת הרפואה חמה או קרה. והכמות היא כאמרך, כמות זה הממון כך וכך אלפים, ותבניתו כאמרך, זאת התבנית משולשת או מרובעת וכל אלה הכחות לא היו כי אם מכח הבריאה, אבל קודם הבריאה לא היו. והדמיון באלו על עשית חוף ים אוקינוס רהיט או מקוה מים ותכניס אליו מימי הים, ויהיה הגבול המסובב אל הרהיט ההוא כמו גבול הבריאה, והמים אשר ברהיט הוא דמיון לנבראים והמים אשר בים דמיון לאשר הוא מחוץ לבריאה. ותוכל לחלק הרהיט ההוא לכמה חלקים שתרצה ולדעת עמקו ורחבו מפני שהוא מוגבל, אך המים אשר הם חוץ לגבול ההוא לא תוכל לחלק אותם, ולא לדעת עמקם, ולא תוכל לעשות בהם דבר מכל אשר עשית ברהיט, מפני שאין להם לא גבול ולא תכלית. והבורא הוא קודם הבריאה, אם כן הכמות והאיכות והגדר אינן בו, ועל כן לא יוודע הבורא מהם. רק נאמר, אחרי אשר אלה הכחות לא נמצאו אלא אחרי הבריאה ולא היו קודם הבריאה, נאמר, כי הפכם יהיה קודם הבריאה, כי כל דבר יש לו הפך, כאשר יש לבורא יתברך, נברא והוא הפכו, וכל אחד מהם בתכלית הרחק מן האחר. ונאמר, כי אלה הכחות או היו קודם בריאת העולם או לא היו. ואם תאמר כי היו, אין בין שעת הבריאה לשעה הקודמת לה הפרש, כי מה שהיה קודם הבריאה הוא היה אחרי הבריאה, אם כן קודם הבריאה לא היו. ואם תאמר כי לא היו שם הפכם או אפיסתם, ואם היה הפכם או אפיסתם, כשנחקור עליו נמצא בו גבולים אשר יגבילו לנו מציאות הבורא, ולא מהאותות שהם מוכיחים על מציאותו אלא מזולתם.

ונאמר, אילו יהיה אדם נברא עיור ומהיותו לא ראה אור אך יהיה חכם ומשכיל וידע כי יש בעולם אורה, ואינו משיג אותה, ולא ידע על איזה ענין היא או איזו תבנית היא, רק ידע כי היא הפך ממה שישיג, כי בעיניו לא ישיג דבר, אך בשכלו ידע כחות האור, ואף על פי שילמדהו אדם ויאמר לו כי יש אור, לא יוכל להודיעו מראהו. ואם יאמרו לו כי השמש לבן וזך ובהיר, לא יכיר מה הוא, כי לא ראה מימיו דבר לבן וזך ובהיר, ואחרי אשר לא ראה דבר לבן וזך ובהיר וצח, שהם מידות השמש ותואריו, לא יוכל להכיר השמש, ואילו היה יודע מהו דבר לבן וזך, מיד היה מכיר השמש, אף על פי שלא ראה אותו מימיו. אם כן הנה נודע לך, כי חסרון ידיעתו השמש לא בא אליו אלא מחסרון הכרת תואריו, ואילו היה יודע תואריו היה יודע אותו מיד. וכן אנחנו נדע, כי כל דבר יש לו כחות הם תואריו, ומן התוארים ההם ידע הדברים ההם, ומי שלא יכיר התוארים ולא ישיגם, אי אפשר לו להשיג מהות הדבר. אם כן לא נשיג הבורא, מפני שלא נשיג כחותיו, שהם כתוארים לנו בו. ואולם לא נשיג אותם, מפני שאין בינינו וביניהם שום דמיון ושותפות, בעבור שהוא בורא ואנו נבראים, ואין לו גוף ואנחנו בעלי גופים, והוא אחד ואנחנו רבים, והוא קיים ואנחנו אובדים, אם כן לא נוכל להשיגו, כי לא ישיג דבר לדבר אחר רק בקצת שותפות ודמיון וכמו שיש בין העין והאורה, כי האורה היא לבנה ובהירה ויש בה אור נוצץ, ואלה השלושה כחות הם מצואים בשמש ובכל מאור, ועל כן תשיג העין האורה מפני זה השיתוף שביניהם. וכן היד לא תשיג כי אם גוף כמוה, מפני שהיא גוף ויש ביניהם שותפות, ותשיג כל דבר חם וקר מפני שיש בה כח ממוסכת מקרירות ומחום, בקרירות אשר בה תשיג הקור, ובחמימות אשר בה תשיג החום וכן תשיג כל דבר לח ויבש מפני שיש בה שני אלה הכחות ממוסכים ואינה לחה מאד ולא יבשה רק במישור, ועל כן בלחות תשיג כל דבר לח, וביבשות כל דבר יבש. וכן הלשון תשיג הדברים אשר בינה וביניהם שותפות ודמיון כי הלשון לחה, ועל כן תשיג כל דבר לח, ולא נאמר כי תשיג היבש, אך תשיג חסרון הלח, מן הצד הזה תשיג היבש, ותשיג הטעמים, מפני שהיא רובה דם תשיג המתוק, כי הוא הדם, ולא נאמר שתשיג המר, רק תשיג חסרון המתיקות, כפי שיתפשט ויתלחלח במתיקותו ויתקבץ ויתנגב במרירות, ותשיג טעם כל דשן ושמן מפני שיש בה קצת שומן, ותשיג כל דבר חריף מפני שיש בה הפך המתיקות. וכן העין תשיג המראות ותשיג הצבעונים, ובתחילה תשיג המראה השחור כי הוא דמיונה, ותשיג הלובן מפני שהוא מאורה, ותשיג האדום והירוק מפני שהם מורכבים משני אלה.

ואחרי שהתבאר, כי מכל דבר לא תשיג כי אם דבר שיהיה ביניהם שותפות ודמיון. נדע, כי אילו היינו משיגים תואר מתוארי הבורא יתברך, היה בינינו ובין התואר ההוא שותפות ודמיון. ועוד, אם היינו משיגים תואר מתואריו האמיתיים היינו משיגים אותו, כי אין הפרש בינו ובין כחותיו, והוצרכנו אז לומר שיש שותפות בינינו ובינו. אם כן האות האמיתי על היותו נשגב מהשגתנו הוא, מפני שאין שיתוף ודמיון בין מידותיו ובינינו, כי הוא בורא ואנחנו נבראים, והוא אין לו תחילה וסוף ואנו יש לנו תחילה וסוף, והוא קיים ואנחנו אובדים, אם כן אין דרך להשיגו.

ואחרי אשר התבאר, כי אין דרך להשיגו, יהיה האות על מציאותו בהשגת מציאותו, כי העדר ידיעת מציאותו יתחייב להיותו נמצא כאשר השגת מציאותו יתחייב לבל יהיה נמצא, כי אילו נהיה משיגים אותו, תהיה מציאותו דומה למציאותינו, שהיא מקרית והיא חולפת ואובדת. אם כן מציאותו הפך מציאותינו, אם כן נאמר, כי השגת מציאותו היא מציאות האמיתית. ואחרי אשר נתבאר, כי נעדרה משכלנו מציאותו, נאמין, כי הוא האות והמופת על היותו נמצא, ואחרי אשר נשגבה ממנו חכמתו, נאמר, כי הוא האות הברור על החכמה הנכונה אשר בו, וכן אחרי אשר נעלמה מכחנו ישותו, נאמר, כי הוא אות אמת על ישותו, כי חסרון השגתנו לכל אלה הכחות הם לאות על הימצאם בבורא. ואילו היינו משיגים אותם, יהיה לאות על היותם נעדרים, כי כל מה שאנו משיגים הוא נעדר, וכל מה שתשלוט בו השגתנו הוא יוצא ליש מאין וסופו לחזור לאין. והבורא הוא בתכלית המרחק מן הענין הזה.

וכשנרצה לדעת מידות הבורא יתברך, וכחותיו ותואריו, נאמר, כי הבורא הוא כלל הכל, ואחדותו היא כוללת תואריו וכחותיו ומידותיו, אם כן אין צריך לנו לחקור אלא על מציאותו לבד, כי כשיחקור אדם על כללו של דבר וידע אותו, אינו צריך לחקור על פרטיו הנכללים בתוכו, כי בידיעת הכלל ידע הפרטים, וכן הבורא, אחרי אשר אמרנו במלה כוללת, כי הוא אחד אחדות אשר לא נשיגנה נאמר, כי האחדות ההיא כוללת מציאותו וחכמתו וגבורתו וקיומו וכל כחותיו הראויים לו. והוצרכנו להאמין באחדותו מפני כחו, לבל נאמין כי הוא נחלק או מרבה.

פרק ט

השער התשיעי - בסימני רצון הבורא ובאשר יוכל אדם להכיר אם מצא חן בעיני אלהיו ואם קבל מעשיו.

דע, שכל הרוצה להכיר אם אלהיו רוצה אותו, ישקול נפשו, כאשר אמרנו, בין הזכיות והעוונות, ואם יראה כי נפשו נוטה לתאוות הרעות ולרדוף אחר העושר, ולתאות הנשים, והבצע, והגזל, והתענוגים, יותר מאשר היא נוטה לעבודת האל, ולתפילה, ולצדקות, ולמעשים טובים, ידע, כי הוא רשע וכי האל אינו מקבל מעשיו, ואם היה נוטה למעשים הטובים יותר מאשר הוא נוטה לדברים הרעים, ידע, כי עלה זכרונו לטובה, וכאשר ירצה האדם לעשות דבר מצוה ותזדמן ותקרב לידו, ולא נזדמן לו דבר מעכב לו, ידע, כי מצא חן בעיני אלהיו, ואם יראה כי ברצותו לעשות עבירה לא יזדמן לו דבר מטריד או מעכב, ובעשותו דבר מצוה יזדמנו לו דברים מעכבים ומטרידים, ידע, כי הבורא מואס בו ואינו אוהב מעשיו, שנאמר (ישעיה א) "ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם".

ועוד, כשיבואו על אדם יסורים וחליים וצרות, או יגלה מארצו, ידע, כי הבורא אוהב אותו וייסרהו כאשר ייסר איש את בנו, ואם יראה כי שוקט ובוטח בלא יסורים וחליים, והוא עומד בשלוה, ולא עברו עליו נסיונות, ידע, כי אין הבורא אוהב אותו. ועוד, בראותו לבבו קשה מעשות צדקה ומלהתענות ומלזכור יום הדין, ובראותו אנשים ימותו ולא יעביר על לבו יום המיתה, זה לאות גדול כי טח מראות עיניו, פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין ושב ורפא לו. וכן, כשתבוא גזירה על אנשי עיר או על משפחה ויימלט הוא ממנה, ידע, כי הבורא אוהבו והראה לו היתרון אשר בינו ובין האנשים האל. וכן, כשיהיו אנשי עיר או משפחה כולם רשעים הולכים בשרירות לבם, וזה האיש נפקחו עיניו, ויתעורר משנתו, ולא פנה לאלה הרשעים, ומהר לעשות תשובה גמורה, זה לאות רצון אלהיו וכי מצא חן בעיניו. וכן, כשיהיה מפליג במעשים רעים, ועשה כל תועבת השם והכעיס אלהיו, ואחר כן התעורר ועזב כל המעשים הרעים ההם, ועזב הכל מלבו מבלי מורה כי אם מפחד אלהיו או מפני שהריחו ביראתו, זה לאות גדול על אהבת הבורא יתברך, וכי יחמול עליו בהסירו את לב האבן מבשרו ונתן לו לב בשר ואת רוחו נתן בקרבו ואין טובה למעלה מזו. וכן בבוא עליו חולי ויגיע עד שערי מות ואחר כן נמלט, הוא לאות על אהבת הבורא יתברך, וכי יחמול עליו, וכי רצה להזהירו למען יסור מרעתו. אך אם האדם עושה נאצות, ובא בימים ועודנו לא ישוב, רק מחזיק ברשעתו, וכל אשר יבוא בימים ויזקין יוסיפו להתחדש תאוותיו, ויתחיל לבנות בתים ולעשות סחורות רבות ולקבץ ממון מגזל יותר ממה שעשה בימי בחורותיו, זה לאות גדול, כי הבורא מואס אותו, ועל כן לא יעירהו ולא ייסרהו, רק ישלחהו בשרירות לבו, כאשר אמר (תהלים פא) "ואשלחהו בשרירות לבם ילכו במועצותיהם". וכן בעשותו צדקה או דבר מצוה ויתחרט עליה, וכל שכן אם תהיה במצוה ההיא יגיעה ויקוץ על עשותה אחרי

עשותה, זה לאות הגדול כי אין לב אלהיו עליו ולא ימצא חן בעיניו ויגיעו לריק, וכן בעשותו העבירה וישלימנה ישמח בה מאד ולא יתחרט, רק תאוותו לעשות שניה, זה לאות כי הבורא יתברך, הסתיר פניו ממנו.

אך אם יעשה דבר מצוה וישמח בה, ויחשוב כי כבר מצאה ידו, אף על פי שהיא נקלה, ואם יגע במצוה ההיא שמח מאד ביגיעתו ותמתק מאד לחכו, כאשר תמתק המנוחה לכסיל, זה לאות כי הבורא אוהב אותו. וכן בשמעו דברי אלהים, וייכנע לבבו, ויפחד מאד, ואף על פי שהוא רשע, יש תקוה לאחריתו שיחזור בתשובה, כי רוח היראה היא צפונה בלבו. ועל כן נדע, כי כשתחלש התאוה המעוורת עיניו או כשיבוא בימים, אז תתעורר לו היראה הצפונה בלבו, ועל כן הוא אות כי יש לבורא קצת אהבה בו. ועל זה יש לכל משכיל לשקול נפשו באלה המשקלים אשר זכרנו. ואם יכיר מהם כי הבורא מואס אותו, יזיל כנחל דמעה על רוע מזלו ואחריתו הרעה. ואם יכיר מהם, כי הבורא אוהבו, ישמח ויאמר, אשרי מה טוב חלקי ומה יפה גורלי. וימהר להעיר ולעורר את האהבה עד שתחפץ.

פרק י

השער העשירי - בעניני התשובה.

דע, כי התשובה הגמורה לרשע תטהרנו מכל חטאותיו ויהיה כבן יומו, וכאשר הילוד נקי מכל חטא אבל אין לו שום זכות, כך הרשע בעשותו תשובה גמורה הוא נקי מכל חטאותיו ונמלט מעונש הבורא, אך אין לו זכיות, ולא יזכה למעלת הצדיקים הטהורים, אשר מימיהם לא עשו עבירה, כאשר אי אפשר לשני אנשים ממשרתי המלך, האחד נאמן, מיום היותו לא נמצא בו ערות דבר, והשני קשר עליו והכעיסו ומרד בו, ואחר כן נכנע אליו והכיר חטאו, כמו שמעי בן גרא בבואו מתנפל לפני דוד המלך, עליו השלום, בידוע, אף על פי שימחול לו המלך, לא תהיה מעלתו בעיניו כמעלת עבדו הנאמן, והשכל יורנו, כי מנשה בן חזקיהו עשה תשובה, אשר כמוה לא עשה איש, והפליג נפשו בעינוי בעבודת האל כל ימיו לא הגיע למעלת משה רבינו, עליו השלום, ולא למעלת דוד מלך ישראל, אשר היה מנעוריו ירא אלהים.

ומה שאמרו רבותינו, זכרונם לברכה (ברכות לד:) "מקום שבעלי תשובה עומדים צדיקים גמורים אינם עומדים", אמרו הם אמת, כי בידוע, שהצדיקים והבינונים יש לכל אחד מעלה אצל הבורא, ברוך הוא, זה למעלה מזה, ועל כן אמרו רבותינו זכרונם לברכה, כי במעלת בעלי תשובה לא יעמדו שם הצדיקים, כי אינו מקומם ואינם בכת בעלי תשובה,

אלא במקום אחר. ועוד פירוש אחר, כי הבורא יעשה בשביל בעלי תשובה יותר ממה שיעשה בשביל הצדיקים, כאשר עשה בעבור אנשי נינוה, וכאשר עשה בשביל אחאב והאריך לו אפו. וכל זה, כדי להראות הבורא לרשעים אהבתו בבעלי תשובה, וזו היא ידו הפשוטה לשבים למען ישובו מרעתם. ועל זה יעשה לפעמים לבעלי תשובה נסים, אשר לא יעשה כהם לצדיקים, ולא מפני שמעלת בעלי תשובה כמעלת הצדיקים, אך מפני שבעלי תשובה, אם הבורא לא יקבל אותם ולא יראה אהבתו להם, ישובו מיד לרשעתם. אך הצדיק מפני שמכיר הבורא את לבבו, על כן לא יגלה לו אהבתו, כי ידע הבורא תום לבבו, וכי לא יתן תיפלה לאלהים ולא יתקצף על דיניו. והמשל על זה כמלך שיש לו שני עבדים, האחד נאמן והשני חנף, והחנף הכעיס למלך ועשה לו כל הרעות אשר יכול, והמלך קצף עליו, והשליכו מעל פניו, ואחר כך חזר זה החנף לבקש רצון המלך, והתנפל לרגליו, והמלך חמל עליו וקבל אותו. ויום אחד בקש ממנו זה הנאמן שאלה והחנף בקש ממנו שאלה אחרת, וציוה למלאות שאלת החנף ולא נתן שאלת הנאמן, בעבור אשר יכיר תמימות לב הנאמן, וידע כי לא יחשוב עליו רעה ולא יחרף לבבו מאמונתו, והחנף מפני שידע, כי אם לא יתן שאלתו ישוב לקדמותו לרעתו, ויחשוב על המלך רעה ברוע לבבו, ויינחם על עבודתו, ויאמר לחביריו, אין ראוי לעבודת המלך כזה, כי חליתי פניו בדבר נקל ולא מלא שאלתי, ובמה יוכל אדם לבטוח בו. וכן מידת הבורא עם בעלי תשובה. פירוש אחר והוא הנכון, כי יש בעלי תשובה אשר לבם נכון כלב הצדיקים, ואלה הנקראים צדיקים, כי בתחילתם ישרים היו ושגו, או נזדמנה להם עבירה וגבר עליהם היצר, ואחר כן שבו לקדמותם ולישרם, ונכפלה צדקתם ועבודתם בעבור החטא אשר עשו ואלה הם הנכבדים מהצדיקים, כי צדקתם כפלים מצדקת הצדיק אשר לא חטא, ועל אלה יש לומר "במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים עומדים".

ודע, כי התשובה יש לה שמונה עתים, אשר בהן יוכל אדם לעשותה.

הראשונה - תכף בהעשות העבירה.

והשניה - אחרי אשר יאריך ימיו ברעתו.

והשלישית - כשיאבדו תענוגיו ולא ישיגם.

והרביעית - כשיהיה חולה.

והחמישית - כשיהיה בצרה גדולה או במצור או ביד אויביו.

הששית - כשימצא מזהיר ומורה.

השביעית - בזקנותו וככלות כחו.

השמינית - בשעת המות.

ומבחר אלה העתים העת הראשונה אשר זכרנו, וזאת היא תשובת הצדיקים, אשר עליהם נאמר "במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים עומדים". ופחות מן העת הראשונה היא העת השניה, כשיאריך ימים ברשעתו, ואחר כן התעורר וייקץ משנתו, ויכיר כי הוא בחושך, וימהר לטהר לבבו ולבנות אשר הרס, ופחות מן העת השניה השלישית, כשיהיה האדם בקצור יד ולא יוכל להשיג חפציו, ישוב בבושת פנים, ועם כל זה יקבל אותו האלהים אם תהיה עבודתו תמימה. הרביעית - בהיותו חולה, אז ייכנע, או יתן צדקה, ויתחנן לבורא וידור נדר, וכאשר יתרפא, ישלים קצת ענייניו ולא בכולם, בכל זאת אם יעשה תשובה במהרה הוא מקובל. ופחות מזה החמישית - כשיפול ביד אויביו אז ישוב לבורא מרוב הצרות אשר אפפוהו, ובכל זאת אם תשובתו גמורה - תקובל. הששית - כשיזדמן לו איש חסיד, יורהו בדרכי התשובה וירגילהו. השביעית - בהיות אדם בזקנותו ובכלות כחו, וירצה להשיג תענוגיו אבל לא יוכל מפני כלות כחו, ואז ישוב לבורא. ופחות מכולם השמינית - כשיעשה אדם כל רעות שיוכל, ובעת הגיעו למות יעשה תשובה, ובכל זאת אם תהיה שלימה תקובל.

זה הכלל, כי אין שעה בכל חיי האדם, אשר יעשה בה תשובה גמורה, אשר לא תקובל תשובתו ותיענה עתירתו. כי הבורא אינו כנברא שיזנח לעולם ויטור לנצח, כמו שאמר (ישעיה נז) "כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף". ואומר (ירמיה ג) "כי חסיד אני נאם ה' לא אטור לעולם". ועל זה אמר (ישעיה נה) "דרשו ה' בהמצאו". כלומר בעתים אשר יימצא בהן, רצונו לומר בעוד שהאדם חי.

ודע, כי העולם נברא מארבעה יסודות, והם עמודי אדם והכל תלויים בהם, והם: אש ומים רוח ועפר. וכאשר מאלה הגופות יתלכדו הגופות ויתערבו, כן התשובה עמוד העולם והכל תלוי בה, והיא נעשית מארבעה דברים: שיעזוב החוטא חטאו עזיבה גמורה, ושיינחם על מה שעשה, ויעיד לפני בוראו לבל ישוב לעשות מה שעשה, ושיתוודה בשפתיו כל מה שעשה. והקודם לאלה הארבעה במעלה היא עזיבת החטא, והיא כמו האש העולה למעלה ונפרדה ממקומה ולא תשוב לעולם. והשני - שיינחם על אשר עשה, ויתאבל על חטאיו כל ימיו. ויחשוב בהם תמיד, כמו האויר המסובב תמיד סביב לעולם. והשלישי - שיעיד לפני בוראו לבל ישוב לחטאיו, כמו המים הניגרים ארצה אשר לא יאספו. והרביעי - שיתוודה חטאו בהכנעת הנפש, וישפיל עצמו וייכנע, כעפר אשר הוא מדרך לכף רגלים. וידע, כי כל העושה אלה הארבעה, יהיה גמולו ארבע טובות: הראשונה - שם טוב בעולם, והשניה - כי יימלט מעונש הבורא, והשלישית - כי

תימשך טובתו לזרעו אחריו, והרביעית - כי ימצא לעולם הבא גמולו הטוב ויזכה לראות פני הבורא יתברך.

ודע, כי התשובה אשר יעשה אותה האדם, אל יחשוב, כי תכף שיינחם ויקבל עליו שלא ישוב לחטאו כי תכופר חטאתו, רק באורך ימי עבודתו תקובל תשובתו, כי לא ייכנע הלב ביום אחד ולא בשנים, אלא בימים רבים. כאשר בן המלך חוטא למלך, אף על פי שהמלך חומל עליו וחושב לעשות לו טובה, לא יראה לו פנים יפות אלא אחרי ארוך עליו עניו וצעקתו ובכייתו, כאשר עשה דוד המלך, עליו השלום, לאבשלום, אף על פי שנתרצה להשיבו לירושלים, עמד שתי שנים, ופני המלך לא ראה עד נכנע לבבו. וכן מנהג בעלי תשובה להתחנן ימים רבים ולצעוק, ואז תקובל תשובתו, במו שנאמר (תהלים כב) "אלהי אקרא יומם ולא תענה ולילה ולא דומיה ליי". ואמר חבקוק הנביא, עליו השלום (חבקוק א:ב) "עד אנא ה' שועתי ולא תשמע". והנה הנביאים אינם נענים כי אם אחרי רוב עניים ושועתם וצעקתם ותחינתם, וכל שכן איש חוטא מתעולל בדמי עוניו. והסיבה הגורמת לזה נקיון הלב, כי הלב, אף על פי שכוונתו נכונה, צריך להכניעו ימים רבים בעבודה חזקה ובתענית, בצום ובכי, ואז ייכנע הלב הערל, ובעת ייכנע אז יהיה נקי, וכאשר יהיה נקי אז יקבלהו הבורא, כמו שנאמר (איוב יג) "כי לא לפניו חנף יבוא". ונאמר (תהלים כד) "מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו, נקי כפים ובר לבב".

פרק יא

השער האחד עשר - במעלות הצדיקים.

ידענו, כי הבורא אחד והנבראים רבים, וכל אשר ירחקו הנבראים מן הבורא ירבו, וכל אשר יקרבו ימעטו, כאשר הענפים רבים והעיקר אחד, וכל אשר ירחקו הענפים מן העיקר ירבו וישתרגו, וכל אשר יקרבו ימעטו.

ודע כי הברואים רבים, ולמעלה מכולם הנפש והשכל והמדע, והם שלושה, ולמעלה מהם החפץ, ולמעלה ממנו התכונה הראשונה, והוא הבורא. ועל כן נמצאו הרשעים רבים כפי רחקם מן הבורא יתברך, והצדיקים מעטים מפני קרבתם לעיקר, ועל כן הבנתיים אמצעיים, ובעבור זה צריך אדם להשתדל במעשה הצדק ולהיות מהמעטים, כי כל אשר תמעט חברתם, הוא לאות על מעלתם וקרבתם לבורא. ושים לבך לשער זה והבן אותו.

פרק יב

השער השנים עשר - בסודות העולם הבא.

העולם הבא הוא חוצה מהגלגלים המסובבים עלינו, והעולם הבא הוא רחב בלי קצוות, בלי אופל, רק באורה גדולה אשר לא תדמה לאור העולם הזה, ואין שם מעלה ומטה. והגלגלים האלה הם מחיצה בין העולם הזה והעולם הבא. והעולם הזה דומה למערה במדבר תחת הארץ, וזאת המערה יחשוב השוכן בה כי אין עולם אחר זולתה, מפני שלא ראה מה שיש בחוץ, ואילו יצא משם, היה רואה ארצות רחבות והשמים והים הגדול והמאורות והכוכבים. כן האדם בעולם הזה יחשוב כי אין עולם אחר, ואילו יצא ממנו, היה רואה רוחב העולם הבא ואת יקר תפארת גדולתו.

ודע, כי הנשמה אצל אותה הבורא מכחו, ונפח אותה בגוף האדם אחרי הביאה בעולם הזה בתוך הגלגלים האלה, כאשר יסכרו הרוח בתוך הנאד, ועל כן כשתיפרד מן הגוף, אם תהיה חסידה נקיה, תשוב אל מקומה, ותעבור מן הגלגלים, ותצא לחוץ, כעוף הנתפש במצודה רעה, וכאשר יימלט ישוב אל קנו. אך אם הנשמה תהיה חוטאת, תהיה כמו העוף אשר אברתו קצוצה ולא יוכל להתעופף, והוא מקונן בעברי פי פחת, ונופל בתוך שוחה עמוקה, ולא יוכל לצאת ממנה עד אשר נצמחו אברותיו ויוכל לעוף, כן הנפש החוטאת לא תוכל לעלות מפני כובד העוונות, אשר יכבדו עליה ולא יניחוה לעלות אל מקומה.

ודע, כי העולם הבא הוא מעמד נפשות הצדיקים, ותהיה קרבתם לבורא כפי מעלתם, אך נפש הרשעים לא תצא מן העולם הזה עד אשר תענש ותטהר, ואז תקל לעלות אל מקומה כשירצה אלהיה. והנפשות העולות לעולם הבא תהיה מלאכתן מלאכת המלאכים מעת היפרדן מן הגוף עד אשר ירצה הבורא להשיבן לגוייתן כבתחילה, וזה יהיה בעת תחיית המתים. וכאשר יגזור על קצתן לשוב לגוייתן, יתחדש העולם הזה מפני חידוש אנשיו, ועל זה אמר (ישעיה סה) "כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה". ואפשר, כי כאשר יחדש הבורא הגויות אחרי היפרדן וכלותן והנשמות אחרי עלותן, כן יחדש בשמים כח אשר אין בהם עתה. וכן יחדש בארץ כח אחר, כמו שיעשה המלך ברצותו לעשות סעודה לאוהביו, יצוה לפנות להם ביתו, ולהוציא כל מה שיש בו כדי לחדש אותו, ולטוח אותו, ולעשות בו שכיות חמדה לכבוד בעלי בריתו הבאים לסעודתו. וזה העולם אשר יתחדש בעת תחיית המתים נקרא גם כן העולם הכא. ויעמדו בו חסידי האל וקדושיו בעד רצונו לעמוד ולעבוד אותו, ולהלל לשמו, וללמוד חכמות חדשות וקדושות כחכמת הנבואות והדומה לה. ולא יהיו אוכלים ושותים, רק כאשר עמדו חנוך ואליהו

בלא אכילה ושתיה, וכמשה רבינו, עליו השלום, אשר עמד ארבעים יום בלא אכילה ושתיה, כי האכילה והשתיה הן תערובת רעה בגוף, ואי אפשר שיהיה אדם בתכלית החסידות וקדושה בעוד שהוא אוכל ושותה, כי האכילה והשתיה אינן לבדן רק ימשכו אחריהן שאר התענוגים הרעים, וימשכו אחרי התענוגים העסקים וההנאות והחנופות. וכשתסור האכילה והשתיה, יסורו כל אלה המעשים הרעים. ועל כן אמר הכתוב (יחזקאל לו) "ואת רוחי אתן בקרבכם".

ואם יאמר אדם אי אפשר לגוף שיתקיים בלא אכילה ושתיה, נאמר לו, כי עניני הגאולה כולם יהיו על מעשה נס, כגון חידוש השמים והארץ, וכגון תחיית המתים, אשר אנו יודעים כי אין כח בגוף שיחיה אחר מותו אלא בנפלאות הבורא יתברך, כמו שאין בכח הצומח כח שיתחדש אחרי שיישרף. וכמו כן יוכל הבורא לקיים הגויות בלא אכילה ושתיה לשלושת סיבות: האחת - להיות קדושתן גמורה כמו המלאכים, והשנית - להבדיל בין המעשים הרעים הנמשכים אחר אכילה ושתיה, והשלישית - לבל ימותו, כי סיבת המות היא האכילה והשתיה. וזה היתרון הגדול יהיה בין זמן ימות המשיח לזמן יציאת מצרים. וכשיהיה כן הדבר, רצוני לומר שלא יהיה שם אכילה ושתיה, יהיה זה סיבה שלא ימותו, כי אין להן דברים מחלישים הגוף ומחליאים ומכאיבים ומכלים אותו, כי כאשר תבא הבריאות מן האכילה והשתיה במישור, כן תהיה סיבת החלאים והמות או מתוספת או מחסרון אכילה ושתיה, או משינוי המזג אשר להן. ואחרי אשר תסור הסיבה הגורמת החליים והמות, יהיו כמו המלאכים, עד שירצה הבורא יתברך, להעלותן.

פרק יג

השער השלושה עשר - בכל עניני העבודה.

כל הבא לעבוד עבודת האל ולקבל עליו עול יראתו באמת, צריך תחילה שיהיה לו ספר כולל זכרון נפלאות הבורא יתברך, יראתו ותעצומו, ולכלול בו כל העסקים אשר בם זכרון עונש הבורא יתברך, לרשעים, ונסיו לצדיקים, וסיפור גבורותיו ונוראותיו, כגון (איוב ל"ח:ג') "אזר נא כגבר חלציך ואשאלך והודיעני" וכל הפסוקים אשר אחריו. וישוב עליו לחזק בשבועה לקרותו פעם אחת בשבוע בנחת וכוונה, וישים לבו לכל עניניו, כי הוא יהיה לטוטפות בין עיניו. וצריך לבעל העבודה לעשות, קודם שיקרב אל העבודה, תשובה שלמה על כל חטאותיו אשר עשה, ואז תהיה העבודה נכונה, כי מלאכת העבודה נחלקת לשני חלקים. האחד - לטהר אדם לבו מכל פשעיו וזדוניו אשר עשה, וייטיב

אמונתו, ויהיה לבבו זך ונבר מכל סיגי העוונות אשר עברו. וכאשר יהיה נקי וירחץ במים טהורים ויטהר, אז ילבש בגדי קודש לשבת בקודש, ואז יוכל ללכת בדרכי החסידים ולהתקרב לאל וזהו החלק השני, אשר לא יגיע אליו עד עשותו החלק הראשון, והנה אזכור לך כל אחד מהם.

דע, כי החלק הראשון הוא להינחם אדם ממעשיו, ולהזכיר כי חטא לאלהיו, ולהתוודות חטאיו בכל רגע, וידור נדר לבל ישוב לעשותם עוד כל ימי חייו, ואחרי אשר יתנחם ויתוודה וישים בלבבו לבל ישוב לעשותם כל ימיו, אז הוא צריך שייכנע לפני הבורא יתברך, בצום ובכי וצדקות, ולקום בחצי הלילות, ולומר דברי תחנונים, ולבקש מחילה עליהם בלב שלם וכוונה גמורה, וירגיל בזה שנה או שנתים, ובעשותו כן אז ישא פניו ממום ונסלח לו, ותהיה תשובתו מקובלת, ואז יהיה כבן יומו נקי מכל חטא, אבל לא עלה בזה למעלת החסידים. ואחרי אשר יכיר כי לבו טהור ונקי, צריך לו שיאהב הבורא לא לפחד עונש ולא לתקות שכר, אלא מפני שיכיר גדולתו וכי הוא ראוי לאהבה אותו כל מי שיכירהו, ולדעת כי כל אוהב דבר הוא ממינו, וכשיאהב אדם לבורא, הוא לאות כי נפשו אלהית ורוצה להידמות אליו במהלכיו, כי הבורא חסיד והיא תשתדל ללמוד זאת המידה ולהיות חסידה, והבורא צדיק ותשתדל להיות כן, והבורא מוחל והיא תיגע בכל כחה ללמוד זאת המידה, והבורא רחמן וכמו כן תלמד היא להיות כמוהו, והבורא מואס באנשי רשע וכן תרגיל היא למאוס אנשי רשע, והבורא טהור עינים מראות ברע - והיא ראויה להידמות אליו. ואלה הדברים הם דרכי ה', והוא החלק השני מעבודת האל יתברך, והוא חלק החסידים, ובו יעלה אדם למעלה העליונה.

וצריך כל אדם הבא לעבודת האל לשמור כל אלה התנאים אשר אנכי זוכר, כי הם עיקרי העבודה. צריך שלא יעמוד יום אחד שלא יקרא בו דברי תורה ודברי רבותינו, זכרונם לברכה. כי בדברי תורה הוא אומר (יהושע א) "לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה". ובהם יראה נפלאות הבורא יתברך, וכל מעשיו, ובדברי רבותינו, זכרונם לברכה, יראה כל עניני האסור והמותר, ויתנו לו סייג, ולא יניחוהו לפרוץ גדר או לעשות עבירה, כי הם מפורשים ומבוארים יותר מדברי תורה, ודברי תורה סתומים וחתומים. והוא צריך להרגיל נפשו בחברת החכמים והחסידים ולהרחיק מן האפיקורסים והלצים והפריצים, כי אם יתחבר להם תאבד אמונתו. ואם לא יוכל ליפרד מהם מפני שהוא צריך להם בצרכי מחייתו, ימעיט מחברתם. ותהיה חברתם בפיו ובשפתיו ולא בלבו, וימהר להשלים עסקו ולהרחיקם מעליו. וצריך להרגיל נפשו להסתכל כל ארבעה עשר השערים המבטלים העבודה אשר זכרנו, וצריך להרגיל נפשו ולקרוא עניני התוכחות

אשר בתורה ובנביאים, ועניני עונש הבורא יתברך, ועוזו ואפו, והנסים והנפלאות אשר עשה עם עבדיו, ונוראות בריאת שמים וארץ, ויהיו כתובים לפניו במלים קצרות כוללות להביט בהן בכל עת.

וצריך להרגיל נפשו להיות תפילתו בכוונה גדולה, ואם לא יוכל לפנות לבו מן המחשבות, יבקש עצה, כגון שיחשוב בעת תפילתו, כי הבורא ניצב כנגדו ומביט מוצא שפתיו, כמו שנאמר (תהלים לג) "ממכון שבתו השגיח אל כל יושבי הארץ". וכשיאמין אדם בזה הדבר, אז יחרד ויפנה לבבו. וצריך שיסגור עיניו בתפילתו, כי זה יעזור על הכוונה. ובכל עת יהיו בגדיו לבנים, ויתכוין להיות גופו טהור ונקי מכל טומאה, ואם יקרב לאשתו ויוכל לרחוץ ולטהר גופו בכל פעם, אז ישכיל לעשות, כי נקיות הגוף יחדש נקיות הלב, וטינוף הגוף יטנף כמו כן הלב. ויתכוין בתפילתו להיות מן הבאים ראשונה והיוצאים באחרונה, ותהיה תפילתו בנחת רוח ובלב נשבר. ואל יהיה כמו עגור המדבר ולא ידע מה אומר, רק צריך שישמור המלות היוצאות מפיו ויתכוין לבו לעניניהן. ואל תהיה תפילתו גוף בלא נפש, כי המלות הן כמו הגוף, והעניינים אשר בהן הם הנפש, וכשלא ישית המתפלל לבו אליהם הן גוף בלי נפש, והנפש אשר באדם לא תקרב לבורא במלים ריקות כי אם במלים חזקות, וצריך שיהיה בתפילתו כמלאך מתעטף בציצית ובתפילין, וכשיראה ויכיר בעצמו כי הוא דומה למלאך, אז יבז בעיניו לשלוח יד בעבירות ובמעשים רעים.

וצריך להרגיל עצמו בתעניות, אך עם מעשים טובים וצדקות, כי המתענה ולבו מלא מרמה, אין לו מתעניותיו כי אם עינוי והרעב והצמא. ואין אדם ראוי לענות נפשו בצומות בלתי מעשים טובים, כי המעשים הטובים והצדקות הם כמו הנפש, והצומות הם כמו הגוף, כאשר זכרנו, ועל כן לא יועיל גוף בלא נפש, וירגיל עצמו לתת מעט צדקה בכל יום כפי אשר תשיג ידו, ובכל יום אשר יתן צדקה יבטח להינצל ממיתה משונה, כמו שנאמר (משלי י) "וצדקה תציל ממות", או להאכיל עני על שולחנו, כי בזה יכבד שולחנו, כמו שאמר חכם, כשירצה הבורא לשלוח מנחה לחסידיו, יזמין לו עני על שער ביתו.

וצריך בעבודתו להתנהג בענוה, ויסתיר כל עניני עבודתו מבני אדם, כי אז יכפל שכרו ויינצל מלעג הלועגים, ובזה יוודע כי אינו גונב דעת הבריות, כי המגלה צדקתו ועבודתו, אין כוונתו כי אם להללו בשערים ולהיות לראש, ולבטוח בו הכסילים, כדי שיוכל למצוא חפציו מהם. ואל יהי דומה לגבר במשלי כלילא ודמנא, כי החתול כשהזקין וקצר ידו לטרוף טרף, ונעשה נזיר, ובטחו בו החיות היראות ממנו, עד אשר נלכדו ברשתו וגרם עצמותן.

וצריך לו לשקול מעשיו בכל יום ובכל חודש ובכל שנה, לראות מה שבין מעשיו בשנה זו ובין השנה שעברה, ואם יראה כי הוסיף מידות טובות, ישמח ויגיל ויכיר כי נפשו חכמה, ואם יראה כי לא הוסיף ולא החסיר, יכיר כי נפשו חלושה, וכי היא עייפה מלרדוף אחר המצוות, והוא לאות על כי איננה גמורה, ואם יראה כי החסיר בשנה זו מן המעשים הטובים שעשה בשנה שעברה, יבכה על אחריתו הרעה, וייאש מלהשיג רצון אלהיו, לבד אם תעירהו נפשו לתפור מהרה מה שקרע ולתקן את אשר עיוות. וצריך לחסר מעט מעסקי העולם ולהינזר מרוב הסחורות והעסקים.

וצריך כשיבוא בימים להתפלל בכל לילה, ולערוך תחנונים, ולהימנע מגשת אל אשה, וימעט מלאכול בשר ולשתות יין, ויתעסק בצרכי עניים וחולים, וילווה מתים לקבורתם, וילך לקברות המתים בכל שבוע, ויעמוד לבדו בהם, ויזכור לנפשו את המעמד ההוא, כאשר היה עושה איש אחד שהיה בתכלית הרשע והפריצות, והיו מספרים תועבותיו לפני המלך, ויען איש אחר מהם ויאמר, אדוני המלך, דע, כי עתה הפליג לעשות מאשר עשה מימיו, ואני מעיד לפניך כי שמעתי אותו בחצי הלילה הולך לקברות לגנוב תכריכי מתים, כי ביתי בקיר החומה, ויצו המלך לשנים מנאמניו לחקור הדבר, והלכו אחריו בלילה, עד אשר ראוהו כי נכנס בקבר אחד, והוציא שלשלת של ברזל, וקשר אותה על צוארו, והיה מושך אותה בידו בחזקה, והיה אומר, אוי לך, גוף נגוף, וגויה עניה, ונשמה נשמה, ויחידה גלמודה, ושכל סכל, ואנוש אנוש, ואדם מאדמה. מה תקותך, ומה תהיה תשובתך ביום שכבך במקום הזה. ומה יהיה מענך, האויב לנפשו, העוכר רכושו. מדוע התמכרת וזדת, ובמעמד הזה לא חשבת, ועל מי בטחת. איה עוזריך, ואיה אוהביך ונאמניך, ואיה איפה מכיריך. יקומו אם יושיעוך בעת רעתך. אתה עשית ואתה תשא, אתה זרעת ואתה תקצור, אתה מאסת ואתה תהיה נמאס. היכנעי נפש אולת, אשר צורה מנבלת וכבודה מחללת, דעי יסודך והכירי שרשך, ראי ביתך והדרך גוש ורימה יכניעוך, ותולעים יחלקוך, ורשפי אש שלהבת יאכלוך. ומה תעשי בבואך במקום הזה, בית חושך וצלמות, בית פחד ושאון, בית יגון וחרון, השמים יתקדרו עליך, והשמש ייהפך לחושך והירח לדם, והכוכבים יאספו ממך נגהם, אנה תברחי, או אנה תימלטי, זה ביתך וזה מעונך, מה לך לבתי גברים והיכלים בנויים ועליות מרווחים, חשבת אותם נחלתך וירושתך, הלא ידעת, כי כאשר יצאו משם שוכניהם, כן תצאי גם את. לבי, לבי, ראה ביתך צר ואופל ואין נוגה לו, מאוריו דועכים וכוכביו נזעכים, פה תהיה כאילו לא היית, ותמות כאילו לא חיית, די לך מכל אשר עשית, ושוב לאלהיך. זכור המעמד הזה, כי אילו היית יכול להימלט ממנו היית ראוי לעשות רצונך, וגם אני אודך כי תושיע

לך ימינך, אבל אחרי אשר סופך למעמד הזה ופה תשכב למעצבה, דע, כי אין לעמלך תנובה, כי אם התשובה. וכאשר נשמע הדבר למלך, תמה ונפלא על תשובתו, ונכנע המלך ממעשיו הרעים, הוא ואנשים רבים מפריצי עמו.

וצריך לבעל העבודה לחלק היום והלילה. והשעה הראשונה והאחרונה מן היום תהיה לתפילותיו, ומשעה שניה עד חצי היום לעסק. והשביעית והשמינית - לאכול ולישן, והתשיעית - להיות צופה הליכות ביתו וצרכי בניו ואשתו, ושאר היום לקרות דברי אלהים. וכן הוא צריך לחלק שעות הלילה, ובתחילת הלילה ילמד את מנהגו ללמוד, ואחר כן יישן עד עבור חצות הלילה, ואז יקום משנתו ברן יחד כוכבי בקר, ויעמוד בתחנונים לפני בוראו עד תפילת השחר. וכל המרגיל עצמו בזה, יוסיף לו סייג מהעבירות, ולא יהיה לו פנאי לחשוב בהן, וכל שכן להתעסק בהן.

וצריך בעל העבודה, אם יהיה מתעסק בסחורות, להישמר מן האונאה ועושק וגזילה והחנופות והרבית והשבועות, ומעשות עוול במידה ובמשקל ובמשורה, ולא ישתתף עם איש בליעל ובעל שבועות ונבהל להון. ואל יתקצף בראותו חביריו יעשירו ויצליחו. ואם יארע לו ויפסיד אל יכעס רק יחשוב כי לטובתו ולפדיון נפשו אירע לו. ואם השיגה ידו הון עתק, אל יקפוץ ידו מתת ממנו מעשר וצדקות ונדרים ונדבות, כי בנתון יהיה הנשאר שמור, ובזה החסרון תהיה שלימות הונו, כאשר ברית המילה היא חסרון קצת מאבריו ובחסרון ההוא תהיה שלימות האדם, ואם לא יחסרהו יהיה חסר כל ימיו, כן מתת הצדקה. וצריך לבל ישמח בו יותר מדאי, ולא יבטח עליו, כי לא ידע אם יישאר לו או יאבד, על כן אם יאבד לו והוא לא בטח עליו, לא ידאג על אבדו, רק יצדיק דין אלהיו, כאשר אמר איוב (איוב א׳:כ״א) "ה׳ נתן וה׳ לקח יהי שם ה׳ מבורך".

ואם יתעסק בעבודת המלך, הוא צריך להקדים על עבודת המלך עבודת מלך מלכי המלכים. ואל יתגאה לבו בכח המלכות, ואל יזיק לבני אדם בכחו וברוב עוזריו, כאשר אמר איוב (איוב ל״א:כ״א) "ואם הניפותי על יתום ידי כי אראה בשער עזרתי". ויהיה מייסר הרשעים ומכניעם, ויליץ טוב על כל אדם, ויעמוד בפרץ למטים להרג, ויצל לקוחים למות, ויעזור הדלים למען הבורא יתברך, ולא למען היות לו שם גדול.

ואם יתעסק ברפואת חולים ויש לאל ידו, אל יקבל שכר מחולה, וישמור השביל הגדול ולא יאבדהו בשביל הנקל, כי בזה יקנה חיי העולם הבא, כי הוא כמציל לקוחים למות, ואף על פי שהכל ביד הבורא יתברך, אחרי אשר כוונתו לטוב ולעזור החולה ולהצילו מרעתו, נחשב לו כאילו חילצהו ממות, ואם לא תשיג ידו די מזונו, יקח מן העשירים -

כפי אשר ידע כי יספיק לו, מלקוח מן העניים, ויבקר חולים המסוכנים שלוש פעמים ביום, והבינונים פעמים ערב ובקר, וידבר על לבם ויבשרם בשלום.

ואם יתעסק בחכמות חיצוניות אשר מחייתו מהן, צריך לבקש עסק אחר שתהיה מחייתו ממנו, וישליך זה העסק אחרי גוו, כי יותר יהיה ההיזק הבא עליו מן התועלת אשר ירויח בו, כי כל המשחיתים אמונתם, המאבדים תקותם מן העולם הבא הם אשר דבקו בחכמות החיצוניות ואשר התחברו ללומדיהן. ואם יחשב בנפשו כי הוא חסיד וכי לא יוכלו החכמות להשחית אמונתו, אין הדבר כאשר ידמה, אבל הוא מתרחק מעט מעט מן האמונה ואינו מרגיש, כאשר אמר המשורר, נחנו בעולם הזה ככוכבים, אשר חשבו חונים והם יסעו. ויחשוב כי הוא מחזיק בתומתו והוא לא ידע כי הוא רחוק ממנה מאד. ואם כי אין כוונתו כי אם לטוב לדעת ייחוד הבורא מדרך המופת, אין לו די בקבלה ובדברי רבותינו, זכרונם לברכה, והוא כמי שלא יסתפק בחלקו, וירצה לבקש גדולות ונפלאות ממנו ולהתחבר למלכים, ויהיה סיבה לאבד ממונו וגופו, ואם יימלט אחרי צער גדול ותלאות קשות אשר יעברו עליו, ואם היה מסתפק במה שחננו אלהיו, היה עומד במנוחה. ועל כן צריך האדם לרחוק מהן לגמרי, אלא אם יהיה לו מורה שיהיו בו שתי מידות: שיהיה בתכלית החסידות, ושיהיה בקי בחכמה ההיא כי במידת החסידות ישמור לתלמידו בכל עת מן הספקות הרעים, ובעבור שהוא בקי באותה החכמה יכיר מקום המכשולות, ויזהיר לתלמידו לבל יאמין בהן, ויביא לו ראיות על ביטולן, כמו שיעשה מורה הדור לתועים יזהירם וישמרם, ובזה יוכל האדם להימלט אחרי אשר נפשו משתוקקת לזאת החכמה.

ואם יהיה מתעסק בתלמוד תורה וללמד לתלמידיו אשריו, כי הוא העסק הטוב והישר, אשר אם ישגה יזהירוהו, ואם ישכח יזכירוהו, ואם יישן יעירוהו, ואם יהיה רשע - בעל כרחו יצדיקוהו. ומי שהוא מתעסק בתלמוד תורה והוא שב במקצת ומחזיק ברשעתו, דע, כי אילו היה מתעסק בענין אחר, היה רשעו כפול ורעתו פי שנים. ועל כן צריך לעסוק בתלמוד תורה להיות נזהר בחפץ ההוא אשר נתן לו הבורא, ואל יעשה ממנו כלי להשיג חפציו והנאותיו, כמו שאמרו חכמים, זכרונם לברכה (אבות פ״ד מ״ה) "אל תעשם עטרה להתגדל בהם, ולא קרדום לחפור בהם". וכאשר ילמד לזולתו או ייסר לתלמידיו, אל ישכח לייסר נפשו עמו וללמדה, כי לא נכון לאדם לייסר לזולתו במה שאינו עושה וללמד מה שאינו מאמין בו, כי כל דבר שיצא מן הלב ייכנס בלב, וכל אשר לא יצא כי אם מן הפה לא יעבור האוזן. והיה החכם אומר כשייסרני אדם, וארצה להכיר אם המוסר ההוא יבוא מן הלב, אראה אם נכנס מוסרו בלבי והתעוררה נפשי לדבריו אכיר

כי בכל לבו ובכל מאודו הוא מדבר, ואם נפשי לא תשית לבה לדבריו ולא התעוררה להחזיק בם אדע כי מוסרו אינו כי אם דבר שפתים.

וצריך להתעסק בצרכי העניים ולבוא לבתיהם, כי יש לו בדבר שתי טובות: הראשונה - שכר הבורא, והשניה - הכנעת גאוותו ושברון לבו. וצריך לדבר על לבם ולעזור אותם מאשר תשיג ידו, ואם אין לו כל יעזרם באמרי פיו, להליץ בעדם טוב ולהתעסק במלאכתם. וצריך לגמול טובה תחת רעה לאויביו, כשיבואו לידו לא ירצה להינקם, רק ימחול להם, וייטיב אליהם יותר מאשר היה עושה קודם לכן. וצריך בהתחילו לבוא אל עבודת אלהיו לבל יחשבנה כמלאכות, אשר אם יקוץ בהן ויניחן אין לדאוג עליו, רק הוא צריך לבל יקרב לעבודת אלהיו עד יסכים עם לבבו לשקוד עליה כל ימיו, ולהתחיל במעט ממנה כדי להוסיף בה בכל יום כמו שאמרו רבותינו, זכרונם לברכה (ברכות כח.) "מעלין בקודש ולא מורידין".

וצריך לזכור לנפשו כל תנאי העבודה, ואם יכיר מלבבו כי לא יוכל לסבול כל תנאיה, יקח מהם מה שיוכל לסבול, וטוב לו המעט התמידי מן הרב אשר לא יעמוד. וצריך לו בבואו בעבודת הבורא, אם יהיה בעבודת המלכים, להסיר מעל צוארו עול עבודת בני אדם, כדי שלא יהיה לו אדון אחר, כי אם הבורא יתברך. ואשריו אם יצא מעבודת עבדים ויבוא בעבודת המלך הגדול, אשר הוא צריך להתקדש ולהישמר, כי אין לבוא אל שער המלך בלבוש זרות ומעשה עבירות. ובעבודת בני אדם הוא עבד עבדים, ובעבודת האל הוא חפשי, ומה טוב אמר האומר, עבדי זמן עבדי עבדים הם, עבד ה' הוא לבד חפשי, כי מי שיש לו עליו עול בני אדם לא יעשה דבר בעתו, לא יתפלל ולא יעשה עבודת אלהיו בעתה, וכאשר לא יהיה עליו עול אדון יהיו חפציו ברשותו, יתפלל בכל עת שירצה, ויהיה בשלוה, ולא ייירא מאימת המלך ולא משוד רשעים, ויהיה לו פנאי לעסוק בעבודת אלהיו, ויהיה שפל ועניו ולבו נשבר, כי כל מתחבר למלכים ולשרים תיקר נפשו בעיניו ויתגאה ולא ייכנע יצרו לעבודת אלהיו.

וכן הוא צריך להיזהר מדברי ליצנות ומדברי נבלות, או לתת דופי בבני אדם, ולהישמר מן השבועות, הן לשוא הן לאמת. וכן הוא צריך ללכת לבתי המתים בעת מותם, ויעמוד עליהם בשעת יציאת נשמה, ואז ייכנע לבבו הערל, בהעבירו על לבו חרדת המות. וכן צריך לו, אם יהיה עשיר לבל ילבש בגדי רקמה, כי אם בגדים בינוניים, וישים אכילתו ושמחתו וגם תענוגיו במישור ובמשפט. וצריך לו, אם יהיה לו הון עתק, לבל ירבה בנינים ולא בהמות ועבדים וסחורות, כי המרבה מכל אלה תגדל נפשו ותאוותו ותידל עבודתו. וכן הוא צריך, אם יבואו עליו צרות, או יענו אותו, או יבואו עליו שודדים, או

יאסרוהו בנחושתים, או ימותו בניו או מיודעיו או אוהביו לבל יתקצף לקבל הכל בסבר פנים יפות, ואל יכעס על אלהיו, ואל יבטל ענין מעניני עבודתו, רק יחזיק בצדקתו ואל יתרפה ולא יחרף לבבו. וכן צריך לבקש רחמים בתפילתו מאלהיו להצילו מן היצר הרע ולמלטהו מלחטוא לפניו, ואל יטעהו מדרכיו, ואל תהיה יגיעתו לריק ותקוותו למפח נפש. ויזכור, כי יש אנשים ייגעו בעבודה ימים רבים, ובסוף ימיהם עמד שטן לימינם וגבר יצרם עליהם והשחיתו כל מעשיהם, ויש מהם שיצאו לעבודה זרה, ומהם שחזרו לקדמותם, ומתו ברשעתם, והיה יגיעם לריק והלכו לאבדון.

ועל כן צריך לכל אדם לפחד על נפשו, ולהתפלל בכל יום לאלהיו להצילו מתוקף יצר הרע. וצריך להתעסק בדברי חכמים ובדברי תורה יומם ולילה. וצריך לייסר הפושעים בשבט פיו, אחרי אשר ייסר נפשו. וצריך לתת מעשר מהונו, וצריך לבל יחסיר מעבודתו, ואם יחסיר אל יבטל אותה לגמרי, בבוא עליו מאורעות רעים, ובבוא עליו חידושים טובים, ובלכתו בדרכים, ובהיותו חולה, וכי תתקפנו זקנה. וכן הוא צריך, אם יהיו לו בנים, ללמד אותם מנעוריהם לדעת את ה', ולהרחיקם מחברת מתי רשע ומלמדם חכמות רעות אשר ישחיתו אמונתם, ולייסרם תמיד, כדי שתהיה יראתו על פניהם. וכן הוא צריך, אם הוא פנוי, לקחת לו אשה להיות לו עזר כנגדו, ואז תיכון עבודתו ויימלט מחיצי התאוה הרעה, ואז תהיה עבודתו נקיה ותמימה. וכן הוא צריך, בבואו בעבודת אלהיו, להתחבר לאיש חסיד וילמד ממעשיו, או יקח לו חבר, ויהיו שניהם משתתפים בעבודה, ויקנא איש באחיו ויזכר איש באחיו, ובזה תגדל ותוסיף העבודה.

פרק יד

השער הארבעה עשר - בחשבון האדם עם נפשו.

יש לו לאדם לזכור בכל עת החסדים והנסים אשר עשה הקדוש ברוך הוא עם חסידיו, כגון נוראות הים ומצרים, ובהיות עמו בין מות לחיים, חשף זרוע קדשו ונלחם עם אויביהם באף ובחמה ובקצף גדול והורידם לבאר שחת, וכאשר עשה למלכים האדירים, אשר הכניע גאונם מפני עמו, וכאשר העמיד להם השמש בחצי השמים עד יקום גוי אויביו, וכאשר ענה לחזקיהו בחלותו, ושמע תפילתו וראה דמעתו והאריך ימי חיותו, וכאשר ענה ליונה במעי הדגה, אשר מבטן שאול ענהו וממעמקי תהום העלהו ולאור עולם הוציאהו, וכאשר ענה לחנניה מישאל ועזריה באש הכבשן, ואשר שלח מלאכו והצילם ולא שלטה בהם האש, והאל אשר בטחו בו הראה כחו וקידש שמו ברבים. וכאשר עשה לדניאל בגובא דאריוותא, אשר שלח מלאכו וסגר פי האריות ולא אכלוהו,

ויתן כפרו לאויביו אשר למות הגידוהו. וכאשר עשה למרדכי ואסתר, אשר ראה בעניים ותעניתם ותפילתם, ויכמרו רחמיו להם והפר מחשבת המן על ראשו. ואשר עשה לאנשי נינוה, אשר ראה תחינתם ומרירות נפשם, והצילם ממות, ואשר דיבר לעשות להם לא עשה, להודיעך כי דברי הרע וניבו, התשובה לאחור תשיבו, ואם יהיה בשורה טובה כל אשר דיבר בוא יבוא, למען נכיר מזה חמלת אלהינו עלינו, כי דברו הרע, בתשובה ומעשים טובים לא יקימנו, ודברו הטוב לעולם אחור לא ישיבנו, וכאשר עשה לאחאב בהיכנעו לפניו, ולא הביא הרעה בימיו, וכאשר עשה למנשה אשר ראה בצרתו ויעתר לו וישיבהו לירושלים, וכאשר עשה לאיוב, אשר ניסהו להראות צדקתו, ואחר כן חמל עליו והגדיל טובתו באהבתו ובחמלתו. כל זה יש לאדם להשיב אל לבו בכל עת, ואז ידע ויכיר, כי יש לו תקוה טובה ככל אלה אם יעשה כמעשיהם, ואל יהי נואש מרחמי האל, ואל יאמר אחרי אשר הגדלתי לעשות כל רע איך אעשה התשובה. ויעביר על לבו אנשי נינוה ואחאב ומנשה, כי הגדילו לעשות רע מכל אשר לפניהם ולאחריהם, ובתשובה קיבל אותם השם יתברך, ורצה בעדם והצילם מצרתם.

ויש לאדם להביט יצורי הבורא והשמים והארץ וכל צבאם, ולדעת כי לא נברא הכל כי אם בעבור האדם. ויש לו להביט למאורות ולכוכבים, ולדעת כי לא נבראו כי אם לאורות לבני אדם ולהאיר להם בלילה. ויש לו להתבונן ברוחות הנושבות, העננים והגשמים, וידע כי לא נבראו כי אם לחיי בני אדם. ויש לו להתבונן בכל צמח ועוף השמים וחיות הארץ והמים והצאן והבקר והמקנה, וידע כי הכל נברא למאכל בן אדם ולתועלתו ולהנאתו, מהם רפואות ומהם מזונות. וכן ! יתבונן בכל טובות העולם וסגולות מלכים ואוצרות הזהב והכסף והפנינים ואבנים יקרות, וידע כי הכל לא נברא כי אם להנאת בני אדם ולהתעגג בהם. וכן יתבונן בבניני העולם והבלי העונג והארמוניות והעיירות והבירות והעליות והכרמים, ויכיר כי כולם לא נבראו כי אם להיות מעון לבן אדם ובית מנוח להתענג בתוכם. ויש לו להעביר על לבו החכמה כי היא טובה מפנינים, וכאשר נתן התורה לישראל כי היא יקרה מפנינים, וכי לא נתנה הבורא כי אם למען ידעו אותו וילמדו מצוותיו ויעשו רצונו.

ויש לאדם להזכיר אל לבו כל הצרות הבאות בעולם. אשר יגיע האדם לשערי מות, ואחר כן ירחם הבורא יתברך, עליו ויוציאהו מצרה לאורה ומאפלה לאור גדול. ויש לאדם לזכור על לבו כל חטאותיו ואשמיו, אשר עשה בכל שעה ובכל רגע, ולא יגמלהו האל כמעשהו, כי יאריך לו אפו, ויש עת אשר ייסרהו, כאשר ייסר איש את בנו, אבל לא יעשה כלה. ויש לו לזכור היתרון אשר נתן הבורא לבני אדם על שאר ברואיו בשכל

ובדעת ובדיבור ובהכרת הטוב והרע. כן יש לו לזכור היתרון הגדול אשר נתן הבורא לעמו על כל העמים, אשר נתן להם מצוותיו וחוקיו, וקרע להם את הים, ודיבר עמהם פנים אל פנים, ונתן להם התורה, ובנה להם בית המקדש, והקים מבניהם לנביאים וממלכת כהנים וגוי קדוש, והקים מזרעם חכמים קדושים אשר היו אור העולם, והאירו תורתו הקדושה, וכאשר התורה היא חיינו ואורך ימינו, כן רבותינו, זכרונם לברכה, חיו חיי התורה וקיומה, כי בהם נתקיימה ונתחדשה. והתבארו סתומיה ונגלו תעלומיה.

ואחרי אשר ישיב אל לבו כל הגדולות והנוראות האלה, הכוללים רוב עניני בני האדם, יש לו להשיב אל לבו הטובות אשר עשה הבורא עמו לבדו מיום היותו. יש לו לזכור בראשונה הטובה אשר גמלהו, כי הוציאו לאויר העולם, ונפח בו נשמה, ובעצמות ובגידים סוככהו, ואחר כן הגדילהו, ושכל טוב הנחילהו, ודרך תבונות הודיעהו. ויש לו לזכור הטובות אשר גמלו, כי המציאו לחן בעיני אביו ואמו, עד אשר אהבוהו יותר מנפשם, ויסירו הלחם מפיהם ויאכילוהו, ויפשיטו עצמם וילבישוהו, ויענו נפשם כדי שישביעוהו, ויש לו לזכור, כי כאשר גדל וקנה שכל, נתן לו האל לחם לאכול ובגד ללבוש, ונתן לו הון וחפצים, ועזרו לקנות לו בית ואשה לחיות זרע אנשים.

ויש לו לזכור כל התלאות והמאורעות, אשר סבבוהו ומצאוהו מיום היותו, והצילו האל מכולם. יש לו בתחילה לחשוב בלבו, אם נמלט ממיתה משונה, ואם נמסר ביד אויביו והצילו אלהיו, ואם עבר על מקום סכנה ונמלט, או אם באו תלאות ומאורעות על חבריו וניצל בין כולם, ויזכור אם חלה והגיע למות, והבורא העלה משאול נפשו, ויזכור אם היה בנערותו אביון ורש ואחר כן נתן לו האלהים הון ועושר, או אם היה שפל ובזוי עם ועלה למעלה גדולה. ויזכור אם היו עליו חובות, והבורא הרחיב לו והעניקו מטובו, עד אשר פרע חובותיו ויצא מעול מצוקותיו, ויחשוב כמו כן אם יצאה עליו גזירת מלך ליהרג או ליענש והצילו האל, או נלקח בשבי או נאסר בבית הסוהר וניצל ממנו, או אם חשב לעשות עבירה והבורא הצילו מעשות העבירה ההיא, כמו שאמר (משלי יב) "לא יאונה לצדיק כל און". ויחשוב, כי העתיר לאל בעת צרה ונענה, והתפלל בלבו אם היו לו אויבים, ונשמעה תפילתו ממבקשי רעתו, וראה נקמתו מהם, או באו לידו וגמלם טובה תחת רעה.

ויחשוב כי אם עברו עליו מאורעות רבים וקבל הכל בסבר פנים יפות. כמו שאמר איוב (איוב ב) "גם את הטוב נקבל מאת האלהים ואת הרע לא נקבל". ויש לו לחשוב כמה מעלות טובות למקום עלינו, יש לו לחשוב אם באה עליו צרה, או צער, או טלטול, או מצאוהו חליים משונים, או נפל ממקום גבוה, או הוכה באבן או בחרב, או נפל באש,

או נשכתהו חיה רעה, או קמו בו עדי שקר, או נועצו עליו עריצים להרגו וניצל מכולם, או נתן לו האל אשה טובה ובנים משכילים בכל.

ובדברים האלה, אשר לא ייספרו מרוב, צריך האדם בכל עת לחשוב בהם ולהשיבם אל לבו, ומהם יתבונן נוראות אלהיו ויכיר כל הטובות אשר עשה לו.

פרק טו

השער החמישה עשר - בפירוש העת הראויה לעבודת האל יתברך.

כשיחקור המשכיל על טובות העולם הזה, יכיר כי כל טובה אשר נחלקה לו לא יוליכנה במותו, ולא ירד אחריו כבודו, אך יניח הכל וילך נעור וריק, לבד מטובה אחת אם נחלקה לו, היא עבודת האל, זו לבדה תלך לפניו, כמו שנאמר (ישעיה נח) "והלך לפניך צדקך". ועל כן אמר דוד המלך, עליו השלום (דברי הימים א כח) "אם תדרשנו ימצא לך". ואמר (הושע י) "ועת לדרוש את ה'". ואמר הנביא, עליו השלום (ישעיה נה) "דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב".

ואנו צריכים לחקור ולשאול, למה אמר "בהמצאו", היש עת שיימצא ועת אשר לא יימצא. וכשנתבונן בדבר הזה, נכיר, כי יש עתים אשר יימצא האל לדורשיו ועתים לא יימצא, ועל כן אמר "דרשו ה' בהמצאו".

העת הראשונה - כשיקנה האדם שכל, כמו (משלי ג) "ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם". כי בטרם שיקנה האדם שכל לא יכיר את בוראו, ועל כן לא יימצא לו.

והשניה - בטרם שיעשה עוונות ויכעיס אלהיו, אז לבו ישר ונקי, ובלב זך ונקי יימצא האל. וכשיחטא לו ויעבור על מצוותיו, לא יימצא לו כי אם אחרי יגיעה רבה מאד, עד אשר ייכנע וינקה לבבו מטומאתו בתשובה שלימה.

והשלישית - בשעה שהצבור מתענין, כי תפילת הקהל היא יותר מקובלת מתפילת היחיד.

והרביעית - בטרם שיתחבר לאנשים רעים ולאפיקורסים, ותאבד אמונתו, ולא תוכל להירפא לעולם.

והחמישית - בעוד שהוא במרחב, כי בעת צרה ישוב אדם בעל כרחו, ולא יימצא לו אלא אם יעשה למען שמו, ועתות הצרה הן בעת חליו, ובעת היותו ביד אויביו או במצור, ובעת היותו עני ואביון, ובעת בואו בימים, ובעת לכתו בדרכים מסוכנים, ובעת עברו בימים, ובעת שיחלש כחו ותאבד עצתו.

ואלה החמש עתים אשר הקדמנו, כשיבקש אדם בהן אז בוראו יימצא לו, גם בטרם שיקראנו יענה, כמו שאמר (ישעיה סה) "והיה טרם יקראו ואני אענה". ועל כן יש למשכיל להיזהר באלה העתים בטרם יאבדו מרשותו, ואז יינחם ולא יועיל לו. וראוי למשכיל לדעת ולראות, כמה עתים אבדו לו וכמה עתים ישארו לו, וימהר באלה הנשארות לבקש בהן רצון אלהיו בטרם יאבדו כאשר אבדו האחרות. והשם יעזרנו לעשות הטוב בעיניו, ויימצא לנו בכל קראנו אליו.

פרק טז

השער השישה עשר - אזכור בו קצת חמודות העולם הבא, וכנגדם אזכיר פגעי העולם הזה ומכשלותיו ורעותיו.

דע, כי תלאות העולם הזה ורעותיו וכל מום אשר בו לא יכירם הכסיל, כי אם המשכיל. בעבור כי תלאות העולם ורעותיו מכוסות בשכיותיו ותענוגיו, ועל כן לא יכירן הכסיל. כמו אשה רעה, אשר יחשוק אדם אותה, ולא יכיר כל מום אשר בה באהבתו אותה, רק כשיראה אותה אדם אחר אשר לא יאהבנה, הוא יכיר כל מום אשר בה. וכן העולם הזה, בעוד שיעסוק בו האדם, ולא יכיר רעותיו מרוב אהבתו אותו, וכשייפרד ממנו אז יכירן.

ודע, כי רעות העולם הזה עצמו מספר ואין להן תיכלה, וכנגדן הן טובות העולם הבא. כי אנו רואים העולם הזה אינו קיים, וכל שוכניו יבלו ויאבדו, וכל טובו לא יעמוד. והעולם הבא קיים, ושוכניו לא יבלו, וטובו לא יחלוף. העולם הזה לא יבטח אדם בעוזו וכבודו, והעולם הבא יבטח אדם בטובתו כי לא תסור. העולם הזה מלא אנחות, ופחד, וצרות, ותהפוכות, ושמועות רעות, וחליים משונים, ועוונות, ואיבות, ומלחמות, וקלון, וחרפה, ומיתות, ודבר, ויגיעה, ועבודה קשה. והעולם הבא מלא שלוה, והשקט ובטחה, ושמחה, וחיים נצחיים, ובריאות. ושלום, וכבוד, ומנוחה. העולם הזה לא יאמין אדם בעצמו ולא בצדקתו עד יום מותו, ואפשר שיהיה צדיק ועובד אלהיו כל ימיו, ובאחריתו יהיה נבל ויהיה כל יגיעו לריק, והעולם הבא כל מי שיימלט בצדקתו לא יפחד, הצדק והיושר אשר בו לא ישתנה ולא ייהפך.

העולם הזה הוא מערת פריצים, ונוה הרשע, ומלא מאנשי בליעל והם המתענגים בטובות העולם. אך רוב הצדיקים אשר בו ניגשים, ומעונים, וחולים כל ימיהם ומאוסים, להודיעך כי אין העולם הזה נוה החסידים. אך העולם הבא הוא נוה האמת, והאמונה, והיושר, והזכות, והחסידים הם מתענגים בטובתו, ואין בו חלק ונחלה לרשעים, ולא ינוחו בו כי אם הקדושים הטהורים. העולם הזה כל חדש אשר בו יבלה וכל מתחיל

יכלה, אך העולם הבא לא תבלה טובתו, ואין לו תכלית וסוף. העולם הזה טובתו ועשרו, גורם לבני אדם לגנוב, ולעשוק, ולחמוד, ולעשות אונאות, והעולם הבא, טובתו וכבודו, גורם לאדם לעשות יושר וצדק, ויעיר רוחו לעבודת האל. העולם הזה - מבחר תענוגיו איננו כי אם בענינים מאוסים ונבזים, כגון חברת הנשים אשר אין טינוף כמוה, אך העולם הבא אין תענוגיו אלא בענינים קדושים זכים וצחים, כגון שיראה זיו השכינה, ויתחבר עם המלאכים ויעשה כמעשיהם להלל לשם יוצרו, ברוך הוא.

העולם הזה בתענוגיו יסכל החכמים, וישיא הגדולים, ויקח טעם הזקנים, ויעוור פקחים, עד אשר ימשכם אחריו ויתלכדו במוקשיו, אך העולם הבא מחכים הפתאים, ופוקח עורים, ונותן דעת לכסילים, ויעורר הישנים, וישכיל המהוללים. העולם הזה על פי הטובה והעושר והכבוד, אשר ישיג האדם ממנו, יהיה רוב יגיעו ועסקיו ביום ובלילה, אך העולם הבא כפי הטובה, אשר ישיג האדם בו, כן תהיה רוב מנוחתו ושלוותו, ותסור יגיעתו וכל עסקיו.

פרק יז

השער השבעה עשר - בזכרון האדם יום המות.

ראוי לכל הירא דבר ה' להשיב אל לבו יום המות ושואתו וחרדתו, ויהיה לו למזכרת, ויאמר ללבו, לבי, לבי, הלא ידעת, כי לא נבראת כי אם לשוב לעפר, מיום היותך מדוע לא זכרת אחריתך, הלא תדע כי כל הימים אשר אתה חי על האדמה כצל עובר אתה, וכמוץ יסוער מגורן, וכעשן מארובה, ימיך חרוצים וחייך קצוצים, וכל אשר יעבור עליך יום או לילה, תחסר חלק מחלקי חייך, ובכל יום תקרב אל הקבר, ותעוף בלא אבר. ומדוע לא ידעת כי עפר אתה, ולא זכרת כי מן האדמה נוצרת, ועל מי בטחת כי מרדת, ומדוע אתה נמהר, ולא תעביר על לבך יום המר, יום אשר תאבד עצתך ונסרחה חכמתך, יום תדבק לשונך לחכך, יום ישאוך על כתף יסבלוך, ועל ארץ תחתיות ישליכוך, ועל כל מעשה יחשבוך, וכאבק תדכה ואשך לא תכבה, יום תראה החשבון ערוך והספר פתוח ומאזני משפט וכוס תרעלה ביד ה', שם תמצה שמריה, ותהמה נפשך בציריה, ומה תשיב על זדונותיך, הלא אז תראה פרי מעלליך, ותמצא גמולך.

ואילו תמות כמות הבהמה ולא תהיה עתיד לתת חשבון, היה לך לשמוח במותך, אך תלך למר ממות, ולמקום אופל ארץ חושך וצלמות, שם תפול עליך אימה, ותכסך כלימה, ולבושך גוש רימה, ויזורה על גופך גפרית, לבלתי השאיר לך שריד, הלא היום ההוא נורא ואיום, יום אשר אין לו פדיום, יום תמרור בבכיה ותאניה ואניה, יום חרדה וצעקה,

יום שואה ונאקה יום מספד מר, יום תערוך אבל משמר מול משמר, יום יחרה אף האל וקנאתו, וניתכה כאש חמתו, יום ירבו המעצבים והמכאובים, יום יהמה כל איש ידיו על חלציו, יום יאבדו כל חפציו, יום תצא הנשמה ויישאר הגוף ככלי מלא כלימה, מושלך כאבן דומם, ועתה בן אדם, על מי תנוס לעזרה, או מי יהיה עליך סתרה, הלא אז תאמר, אוי לי מה עשיתי, ומדוע דבר ה' בזיתי, ואחרי שרירות לבי פניתי, ובמה אתכסה וערום אנכי. התקושש והתבושש והיכלם מחטאותיך, ותן תודה לאלהיך, בעוד נפש בגופך, בטרם יחשכו כוככי נשפך.

האל ממשפטים הקשים יצילנו, וממות יגאלנו, ויראו עינינו וישמח לבנו.

פרק יח

השער השמונה עשר - בהפרש אשר בין צדיק ורשע.

דע כי הרשע לא יווסר עד ייסרוהו, ולא ייזהר בהיותו בטובה עד אשר תבואהו שואה, ואז ייקץ משנתו.

אך הצדיק בהיותו בשלוה, אז ייזהר ויפחד פן תבוא עליו הרעה, כמו שאמר (קהלת ז) "ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה".

והרשע, אם יתן לו ה' עושר ונכסים וכבוד, אז יוסיף צרה, ולא יחדל מעשות כל עבירה, ויביט ויבטח ברוב עשרו, ותיקר נפשו בעיניו, ויזיק לבני אדם, ולא יחמול על העניים ומרודים.

והצדיק, אם יהיה לו הון עתק, לא ישכח העניים, ויזכור המרודים, ויעזור אותם תמיד, ויכניע נפשו, ולא יתגאה על אדם, ולא יבטח בעשרו, וידע כי הוא רוח הולך ולא ישוב.

והרשע, אם ישיג מעלה גדולה ועושר וכבוד, יאמר בלבו, למי יחפוץ המלך לעשות יותר ממני. ראה האל, כי הייתי ראוי לכל הכבוד הזה, בתחבולותי ועצתי צברתי העושר הזה, ואילו אהיה כמו פלוני ופלוני העצלים, הייתי רש ועני כהם.

והצדיק כאשר תשיג ידו לכבוד גדול, יאמר כאשר אמר דוד המלך, עליו השלום (שמואל ב ז) "מי אנכי ה' אלהים ומי ביתי כי הביאותני עד הלום". ויאמר, מדוע זיכני הבורא לכל הטובה הזו, ואני אין בי מעשים טובים, והייתי ראוי להיות ניגש ונענה כל ימי על רוב חטאתי והבורא הפך לי הרע בטוב, ובמה אוכל לגמול אותו אחת מאלף. ויתווכח עם לבו ויאמר, לבי, לבי, אל תבטח ברוב כבודך, כי מי יודע אם הוא לטובתך, או העושר הזה אם הוא לבלעדיך שמור, או התדע אם יבואו לך שודדי לילה ויבוזו יגיעך, או התדע

שנתן לך האל זה הכבוד מפני שהוא מואס בך, ואם יש לך שום זכות גומלך אותה בעולם הזה, כדי שתלך ריקם בעולם הבא.

הרשע, אם יתחבר למלכים, יאמר בלבו, מפני שאני מחבר נכבד ובעל שכל ודעת, על כן עליתי למעלה הזאת, ולא יתן הבורא כבודו אלא למי שראוי לו, ועל כן חלק לי הכבוד הזה.

והצדיק יאמר, אנא, אלהי, הנה אנכי עפר ואפר, רימה ותולעה, חרפת אדם ובזוי עם, ובמה זכיתי לזה הכבוד, ויש בעולם חסידים וטובים ממני, והם בצער ובדוחק וקוצר יד, ולא זכו לאחד מני אלף מכל אשר זכיתי.

והרשע אשר יוורש, יכעס ויתקצף ולא יסתפק בחלקו, וילך בלילה לגנוב ולעשוק, ויעשה הונאות, כדי שיבוא לידו הון עתק, ויקנא בחביריו, ויבקש מכל אדם לעסוק ולעזור אותו.

והצדיק אם יוורש, יתן שבח לבורא, כמו שאמר איוב (איוב א) "ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך". ויסתפק בפת חרבה, וישמח בחלקו, ולא יחלל לכבודו עזרת בני אדם, כי אם עזרת האל לבדו.

והרשע, אם יחלה, יפחד ויירא מאד שמא קרבה עתו, ואז יינחם על כל אשר עשה, וידור נדר לעשות תשובה אם יתרפא, וכאשר יתרפא - ישוב לרשעתו.

והצדיק, אם יחלה, לא יפחד מן המות, כי הוא יודע כי יצא מאפלה לאורה ומאנחה למנוחה, ויכיר כי הבורא אוהב אותו, ועל כן ייסרהו, כדי שיהיה טהור ונקי מכל עוונותיו בלכתו לעולם הבא, וידור נדרים אם יתרפא להוסיף על עבודתו, וכאשר יתרפא לא יחל דברו, ככל היוצא מפיו יעשה.

והרשע, אם יחכם מיד ישחית אמונתו בחכמתו, וילעג על החסידים, ויחשוב כי הם פתאים, ויחשוב כי החכמה לו לבדו ניתנה, וראשית פרי חטאתו אשר יקנה מחכמתו, כי לא יאמין בתחיית המתים ולא ביום הדין ולא בדברי רבותינו, זכרונם לברכה, רק יחשוב הכל כאין, ויביא ראיות ואותות מחכמתו הדלה, ויניח הקבלה החזקה, וירדוף אחרי אותות חלושות וסברות גרועות, והוא כמו ירבעם חוטא ומחטיא את הרבים, ועל כן עוון הרבים תלוי בו.

ואם יחכם החסיד תכפל אמונתו, ויתחזקו מוסדותיה בלבו, ויורה התועים, וילמד לפושעים, ויחזק אמונתם החלושה באותות ומופתים חזקים, מן השכל ומן הכתוב ומדברי רבותינו, זכרונם לברכה.

ואם יבואו על הרשע חידושים או עסקים אשר ישלה בהם, ישכח אלהיו, ואם היה מתפלל יניח תפילתו, ואם היה עוזר דלים, ישכחם. ואם היה לומד דברי אלהים יניחם.
ואם יבואו על הצדיק חידושים או עסקים רבים לא ירף ידו מעבודתו, ולא יחרף לבבו מימיו, רק לבבו ועיניו אחרי עבודת אלהיו, ולא יטרידוהו העסקים החזקים, ולא החידושים והשיבושים.
ואם יבואו על הרשע מאורעות רעים, או יקחוהו בשבי, או יאסרוהו במאסר, או יענוהו, או יעשו בו שפטים, יתקצף על דין אלהיו ויאמר, טוב מותי מחיי, ומה היה מזלי הרע בין חברי, כי הם בשלוה ולא שבט אלוה עליהם, ואני מיום שנבראתי מנוחה לא מצאתי, מרעה אל רעה יצאתי ויוסף ה' לי יגון אנחותי על מכאובי. ויש עת אשר יכעס הרשע על נפשו, לרוב הצרות אשר יתקפוהו, עד אשר ימות מדאגתו, או יהרוג עצמו, או שימהר לעבוד עבודה זרה, כדי שיימלט מאותה צרה.
וכאשר תבוא על צדיק תלאה או צרה, יאמר, עוונותי הטו אלה ומידי היתה זאת אלי, אני עשיתי ואני אשא, חייב אני לקבל כל זה, כי הבורא לא עשה לי רע, וחלילה לאל מרשע, אך אני הריעותי לעצמי. ויאמר, מי יודע, אם הבורא מייסרני מרוב חמלתו עלי, או אם הצרות האלה הן לטובתו או לכפר בהן עווני, או למען לא יהיה לי פנאי להתעסק במעשים רעים, או לתת לי שכר עליהם, או לינצל בשבילן ממיתה משונה, או מצרות אחרות גדולות מאלה.
וכאשר יימלט הרשע מצרתו ויצא לרווחה, ויסור פחדו, ויאמר בלבו, עתה אוכל להשלים כל עסק אשר החילותי ועתה אתענג כפי אשר יגעתי, ואעשה שמחה גדולה וסעודות בעבור כי נמלטתי, ואעשה לנפשי כל הנאות אשר אוכל.
והצדיק, כאשר יצא מצרה לרווחה, יתן הודאות לאל, ויאמר בלבו, במה אאמין כי לא יבואו עלי צרות אחרות, הברוב צדקתי וחסדי, ומי יודע אם לא נמלטתי מן הצרה הזאת לעשות מעשים טובים, או להוסיף על חטאתי פשע, ובמה זכיתי למצוא חן בעיני ה', והנה המלכים יבואו עליהם צרות רבות, ואיך נמלטתי אני וניצלתי.
ואם יימלט הרשע מחולי רע, ימהר לעשות סחורות ולבנות בתים ולהתענג עם נשיו, ולחדש בגדי חמודות, ולהתחבר לגדולים, ולקנות עבדים, ולהרבות עסקים.
ואם יתרפא הצדיק, יוסיף לעשות חסדים, ולעזור דלים, ולהיכנע לאלהיו, ולהרבות תחנונים, ולשלם נדריו, ולהיטיב דרכיו ומעשיו.
ואם יעשה הרשע צדקה, תיקר נפשו בעיניו, ויתפאר בה לחביריו, ויחשוב כי אין בדורו כמוהו, ואם יימלט מצרה, יאמר כי בצדקתו נמלט.

והצדיק מעשיו בעיניו כאין, ויסתיר צדקותיו מבני אדם, ולא יתהלל בהן, והוא נבזה בעיניו, ואם יימלט מצרה, יאמר כי בחסדי האל נמלט, ולא בצדקתו.
ואם ירבו עסקי הרשע ויהיו לו מעשים רבים, לא ישקוט עד אשר ישלימם, ואין אלהים כל מזימותיו, וכאשר יהיה לו פנאי אז ילך ויתפלל, ולקרות ולהתחבר לחכמים.
והצדיק, כל אשר ירבו עסקיו, תוסיף עבודתו, ולא יחסר ממנה דבר.
ואם יהיו לרשע בנים, ילמדם מנערותם לסחור ולעשות מלאכה, לא ילמדם דברי אלהים, והצדיק ילמד לבניו תורת ה', ויוכיחם וייסרם תמיד, עליו נאמר (משלי כ) "מתהלך בתומו צדיק ואשרי בניו אחריו".
תם ונשלם שבח לבורא עולם.
ברוך ה' לעולם אמן ואמן, ברוך הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה.